

DAMAGE BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_224691

UNIVERSAL
LIBRARY

ARITHMETIC

IN
URDU

PART I.

(For the use of Class . .)

Compiled strictly in accordance with the
New Curriculum for 1915-1916,

BY

JADAV CHANDRA CHAKRAVARTI, M. A.,

Professor of Mathematics, Mohammadan Anglo-

'Oriental College, Aligarh.

علم الحساب

حصہ اول

۱۹۱۵-۱۹۱۶ کے نئے کوئڈو ام کے مطابق

جسکو

جادو چندر چکرورتی ایم۔ اے۔ پروفیسر مسعودن کالیم علیگڑہ
نے

دفعہ اول کے لئے بنانا

P. C. DWADASH SHRENI & Co.,
ALIGARH.

All Rights Reserved.

Printed and Lithographed by Narain Das Gupta
at the Dwadash Shreni Press, Aligarh.

Price per Copy }
2 Annas 6 Pies. }

1917.

قیمت فی جلد
۲ آنہ ۶ پائی

علم الحساب

حصہ اول تعریفات

مقدار ایک شے جس کی نسبت یہ خیال کیا جاسکے کہ وہ اپنے ایسے حصوں سے بنی ہو جو کہ کل کے مشابہ ہوں۔

مثلاً تعداد روپیہ۔ لمبائی چٹری۔ وزن بوری چاول تعداد آدمی مقدار ہیں۔
ایک مقدار واحد یا اکائی اس وقت کہلائی جاتی ہے جبکہ اُس سے دیگر مقدار قسم ہذا کا مقابلہ کیا جائے۔ مثلاً جبکہ ہم تین روپیہ کہیں تو اُس میں روپیہ واحد یا اکائی ہے اور جب ہم یہ کہیں کہ کسی اسکول کے ایک درجہ کے پندرہ لڑکے تو اس جملہ میں لڑکا واحد ہے۔

عدد وہ ہے جس سے کسی مقدار کا اندازہ بلحاظ اس کی اکائی ظاہر ہو۔ مثلاً تین روپیہ میں تین کے عدد سے اُس مقدار کا اندازہ اُس کی اکائی یعنی ایک روپیہ کے مقابلہ سے ظاہر ہوتا ہے۔

کسی مقدار کی قیمت عددی یا شماری وہ عدد ہے جس سے یہ ظاہر ہوتا ہے کہ کتنی مرتبہ اکائی اُس مقدار میں شامل ہے۔ مثلاً ہم اگر ایک گز کو بطور واحد لمبائی تصور کریں تو پانچ گز لمبائی میں عدد پانچ قیمت عددی یا شماری ہے۔

نوٹ۔ کسی مقدار کی قیمت عددی سے مقدار متعلق کا اظہار ہوتا ہے اور مقدار قطعی قیمت شماری

اور واحد سے باہم ظاہر ہوتی ہے۔

جب کسی خاص شے کی اکائی سے تعلق نہ ہو اس وقت میں عدد کو عدد مجرد کہتے ہیں۔ مثلاً چار۔ پانچ۔ سات۔

جو عدد کسی خاص شے کی اکائی سے تعلق رکھتا ہو وہ عدد مقرون کہلاتا ہے مثلاً چار گھوڑے۔ پانچ آدمی۔ سات گز۔

حساب وہ جزو علم ہے جس میں اعداد کے استعمال کرنے کا تذکرہ ہے۔

طریقہ اظہار اعداد بذریعہ ہندسہ

علم حساب میں اعداد بذریعہ دس اشکال یا ہندسہ یعنی ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۰ ظاہر کیے جاتے ہیں۔ اول کے ۹ اشکال یا معنی کہلاتے ہیں اور آخری شکل

صفر کہلاتی ہے جس کے معنی ہل یا خالی کے ہیں۔

اعداد ایک سے لیکر نو تک بترتیب ذیل بذریعہ نو ہندسہ ظاہر کیے جاتے ہیں۔

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۰

تمام بڑے اعداد کے ظاہر کرنے کی واسطے دو یا زیادہ ہندسوں کی ضرورت ہوتی ہے۔

طریقہ حسب ذیل اختیار کیا گیا ہے۔ یہ امر قرار پایا ہے کہ اگر ایک قطار ہندسوں کی لکھی جائے

تو دائیں طرف کا پہلا ہندسہ اپنی قیمت ذاتی رکھتا ہے اور اسی کی ظاہر کرتا ہے اور

جب ہندسوں مذکورہ بالا میں کوئی ہندسہ بلا شرکت غیر سے لکھا جائے یعنی اس کے ساتھ کوئی

دوسرا ہندسہ نہ ہو تو اس سے اس کی اصلی یا ذاتی قیمت مراد ہوتی ہے۔ اور جب کسی ہندسہ کی

قیمت بمقام مقام یعنی جگہ ہوتی ہے تو ہندسہ کی یہی قیمت کو مقامی قیمت کہتے ہیں۔

سے ہوتی ہے۔ اہل ہند نے ایجاد کیا تھا۔ لیکن اہل یورپ طریقہ مذکور کو اہل عرب کی ہندسہ کو
کا طریقہ کہتے ہیں۔ اس کی وجہ یہ ہے کہ اول اہل عرب نے ہندوؤں سے اس قاعدہ کو
سیکھا اور پھر یورپ میں جاری کیا۔

شمار یعنی گنتی

ہندسوں سے ظاہر کیے ہوئے عددوں کے پڑھنے کے طریقہ کو گنتی کہتے ہیں۔
اعداد مذکورہ بالا سے طالب علم صرف ایک ہندسہ لکھے ہوئے اعداد پڑھ سکتا ہے۔
نقشہ ذیل سے دو ہندسوں میں لکھے ہوئے اعداد پڑھنے کا طریقہ معلوم ہوگا۔

۱۰	دس	۲۳	تیس	۳۶	چھتیس	۴۹	انچاس	۶۲	بیسٹھ
۱۱	گیارہ	۲۴	چوبیس	۳۷	سینتیس	۵۰	پچاس	۶۳	تریسٹھ
۱۲	بارہ	۲۵	پچیس	۳۸	اڑتیس	۵۱	اکیادان	۶۴	چونتھ
۱۳	تیرہ	۲۶	چھتیس	۳۹	اٹالیس	۵۲	بادن	۶۵	پننٹھ
۱۴	چودہ	۲۷	ستائیس	۴۰	چالیس	۵۳	ترپن	۶۶	چھیٹھ
۱۵	پندرہ	۲۸	اٹھائیس	۴۱	اکتالیس	۵۴	چون	۶۷	سرسٹھ
۱۶	سولہ	۲۹	اننٹیس	۴۲	بالیس	۵۵	پچپن	۶۸	اڑسٹھ
۱۷	سترہ	۳۰	تیس	۴۳	تینتالیس	۵۶	چھپن	۶۹	اٹھتر
۱۸	اٹھارہ	۳۱	اکتیس	۴۴	چوالیس	۵۷	ساتون	۷۰	ستر
۱۹	انیس	۳۲	تیس	۴۵	پننٹالیس	۵۸	اٹھاون	۷۱	اکتر
۲۰	بیس	۳۳	تینتیس	۴۶	چھیالیس	۵۹	انٹھ	۷۲	بہتر
۲۱	ایکس	۳۴	چونتیس	۴۷	سینتالیس	۶۰	ساٹھ	۷۳	تہتر
۲۲	بائیس	۳۵	پننٹیس	۴۸	اڑتالیس	۶۱	اکٹھ	۷۴	چوتتر

طریقہ اظہار اعداد بزرگہ ہندسہ

۴۵	چھتر	۸۰	اسی	۸۵	پچاسی	۹۰	نویسے	۹۵	پچانوے
۴۶	چتر	۸۱	اکیاسی	۸۶	چھیاسی	۹۱	اکیانوے	۹۶	چھیانوے
۴۷	ستھتر	۸۲	بایسی	۸۷	ستاسی	۹۲	بانوے	۹۷	ستانوے
۴۸	اٹھتر	۸۳	تراسی	۸۸	اٹھاسی	۹۳	ترانوے	۹۸	اٹھانوے
۴۹	اناسی	۸۴	چوراسی	۸۹	نواسی	۹۴	چورانوے	۹۹	ننانوے

جبکہ ایک تعداد تین ہندسوں سے ظاہر کی جاتی ہے تو تیسرا ہندسہ دائیں طرف سے اسی قدر سیکڑہ بتلاتا ہے جیسا کہ عدد ہوتا ہے اور باقی دو اعداد حسب قاعدہ بالا ہم پڑتے جاتے ہیں۔ مثلاً ایک تعداد ہندسہ جو ننوا سے ظاہر کی جاتی ہے ایک سو پڑھی جاتی ہے اور تعداد جو کہ ہندسہ ۲۴۰ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ تین سو چالیس پڑھی جاتی ہے۔ اور تعداد جو ہندسہ ۴۵۲ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ چار سو باون پڑھی جاتی ہے۔ اسی طرح تعداد جو کہ ہندسہ ۶۰۷ سے ظاہر کی جاتی ہے وہ چھ سو سات پڑھی جاتی ہے۔

اگر کوئی عدد تین ہندسوں سے زیادہ کا ہو تو دہائی طرف سے اول تیسرے عدد پر ایک نشان (۴) اُلٹے واو کی قسم کا لگاؤ اور آئندہ ہر دوسرے عدد پر نشان لگاتے جاؤ اور پہلے نشان کے عددوں کو حسب قاعدہ بالا پڑھو اور دوسرے نشان کے اعداد سے اُتے ہی ہزار خیال کرو۔ تیسرے سے اُتے ہی لاکھ چوتھے سے اُتے ہی کروڑ پانچویں سے اُتے ہی ارب اور چھٹے سے اُتے ہی کھرب علیٰ ہذا۔ اور ان نشانوں کے اعداد بالترتیب بائیں طرف سے دہنی طرف کو پڑھنے چاہئیں۔

مثلاً ہندسہ ۲۴۲۳۵ کو دو ہزار چار سو پچیس پڑھو اور ہندسہ ۲۳۴۲۰ کو تیس ہزار دو سو چار پڑھو اور ہندسہ ۲۳۴۲۰۲ کو دو لاکھ چونتیس ہزار اکیس پڑھو اور ہندسہ ۲۳۴۲۰۳ کو تیس کروڑ اکتالیس لاکھ تین ہزار دو سو پڑھیں گے اور ہندسہ ۳۴۷۲۰۲۴۳۴۰۳۴۳۲۰۳ کو تین بل باسٹھ کھرب چار ارب چونتیس کروڑ چار لاکھ

طریقہ اظہار اعداد بذریعہ ہند

(۳) جسے چھوٹے عدد کو چنانچہ ہندسوں سے بنے اور بڑے عدد کو چار ہندسوں سے بنے الفاظ میں ظاہر کرو۔

کتابت اعداد

۵ کسی عدد کو جو الفاظ میں لکھا گیا ہے ہندسوں میں ظاہر کرنے کی ترکیب کو ترقیم یا کتابت اعداد کہتے ہیں جس کا طریقہ حسب ذیل ہے۔

بائیں ہاتھ کی طرف سے لکھنا شروع کرو اور مطلوبہ ہندسوں کو بغرض اظہار عدد ان کی مناسب جگہ پر موجب نقشہ ذرا ت ہندسہ لکھو اگر کوئی جگہ خالی رہ جائے تو بذریعہ (۰) پوری کرو مثلاً پچاس لاکھ اٹھائیس ہزار تین سو چار کو ہندسوں میں ظاہر کرنا ہے تو پانچ کو دس لاکھ کے درجہ پر یعنی داسٹے ہاتھ سے ساتویں جگہ پر اور دو کو دس ہزار کے درجہ یعنی پانچویں جگہ پر اور آٹھ کو ہزار کے درجہ یعنی چوتھی جگہ پر اور تین کو سیکڑہ کے درجہ یعنی تیسری جگہ پر اور چار کو اکائی کے درجہ یعنی اول جگہ پر لکھو اور پھر چھٹی اور دوسری جگہ پر صفر لگاؤ اور عدد جو بذریعہ ہندسوں کے ظاہر ہو گا وہ یہ ہے ۵۰۲۸۳۰۴

مشق ۳

ذیل کے عددوں کو ہندسوں میں لکھو

- (۱) تیرہ دسترہ وائیس دہارہ و گیارہ
- (۲) تیس چونتیس و چالیس و ستائیس
- (۳) ستتر و نوے و چارسی و تریسٹ
- (۴) تین سو بائیس چار سو چھیاسی و پانسو چار و نو سو
- (۵) دو سو تین چار سو تیس و پانسو پچپن و چار سو
- (۶) آٹھ سو بانوے و سات سو چار و چھ سو چالیس و پانسو بارہ
- (۷) سات ہزار آٹھ سو تیس نو ہزار اٹھائیس چھ ہزار نو دہار ہزار و چھ ہزار پچاسی

- (۸) پانچ ہزار نو سو بانوے و آٹھ ہزار چہتر سو دو ہزار تین و چار ہزار چالیس و تین ہزار چار سو
(۹) بارہ سو داسی ہزار آٹھ و اٹھارہ ہزار چار سو چون و چھتیس ہزار بارہ و نوے ہزار
(۱۰) بیس ہزار سترویس ہزار آٹھ و چون ہزار چار سو و سولہ ہزار چار

مشق ۴

ذیل کے عددوں کو ہندسوں میں لکھو۔

- (۱) چار لاکھ پانچ ہزار و آٹھ لاکھ چالیس سات لاکھ دو ہزار چہتر
(۲) تیس لاکھ نو سو چار و نوے لاکھ چار سو و ایک کروڑ پچاس لاکھ پچاس دس کروڑ اسی لاکھ
تین ہزار چار و چالیس لاکھ پانچ ہزار۔
(۳) پانچ ارب سات لاکھ اٹھائیس و تین کھرب پندرہ ارب چہتر کروڑ چالیس لاکھ
نو ہزار تین۔
(۴) تیس کھرب پچاس چالیس نیل پچاس کھرب ایک کروڑ بیس ہزار سات دس کھرب
دس لاکھ ایک ہزار و ساٹھ کھرب چھ۔
(۵) اکیاون نیل بائیس کھرب پچپن ارب چہتر کروڑ ستائیس لاکھ تیرہ ہزار چار سو تہتر۔
(۶) ایک نیل بیس کھرب بارہ دس تر نیل سات لاکھ سات سو و تیس کھرب تیس لاکھ
تین ہزار تین سو تین۔
(۷) سات دیم تیس نیل پچاس کھرب پچاس کروڑ بیس لاکھ چھ ہزار چوبیس چار نیل ستر کھرب
چار کروڑ ستر لاکھ سینتالیس ہزار سینتالیس۔
(۸) سات ہندسوں کا سب سے چھوٹا عدد اور پانچ ہندسوں کا سب سے بڑا عدد
ہندسوں میں لکھو۔
(۹) ایک لاکھ نے ۱۰۰۰۰ اور دوسرے نے ۱۰۰ لکھا جبکہ اُن سے سات ہزار
سات سو سات ہندسوں میں لکھنے کو کہا گیا تو اُنہوں نے کیا غلطی کی۔

جمع

اس عدد کے دریافت کرنے کی ترکیب کو جو دو یا زیادہ دیئے ہوئے عددوں کو ملا کر ملے
حاصل ہو جمع کہتے ہیں دیئے ہوئے عددوں کو مجموع اور عددوں کے جمع کرنے سے جو
ایک عدد حاصل ہوتا ہے اس کو حاصل جمع یا جوڑ یا مجموعہ کہتے ہیں۔

+ اس علامت سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ وہ عدد جن کے درمیان یہ (+) علامت
رکھی گئی ہے جمع کیے جانے کو ہیں مثلاً ۷ + ۲ سے یہ ظاہر ہوتا ہے کہ دو سات میں جوڑے
جانے کو ہے۔ یہ علامت (+) مثبت یا جمع کہلاتی ہے اور ۷ + ۲ کو سات مثبت دو یا
سات جمع دو پڑھتے ہیں۔

= یہ علامت بجائے جملہ (برابر کے) استعمال ہوتی ہے مثلاً ۲ + ۳ = ۵ سے یہ بات
ظاہر ہوتی ہے کہ دو اور تین کا حاصل جمع پانچ کے برابر ہے۔

یہ نشانی = مساوات کی کہلاتی ہے اور ۲ + ۳ = ۵ کو اس طرح پڑھتے ہیں کہ دو جمع
تین برابر ہے پانچ کے۔

اگر ایک عدد ایک دو تین چار پانچ وغیرہ دیگرہ بترتیب رکھے جائیں اور ایک کو نہیں
سے کسی میں جمع کریں تو حاصل جمع اس عدد کے بعد کا عدد ہوگا۔

مثلاً ۱ + ۱ = ۲ ۱ + ۲ = ۳ ۱ + ۳ = ۴ وغیرہ وغیرہ
۵ + ۲ کا حاصل جمع حسب قاعدہ ذیل معلوم کیا جاتا ہے۔

$$۵ + ۲ = ۷$$

$$۱ + ۱ + ۱ = ۳$$

$$۱ + ۱ + ۱ = ۳$$

$$۱ + ۱ = ۲$$

$$۱ = ۱$$

علم الحساب حصہ اول

جوتائج اس طرح حاصل ہوتے ہیں جدول ذیل میں جبکہ نقشہ جمع کہتے ہیں درج کیے
کئے ہیں طلباء کو چاہیے کہ ان کو بخوبی یاد کر لیں۔

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱	اور ۱
ہوتے ہیں ۱	ہوتے ہیں ۲	ہوتے ہیں ۳	ہوتے ہیں ۴	ہوتے ہیں ۵	ہوتے ہیں ۶	ہوتے ہیں ۷	ہوتے ہیں ۸	ہوتے ہیں ۹
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹
۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹
۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹
۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹
۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹
۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹
۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹
۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹
۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹

مثال - جمع کرو ۸ + ۹ + ۸ + ۷

عمل ۸ + ۷ = ۱۵ اور ۱۵ + ۹ = ۲۴ اور ۲۴ + ۸ = ۳۲ جواب

نوٹ - چونکہ زبانی جمع پر علم حساب کی تمام آئندہ آسانی اور سہولت کی بنیاد منحصر ہے لہذا
طالب علم کو چاہیے کہ بہت سی مشقیں زبانی جمع کی حل کرتے قبل اسکے کہ آئندہ سکھے
انگلیوں پر گننے کی قطعی مانعت ہونی چاہیے۔

مشق زبانی جمع

چونکہ مندرجہ ذیل سوالات کافی نہیں ہیں بلکہ بطور نمونہ کے لکھے گئے ہیں لہذا استاد کو

(۴) ۴ کے بعد ایسے اعداد بتاؤ کہ جن میں چھ چھ کا فرق ہو۔

جواب ۲، ۱۰، ۱۶، ۲۲، ۲۸، ۳۴ وغیرہ

(۵) میرے ایک ہات میں ۱۰ اور دوسرے میں ۷ گولیاں ہیں تو بتاؤ کہ میرے پاس کل کتنی گولیاں ہیں۔

(۶) ایک درجن میں ۱۲ چیزیں ہوتی ہیں تو ۲ درجنوں میں کتنی چیزیں ہوں گی؟
(۷) رام کے پاس ۱۹ گولیاں ہیں اور ۷ اُس نے اور جیت لیں تو بتاؤ کہ اب اُس کے پاس کتنی گولیاں ہیں۔

(۸) میں نے ۱۶ روپیہ کو ایک میز اور ۷ روپیہ کو ایک کرسی خریدی تو بتاؤ کہ میں نے کل روپیہ کس قدر صرف کیا۔

(۹) اگر فی روپیہ ۱۳ آم بکتے ہیں تو بتاؤ دو روپیہ کے کتنے آم آدینگے؟
(۱۰) ہری نے ۲۵ آم اور ۹ نازنگیاں خریدیں تو بتاؤ کہ کل مل اُسے کس قدر خریدے۔
(۱۱) تمہاری عمر ۱۲ سال کی ہو اور تمہارا بھائی تم سے ۷ برس بڑا ہو تو بتاؤ کہ تمہارے بھائی کی عمر کیا ہو۔

(۱۲) اگر میں تم کو ۲۰ روپیہ دیدوں تو میرے پاس پانچ روپیہ باقی رہتے ہیں تو بتاؤ کہ میرے پاس کل کتنے روپے ہیں۔

(۱۳) اگر ایک لڑکے کی ۷ گولیاں کم ہو گئیں اور ۲ اُسکے پاس باقی ہیں تو بتاؤ کہ اُس کے پاس پیشتر کتنی گولیاں تھیں۔

(۱۴) تمہاری جیب میں ۲۲ گولیاں ہیں اور میں تم کو ۹ گولیاں اور دیتا ہوں تو بتاؤ کہ تمہارے پاس کل کتنی گولیاں ہو جائیں گی۔

(۱۵) ایک آدمی نے ایک روز ۳۵ من اور دوسرے روز ۹ من چاول خریدے تو بتاؤ اُس نے کل چاول کتنے خریدے۔

(۱۶) ایک آدمی کی عمر ۴۴ سال کی ہو تو بتاؤ اب سے ۷ سال بعد اُس کی کیا عمر ہوگی۔
(۱۷) اگر تم ۶۵ آم خریدو اور تھارہ بھائی تم سے ۸ آم زیادہ تو بتاؤ تمہارے بھائی کے
آموں کی تعداد کیا ہوگی۔

(۱۸) وہ عدد معلوم کرو جس میں سے اگر ۵ ایسے جاویں تو ۶۰ باقی رہیں
(۱۹) ایک آدمی نے ایک مینرہ ۷ پے کو خریدی اور اُس کو فروخت کر کے ۵ پے نفع
اٹھایا تو بتاؤ اُس نے مینرہ کو کتنے پے کو فروخت کیا۔

(۲۰) ایک آدمی نے ۹ پے اپنی بیوی کو اور ۷ پے اپنے لڑکے کو اور ۴ پے اپنی
لڑکی کو دیئے تو بتاؤ اُس نے کل روپیہ کس قدر تقسیم کیا۔

(۲۱) اُن ۵ سڑکوں کی لمبائی کا مجموعہ بتاؤ جو ۲۰۰، ۳۰۰، ۴۰۰، ۵۰۰ میل جدا گانہ لمبی ہیں۔
(۲۲) میں نے ۶ آنہ کو ایک کتاب اور اُس سے ۴ آنہ زیادہ کو ایک بوتل دشنائی خریدی
تو بتاؤ کہ میں نے کیا صرف کیا۔

(۲۳) زید کے ہاتھ ایک آدمی نے ۹ نازنگیاں اور عمرو کے ہاتھ زید سے ۷ زیادہ
فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے کل کتنی نازنگیاں فروخت کیں۔

(۲۴) رام نے ۴ آنہ فی آم کے حساب سے ۲ آم اور ایک آنہ فی عدد کے حساب سے ۸ نازنگیاں
فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے میوہ فروش کو کیا دیا۔

(۲۵) ایک رستی میں سے اول ۲۷ گز اور پھر ۸ گز کے ٹکڑے کاٹے گئے اور ۷ گز رستی
باقی رہی تو بتاؤ کہ رستی کی لمبائی کیا تھی۔

بڑے اعداد کے جمع کرنے کا طریقہ مندرجہ ذیل ہے۔
مثال ۳۷۸، ۳۰۹ اور ۵ کو جمع کرو۔

اعداد مذکورہ بالا کو ایک دوسرے کے نیچے اس طرح سے لکھو کہ اکائی کے نیچے اکائی
اور دہائی کے نیچے دہائی اور سیکڑہ کے نیچے سیکڑہ وغیرہ وغیرہ ہوں اور پھر سب سے

آفری ہندسوں کی سطر کے نیچے ایک خط کھینچو اور اس خط کے نیچے حاصل جمع یا جوڑو کو طریقہ مندرجہ ذیل سے معلوم کیا جاتا ہے۔

سیکرہ	دہائی	اکائی	ادل سب اکائیاں جمع کرو مثلاً (۸+۹+۴) اکائیاں
۳	۴	۸	۲۳ = ۸ اکائیاں جو ۲ دہائی اور ۳ اکائیوں کے برابر ہیں
۲	۰	۹	لہذا ۳ کو اکائی کے درجہ پر لکھو اور ۲ دہائیوں کو دہائیوں
	۵	۶	کے ساتھ جمع کرنے کی غرض سے علیحدہ رکھو اور پھر سب
۸	۲	۳	

دہائیاں جمع کرو مثلاً (۲ دہائی حاصل ہوئی) (۵+۰+۴) دہائیاں = ۱۳
 دہائیوں کے = ایک سیکڑہ اور ۳ دہائیوں کے لہذا ۳ کو دہائی کے درجہ پر لکھو اور
 ایک سیکڑہ کو جو حاصل ہوا سیکڑہ میں جمع کرنے کی غرض سے علیحدہ
 رکھو اور پھر ہی طرح سیکڑوں کو جو مثلاً (۳+۳+۱) سیکڑہ حاصل ہوا
 سیکڑہ = ۸ سیکڑوں کے لہذا ۸ سیکڑوں کو سیکڑہ کے درجہ پر لکھو۔
 جمع کرنے کا زبانی طریقہ

$$۳۲۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳$$

$$\text{حاصل ہوئے } ۳۲۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳$$

$$\text{حاصل ہوا } ۳۲۳ = ۳۰۰ + ۲۰ + ۳$$

اگر مثال متذکرہ بالا میں ہر ایک ہندسہ کی مقامی قیمت لکھی جائے تو حسب ذیل عمل ہوگا۔

$$\begin{array}{r} ۳۰۰ + ۲۰ + ۳ = ۳۲۳ \\ ۳۰۰ + ۲۰ + ۳ = ۳۲۳ \\ ۳۰۰ + ۲۰ + ۳ = ۳۲۳ \end{array}$$

ان کھڑے خطوط کے

$$\begin{array}{l} ۳۲۳ + ۳۲۳ + ۳۲۳ = \{ \text{مجموعہ سے} \\ ۳۲۳ + ۳۲۳ + ۳۲۳ = \{ \text{حاصل شدہ} \end{array}$$

$$\text{کیونکہ } ۳ + ۲۰ = ۲۳ \text{ اور } ۲۰ + ۱۰۰ = ۱۲۰$$

$$۳ + ۲۰ + ۱۰۰ + ۷۰۰ =$$

$$۳ + ۲۰ + ۸۰۰ =$$

$$۸۲۳ = ۳ + ۸۲۰ =$$

مشق ۵

نوٹ - اعداد ذیل کو گھومنا چاہیے اور طلباء سے جوابات الفاظ میں کہلوانا چاہیے
اُستاد کو چاہیے کہ ایک ہی سوال کے اعداد کی ترتیب بدلتے کرتے دریاft کرے۔
جمع کرو

(۴)	(۳)	(۲)	(۱)
۹۸۶ ۷۴۲ ۹۹۹	۷۹ ۴۲۰ ۶۷۳	۸۷۹ ۸۲ ۱۹۰	۳۷۵ ۲۰۸ ۷۳۰
(۸)	(۷)	(۶)	(۵)
۳۰۹۸ ۲۰۷ ۳۲۹	۳۲۹ ۷۷ ۹۲۷۴	۷۶۳۳ ۲۲۸ ۵۰۰۲	۹۸۲ ۷۷ ۹۲۹
(۱۲)	(۱۱)	(۱۰)	(۹)
۸۳۹ ۲۰۵۸ ۲۷۴ ۸۲۰۵ ۲۷۴۰	۵۸۰۷۳ ۹۷۰۵ ۳۷۸ ۷۸۰۰ ۲۹	۲۸ ۲۰۷ ۳۵۰ ۹ ۳۰۲	۲۸۰۷ ۲۰۹ ۵۰۰
(۱۵)	(۱۴)	(۱۳)	
۳۸۷۴۰ ۵۸۰۷ ۳۰۲ ۱۹ ۷ ۳۷۳	۸۹۷۴۳ ۲۵۹۴۳ ۷۳۸۹۴ ۵۸۹۲۴ ۳۲۱۵۷ ۹۸۷۵۴	۳۸۷۵۴ ۵۰۹۵۲ ۷۸۰۹۵ ۳۲۵۶۰ ۳۲۳۰۸	

(١٨)

٩٠٣٨
٣٠٠٥٢
٥٠٢٨
٤٧
٩
٩٣٨٠٥٠

(١٤)

٤٩
٣٠٢٥
٣٢٩
٨٤٧٥٠٢
٣٩٨٤٩
٣٠٠

(١٧)

٣٧٤٨٩٥
٥٨٠٠٩
٥٥٥٥
٤٩٥٠٤٣
٥٧٤٩٨٢
٣٧٨٠٠٠

(٢١)

٩٣٥٤٣٥٠
٢٩٨٢٤٢١
٨٢٠٥٩٠٢
٤٧٥٠٤٢٩
٨٢٤٢٠٣٨
٥٧٤٩٨٢٣

(٢٠)

٣٥٤٨٩٢٣
٥٨٩٣٧٤٩
٨٢٤٩٥٧٣
٩٥٢٨٤٨٩
٣٣٤٢٩٢٣
٨٩٢٣٣٧٣

(١٩)

٤
٠٠٠٠٠٠٠٠
٣٢٠٠٣
٣٠٣٠٣٠
٣٧٠٠٠
٣٨

(٢٢)

١٩٤٥٢
٢٢٧٨٢
٥٩٩٨
١٥١٧١
٩٢٩٣٩

(٢٣)

٥٣٣٢١
١٩٨٤٧
٢١١١٠
١٢١٣١
٤١٧١٥

(٢٢)

١٢٣٣٥
٧٤٨٩١
١١١٢
١٣١٣١
٥١٧١٤

(٢٤)

٩٨٤٧٥٢
٣٢١١٠١
٢١٣١٥٢
٨٣٠٠٠٩
١٥٧٤٨٩

(٢٤)

١٢٣٣٥٧
٤٨٩١٠١
١١٢١٣١
٣١٥١٧١
٤١٨١٩٢

(٢٥)

٩٨٤٧٥
٣٣٢١٠
٥٠٠٧٩
٩٥٣٢١٢
٥٤٩٣٧

(٣٠)

٩٨٤٧٥٢
٣٢١١٢
٣٣٥٧
٤٨٩
١٠

(٢٩)

٩٨٤٧٥٢
١٢٣٣٥٧
١٠٢٠٣٠
١٠٠٩٠٥
١٧١٨٢٩

(٢٨)

١٢٠١٣١٥
٩٠٨٠٤٠
١٢٣٣٥
١٧١٤١٨١
٩٢٠٢٥٥

(۳۳)

۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۲
 ۲۰ ۲۰ ۵۰
 ۷ ۰ ۷ ۰ ۸ ۹ ۰
 ۵ ۷ ۱ ۲ ۳ ۴
 ۷ ۲ ۹ ۱ ۲

---

(۳۲)

۳ ۰ ۰ ۰ ۰ ۰ ۱
 ۵ ۶ ۷ ۸ ۰ ۰
 ۲ ۵ ۷ ۸ ۱ ۲
 ۲ ۳ ۵ ۶ ۷
 ۹ ۸ ۷ ۵

---

(۳۱)

۱ ۲ ۵ ۷ ۸
 ۲ ۳ ۴ ۸
 ۱ ۳ ۵
 ۳ ۴
 ۹

---

(۳۴)

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
 ۷ ۸ ۹ ۱ ۰
 ۲ ۳ ۵ ۶ ۷
 ۱ ۲ ۳ ۴
 ۵ ۶ ۷ ۸ ۹
 ۹ ۸ ۷ ۵

---

(۳۵)

۹ ۱ ۰ ۲ ۳ ۴ ۵
 ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱
 ۲ ۳ ۴ ۵ ۰
 ۵ ۵ ۵ ۶ ۷ ۸
 ۲ ۳ ۵ ۱
 ۲ ۹ ۸ ۷ ۵

---

(۳۳)

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶
 ۷ ۵ ۶ ۳ ۴ ۱
 ۹ ۸ ۷ ۶ ۵ ۴
 ۳ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹
 ۱ ۹ ۲ ۵ ۴
 ۲ ۵ ۲ ۹ ۱

---

(۳۹)

۱ ۰ ۱ ۱ ۱ ۲ ۱
 ۳ ۱ ۳ ۱ ۵ ۱ ۴
 ۱ ۷ ۱ ۸ ۱ ۹ ۲
 ۲ ۱ ۲ ۲ ۲ ۳

---

(۳۸)

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷
 ۸ ۹ ۱ ۰ ۱ ۱ ۱
 ۲ ۱ ۲ ۱ ۳ ۱ ۵
 ۱ ۴ ۱ ۷ ۱ ۸ ۹

---

(۳۷)

۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۰
 ۲ ۳ ۴ ۵ ۱
 ۳ ۹ ۵ ۶ ۳ ۴
 ۳ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹
 ۳ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹
 ۹ ۴ ۱ ۱ ۲

---

(۳۲)

۱ ۵ ۲ ۰ ۲ ۵ ۱
 ۳ ۴ ۱ ۲ ۱ ۸ ۲
 ۳ ۰ ۳ ۴ ۳ ۳ ۲
 ۸ ۵ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷
 ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷

---

(۳۱)

۳ ۸ ۳ ۹ ۳ ۰ ۳
 ۱ ۳ ۲ ۳ ۳ ۳ ۳
 ۳ ۵ ۳ ۴ ۳ ۷ ۳
 ۸ ۳ ۹ ۵ ۰ ۵ ۱

---

(۳۰)

۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸
 ۷ ۲ ۸ ۲ ۹ ۳ ۴
 ۳ ۱ ۳ ۲ ۳ ۳ ۳
 ۳ ۳ ۵ ۳ ۴ ۳ ۷

---

(۳۵)

۲ ۳ ۷ ۸ ۵ ۶
 ۹ ۸ ۷ ۶ ۵ ۴
 ۸ ۷ ۶ ۵ ۴ ۳
 ۹ ۷ ۸ ۵ ۴ ۳
 ۳ ۲ ۱ ۳ ۵ ۴

---

(۳۴)

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷
 ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷
 ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷
 ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷
 ۱ ۵ ۳ ۰ ۲ ۵ ۴

---

(۳۳)

۵ ۱ ۰ ۱ ۵ ۲ ۰
 ۷ ۱ ۲ ۱ ۸ ۲ ۳
 ۷ ۱ ۲ ۱ ۳ ۴ ۵
 ۸ ۱ ۴ ۲ ۳ ۴ ۵
 ۹ ۱ ۸ ۲ ۷ ۳ ۴

---

(٢٨)

١ ٣ ٥ ٦ ٩ ٢ ١
٥ ٤ ١ ٢ ٣ ٢
٥ ٤ ٩ ٨ ٦
٣ ٢ ١ ٢ ٣ ٢
٥ ٤ ٦ ٨ ٩

(٢٦)

٢ ٣ ٤ ٢ ٥ ٣
١ ٢ ٣ ٢ ٥ ٤
٦ ٨ ٩ ١ ٠ ١
١ ١ ٢ ١ ٣ ١
٢ ١ ٥ ١ ٤ ٢

(٢٤)

١ ٢ ٣ ٢ ٤ ٥
٩ ٨ ٦ ٤ ٥ ٢
١ ٢ ٣ ٩ ٨ ٦
٢ ٥ ٤ ٦ ٨ ٩
٢ ٣ ٢ ٤ ٩

(٥١)

١ ١ ٢ ٢ ٣ ٣ ٣
٢ ٣ ٣ ٢ ٢ ١ ١
١ ٢ ٢ ٣ ٣ ٤ ٢
٢ ٤ ٢ ٣ ٢ ٢ ١
١ ٢ ٢ ٨ ٢ ٢ ٥

(٥٠)

١ ٢ ٣ ٤ ٦ ٩
١ ٠ ١ ٢ ١ ٣
١ ٥ ١ ٤ ١ ٨
١ ٩ ٢ ١ ٢ ٢
٢ ٢ ٢ ٥ ٢ ٦

(٢٩)

١ ٥ ٣ ٠ ٢ ٥ ٤ ٠
١ ٤ ٢ ٢ ٢ ٨ ٤ ٢
١ ٦ ٢ ٢ ٥ ١ ٦ ٨
١ ٨ ٢ ٤ ٥ ٢ ٦ ٢
١ ٩ ٢ ٨ ٥ ٦ ٦ ٤

(٥٣)

٣ ٢ ١ ٢ ٥ ٤ ٦
٢ ٢ ٢ ٢ ٤ ٤ ٠
٢ ٢ ٢ ٤ ٤ ٩ ٩
٢ ١ ١ ٥ ١ ٢ ٨
١ ٤ ١ ١ ٨ ٢ ٢

(٥٢)

١ ٢ ٢ ٢ ٥ ٤ ٦
٦ ٤ ٥ ٢ ٢ ٢ ١
٩ ٨ ٦ ٤ ٥ ٢ ٢
٢ ٢ ٥ ٤ ٦ ٨ ٩
١ ٢ ٥ ٢ ٢ ٤ ٩

(٥٢)

٥ ٠ ٤ ٠ ٦ ٠ ٨ ٠
٩ ٢ ٦ ٤ ٥ ٢ ٢
٣ ٠ ٠ ٢ ٦ ٥ ٠ ٠
٢ ٢ ٩ ٠ ٠ ٠ ٢
٣ ٢ ١ ٩ ٨ ٦

(٥٦)

١ ٠ ١ ١ ٠ ٢ ١ ٠ ٢
١ ٢ ٥ ٦ ٩ ١ ١ ١ ٢
٥ ٤ ٦ ١ ٦ ١ ٢ ٢ ٢
٥ ٨ ٩ ٦ ٩ ٥ ٦ ٥ ٩
٣ ٦ ٢ ٤ ٩ ٢ ٥ ٨ ١

(٥٤)

٢ ٢ ١ ٥ ٢ ١ ٤
١ ٢ ٢ ٢ ٥ ٤ ٦
٨ ٩ ١ ٠ ١ ١ ٢
٢ ٢ ٥ ٢ ٦ ٢ ٩
٢ ١ ٢ ٥ ٢ ٦ ٢

(٥٥)

١ ٥ ٦ ٦ ٨ ٩ ١
٢ ٢ ٢ ٥ ٤ ٦
٣ ٩ ٨ ٦ ٤
٥ ٢ ٢ ٢ ١ ٠
٥ ٤ ٦ ٨ ٩

(٤٠)

٣ ٢ ٢ ٥ ٤ ٤ ٦
٢ ١ ٢ ٥ ٩ ٨ ٥
٢ ٥ ١ ٢ ٥ ١ ٩
٥ ٢ ١ ٦ ٨ ١ ٢
٢ ٤ ٥ ٢ ٦ ١ ٢

(٥٩)

١ ٢ ٢ ٢ ٥ ٤ ٦
١ ٠ ٢ ٢ ٢ ٠ ٨
١ ٢ ٢ ٠ ٢ ٥ ٠
٢ ٢ ١ ٠ ٥ ٢ ٠
٥ ٢ ٢ ٩ ٨ ٦ ٤

(٥٨)

١ ٢ ٥ ٦ ٩ ١ ١
٥ ٤ ٦ ٨ ٩ ١ ٠
٣ ٠ ٠ ٢ ٠ ٠ ٩
٥ ٤ ٦ ٨ ٩ ١
٢ ٨ ٩ ٢ ٤ ٥

(43)

٥٤٤٨٩١٠١
 ٣٣٤٨٩٠٥
 ٣٤١٩٣١
 ٥٤٤٩٤١٨
٥٣١٩٤٤٥

(42)

٥٤٤١٢٣
 ٣٤٣٠٠٩
 ٥٣١٤٨٤
 ٣٤٠٠٥
٣٤١٢٣٤

(41)

٥٤٤٨٩١٠
 ٣٣٣٥٤١٢
 ٥٣١٤٢٤٥
 ٣٣١١٨٩٤
٥٤٣٣٤٣٨

(44)

١٢٣٣٥٤٤
 ٣٠٣٠٣٠٣
 ٣٣٠٣٥٠٥
 ٩٤٠٩٤٩٠
 ١٥٥٥٠١٥
٣٣١٠٩٤٤

(45)

٩٠٨٤٤٥٣٣
 ٣١٠٥٣٣٥٥
 ٣٣٣٠١٢٣٣
 ٥٣٣١٠٥٤٤
٧٣٣١٠٠٥٨

(42)

٩٨٤٤٥٣٣
 ٣٣٥١٢٠١
 ٣٣١٥٠٤١
 ٣٣٤٠٥٤٢
٥٤٠٤٢٩٥

(49)

١٣٥٤٩٣٣٣
 ١٥٣٠٣٥٤٠
 ٤٥٩٠١٠٥١
 ٢٠١٣٥١٥٠
 ١٤٣٣٣٨٣٣
٨٠٩٤١١٣١

(48)

٣٣١٣٤٥٣
 ٣٣٥٥٩٤١
 ٢٠٣٣٠٥٥
 ٧٠٤٨٠٩٠
 ١٠١١١١١
٢١٣١٣١٥

(4٤)

٣٣٥٤٤٨٩
 ٩٩٩٩٩٩٩
 ٤٨٤٨٤٨٩
 ٨٤٥٤٤٠٥
 ٨٨٨٨٨٨٨
٤٤٥٤٤٥٤

(٤٢)

٣٠٣٥٤٠٤
 ٥٩٠١٠٥١
 ٢٠١٣٥١٥
 ١٤٣٣٣٨
٧٣٨٠٩٤١

(٤١)

١١٠٣١١٤
 ١٣٠١٣٣٨
 ٣٣٥٤٤٠٨
 ٣٩٨١١٣١
٢٧١٣٠١٥

(٤٠)

١٢٣٣٣٤٣
 ٨٤٠٤٢٨٣
 ٩٤١٠٨١٢
 ١٣٢٤٣٩
٥٣٤٥٤٨٩

(٤٧)

٩٩٩٩٩٩
 ٨٤٤٤٤٤
 ٤٤٤٤٤٤
 ٥٤٤٤٤٤
٣٣٥٣٣٩

(٤٥)

٩٥١١٣١٣٣
 ١٥٣١٤١١٩
 ٢٠٣٠٤٠٨
 ١٠٠١٣٠١
٣٠١٤٠١٨

(٤٣)

٤٠١٨٣٤٥
 ٣٤٣٩٠١٠
 ٨١٢٣١٣٣
 ١٤٣١٨٠١
٩٣٨٥٤٤٤

(٤٣)

١٢١٢٨١٩
 ٣٣١٤٠١٤
 ٣٣٥١٤٨٨
 ٥١٠٤١١٩
١٣٤١٥٣١

اعداد ذیل کی حاصل جمع دریافت کرو

4.9, 296 837, 78, 96.04, 2.7 (44)

9826. 3964384529932. 963528 (68)

[illegible]

۲۰۶۰۸۹۲۰۶۹۱۲۳۴۵۹۸۹۴۳۴۹۶۸۵۹۳۰۰(۸۰)

اعداد ذیل کی قیمت معلوم کرو

$$6.3. + 839.9 + 6846 + 22229.9 (A)$$

$$1 + 96 + 046 \wedge 920 + 6394 + 8200 + 60(82)$$

$$0 \dots + FFD F + F \cdot 4A40 + F4 + F \cdot 4 + F(1F)$$

$$9 + 22044 + 1.2.1 + 8.222 + 98 \dots + 26(22)$$

$$9 \wedge 503 \cdot 6 \wedge 9 + 64 \cdot \dots + 4 + 04 + 504 + 5504 (10)$$

(۸۶) اُناسی دتین ہزار چار سو پچاس دھیاسٹھ ہزار چھ سو چوراسے د چار ہزار چار داسی کو جمع کرو۔

(۸۷) مجموعہ تباؤ۔ چھ سو بانوے و چار لاکھ پنتالیس ہزار سات و اٹھانوے لاکھ سات سو و پنتالیس ہزار سات کا۔

(۸۸) چوتھوں کر وٹراٹھ لاکھ چوتھوں نزار نو سو باٹھ وچھیا سی نزار پانچ سو چار وایک کرو
میں لاکھ سات نزار تین وایا نوے وستر لاکھ سات کا مجموعہ معلوم کرو۔

(۸۹) انیس لاکھ سات ہزار سات دین ارب چار کروڑ چوبیس لاکھ اسی تیس د
 آٹھ کروڑ آٹھ لاکھ آٹھ ہزار آٹھ ، سات ہزار سات سو بیالیس چھ دین لاکھ چار سو کا
 مجموعہ کیسے کے برابر ہے۔

(۹۰) حاصل جمع تا ۹۰۴۶۴۰۳۶۰۵۶۳۰۵۸۰۳۵۲۴۹۳۰۰۰۳۰

(۶۱) وہ کون سا عدد ہے جس میں سے اگر ۳۴۵ نکال لیے جاویں تو ۴۶ باقی رہیں؟

(۹۲) اُس آدمی کی عمر ۳۴ سال کی کس سنہ میں ہوگی جو ۸۵۶ء میں پیدا ہوا ہو؟

(۹۳) ماہ جنوری میں ۳۱ دن فروری میں ۲۸ دن مارچ میں ۳۱ دن اپریل میں ۳۰ دن مئی میں ۳۱ دن جون میں ۳۰ دن جولائی میں ۳۱ دن اگست میں ۳۱ دن ستمبر میں ۳۰ دن اکتوبر میں ۳۱ دن نومبر میں ۳۰ دن دسمبر میں ۳۱ دن ہوتے ہیں تو بتاؤ کہ سال کے کل کتنے دن ہوئے۔

(۹۴) بتاؤ کہ اس اسکول میں طلباء کی تعداد کیا ہوگی جس کے درجہ اول میں ۲۵ و درجہ دوم میں ۸۷ و درجہ سوم میں ۹۶ و درجہ چارم میں ۱۰۷ و درجہ پنجم میں ۷۰ و دیگر دفعات میں ۲۵۶ طلباء ہیں۔

(۹۵) ایک باغ میں ۳۲۷ آم کے درخت، ۷۰ ناریل کے درخت، ۴۵۶ کھجور کے درخت، ۵۲۸ مانگیو اور صرف ۲۵ اعلیٰ کے درخت ہیں تو کیا توکل درختوں کی تعداد کیا ہے۔

(۹۶) کسی قصبہ میں ۸۷۹۰۳۰ ہندو اور ۸۰۹۳۸۰ مسلمان ۲۳ فرنگی ۱۳۰۹ عیسائی و ۱۵۹ دیگر اقوام کے آدمی آباد ہیں تو بتاؤ قصبہ مذکور کی کل آبادی کیا ہے۔

(۹۷) ایک شخص نے ۳۰ قطعہ آراضی ایک قصبہ میں ۹۷۰۰ روپیہ کو خریدی اور اُس نے ایک قطعہ پر ایک عمارت ۸۲۵ روپیہ دوسرے میں ۲۱۷۵۰ روپیہ تیسرے میں ۲۷۲۹ روپیہ صرف کر کے حلیا رکرائی تو بتاؤ اُس نے کل دیہ کس قدر صرف کیا۔

(۹۸) ہم نے ماہ جنوری ۱۸۸۵ء میں ۵۳۹.۰۲ من ماہ فروری میں ۴۰۹۲۸۰ من
 و ماہ مارچ میں ۱۰۹۳۸۰۳ من نمک باہر سے منگوایا تو تباؤ کل نمک کس قدر منگوایا۔

(۹۹) میں نے آم کے چار ٹوکڑے خریدے جن میں سے ایک میں ۲۶ اور دوسرے میں ۳۱۶ دسمیرے میں دوسرے سے ۱۹ زیادہ اور جو تھے میں اول اور دوسرے کے

مجموعہ کے برابر آں ہیں تو بتاؤ میں نے کل کس قدر آم خریدے۔
(۱۰۰) وہ کو نسا عدد ہر جس میں سے اگر پہلے ۸۳۵ اور پھر ۸۵۶۹ منہا کیے جاؤ
تو ۴۰ باقی بچیں ؟

تفریق

بڑے عدد میں سے چھوٹے عدد کے گھٹانے کے بعد جو عدد باقی ہے اُس کے دریافت کرنے کی ترکیب کو تفریق کہتے ہیں۔
دیئے ہوئے اعداد میں سے بڑے عدد کو مفروق منہا اور چھوٹے عدد کو مفرق کہتے ہیں اور جو عدد بچ رہا ہے اُس کو باقی یا فرق کہتے ہیں۔
جب یہ (-) علامت دو اعداد کے درمیان رکھی جائے تو اُس سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ دوسرا عدد پہلے عدد میں سے گھٹانا چاہیے مثلاً، -۴ سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ ۴ کو، میں سے گھٹانا چاہیے اور اس علامت کو (-) علامت نفی کہتے ہیں اور -۴ کو، منفی ۴ پڑھنا چاہیے۔

تفریق کی تعریف سے یہ بات ظاہر ہوتی ہے کہ تفریق اُس عدد کے دریافت کرنے کی ترکیب کو کہتے ہیں جسے اگر چھوٹے عدد معلومہ میں جمع کریں تو بڑے عدد معلومہ کے برابر عدد بن جائے لہذا تفریق کو بعض اوقات جمع متعمم بھی کہتے ہیں۔
ایک چھوٹے عدد کو دوسرے چھوٹے عدد میں سے بذریعہ نتائج معلومہ جمع تفریق کر سکتے ہیں۔

مثال ۴ - ۴ = ۰ اس لیے کہ ۴ + ۰ = ۴

مشق (تفریق زبانی)

گھٹاؤ

(۱) ۳ کو ۸ میں سے ۴ کو ۹ میں سے ۵ کو، میں سے ۶ کو ۹ میں سے ۵ کو ۸ میں سے

(۱۲) ایک شخص نے ایک میز ۹ روپے کو خریدی اور ۲۵ روپے کو فروخت کی تو بتاؤ کہ اس کو کیا نفع ہوا۔

(۱۳) ایک درخت میں ۳۷ آم ہیں اگر ان میں سے ۸ آم توڑ لیے جا دیں تو کتنے آم باقی رہیں گے۔

(۱۴) رام کے پاس ۴۸ گولیاں ہیں اور گوپال کی گولیوں کی تعداد اتنی ہے کہ اگر اس میں ۹ اور جمع کی جاویں تو رام کی گولیوں کی تعداد کے برابر ہو جاویں تو بتاؤ کہ گوپال کے پاس کتنی گولیاں ہیں۔

(۱۵) میرے پاس ۶ گولیاں ہیں درزید کے پاس ۲۸ ہیں تو بتاؤ زید کے پاس کتنے گولیاں زیادہ ہیں۔

بڑے اعداد کی تفریق کا طریقہ مندرجہ ذیل ہے۔

مثال ۸۶ میں سے ۳۴ کو تفریق کرو

پچھوٹے عدد کو بڑے عدد کے نیچے اس طرح لکھو

جس طرح جمع کرنے کی غرض سے لکھتے ہیں اول اکائیوں میں سے ۴ اکائیاں گھٹاؤ اور باقی کو جو ۲ اکائیاں ہیں اکائی کے درجہ پر لکھو پھر ۳ دہائیوں کو ۸ دہائیوں میں سے تفریق کر حاصل تفریق کو جو ۵ دہائیاں ہیں دہائی کے درجہ پر لکھو لہذا ۵۲ باقی بچے۔

مثال ۹۵۲ میں سے ۳۶۸ کو تفریق کرو۔

اس مثال میں اگر مثال مذکورہ بالا کی طرح عمل کیا جائے تو یہ وقت پیش آئے گی کہ بڑے عدد کو چھوٹے عدد میں سے تفریق کرنا پڑیگا۔ اس وقت کے رفع کرنے کی غرض سے قاعدہ مندرجہ ذیل جس کو عموماً دوسرے عدد میں سے لینا کہتے ہیں عمل میں لایا جاوے وہ قاعدہ یہ ہے کہ اگر مفروق منہ اور مفروق میں ایک ہی عدد جمع کیا جائے تو ان کے حاصل تفریق میں کچھ فرق نہیں آتا جس کا طریقہ عمل یہ ہے۔

سیکڑہ	دہائی	اکائی	
۹	۵	۲	$۲ + ۵۰ + ۹۰۰ = ۹۵۲$
۳	۶	۸	$۲ + ۱۰ + ۲۰ + ۱۰۰ + ۸۰۰ =$
۵	۸	۳	$۱۲ + ۱۲۰ + ۸۰۰ =$
			$۸ + ۶۰ + ۳۰۰ = ۳۶۸$ اور

حاصل تفریق $۵۸۳ = ۳ + ۸۰ + ۵۰۰ =$

باقی کے صحیح و غلط ہونے کی جانچ۔ حاصل تفریق کے اعداد اور اُس عدد (مفروق) کو جو تفریق کیا گیا ہے جمع کرو۔ اگر حاصل جمع بڑے عدد (مفروق منہ) کے برابر ہو تو سمجھ لو کہ باقی صحیح ہے۔
نوٹ۔ بجائے طریقہ مذکور الصدر کے یہ بات معلوم کرنے میں زیادہ آسانی ہوگی کہ مفروق میں کیا جمع کریں کہ مفروق منہ کے برابر ہو جائے۔

مثال ۸۲۹ میں سے ۵۷ کو تفریق کرو۔

مذکورہ بالا مثال میں ہم کو وہ عدد معلوم کرنا ہے جو اگر ۵۷ میں جمع کیا جائے تو عدد مذکور ۸۲۹ ہو جائے۔

چھوٹے عدد کو بڑے عدد کے نیچے جیسا کہ جمع کرنے میں لکھتے ہیں لکھو اب یہ بات ظاہر ہے کہ ۶ اکائیاں + ۳ اکائیاں = ۹ اکائیوں کے ہیں

$$\begin{array}{r} ۵۲۹ \\ ۵۷۶ \\ \hline ۲۵۳ \end{array}$$

لہذا ۳ اکائیوں کو اکائی کے درجہ پر رکھا۔

پھر چونکہ ۷ دہائیاں + ۵ دہائیاں = ۱۲ دہائیوں کے لہذا ۵ دہائیوں کو دہائی کے درجہ پر رکھا اور ایک سیکڑہ حاصل ہوا۔

چونکہ ایک سیکڑہ حاصل شدہ ۵ + ۲ = ۷ سیکڑہ = ۸ سیکڑوں کے اسلئے ۲ کو سیکڑہ کے درجہ پر رکھا۔

طریقہ عمل زبانی

$$۹ = ۳ \text{ اور } ۶$$

$$۷ \text{ اور } ۵ = ۱۲ \text{ حاصل ہوا ایک}$$

$$۷ \text{ اور } ۲ = ۹ \text{ حاصل شدہ ادو}$$

تفریق
مشق ۴

تفریق کرد

$$\begin{array}{r} ۸۴۳۲۱ (۳) \\ ۵۳۷۸۹ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۵۴۰۹۰ (۲) \\ ۷۰۷۳ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۵۳۸۰ (۱) \\ ۷۳۹ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۲۰۰۰۴ (۴) \\ ۱۷۳۲۵ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۵۴۳۲۱ (۵) \\ ۱۲۳۳۵ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۸۵۸۵۸ (۴) \\ ۵۸۵۸۵ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۸۰۵۴۰۰ (۹) \\ ۷۰۰۵۳ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۷۰۸۰۹۳ (۸) \\ ۲۰۵۰۳ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۷۸۹۳۵۴ (۷) \\ ۹۹۹۹۹ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۸۲۴۳۹ (۱۱) \\ ۷۴۸۹۳ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ۷۰۰۰۲۰۳ (۱۰) \\ ۵۰۰۹۵۴ \end{array}$$

$$۸۲۷۸۹ - ۷۹۰۲۵۴ (۱۳)$$

$$۷۹۹۰ - ۹۳۴۰۴ (۱۲)$$

$$۹۹۹۹۹۹ - ۱۰۰۰۰۰۰ (۱۵)$$

$$۷۴۴۳۸ - ۸۰۰۰۰ (۱۳)$$

$$۳۸۹۲۱۰ - ۷۸۰۰۰۴ (۱۷)$$

$$۸۸۸۸۹ - ۷۷۷۷۷۰ (۱۴)$$

$$۹۹۹۸۷۴ - ۹۸۷۴۵۴ (۱۹)$$

$$۳۹۸۹۷ - ۱۰۰۹۵۴ (۱۸)$$

$$۳۴۱۰۰۱ - ۵۴۷۸۹۰ (۲۱)$$

$$۲۸۹۵۰۱ - ۲۵۴۷۸۹ (۲۰)$$

$$۸۹۳۳۵ - ۱۴۸۴۱۷ (۲۳)$$

$$۱۲۵۹۸۷ - ۵۷۵۰۰۳ (۲۲)$$

$$۸۹۸۹۱۵ - ۹۸۹۹۱۰ (۲۵)$$

$$۱۰۱۱۱۲ - ۱۵۱۴۱۷ (۲۴)$$

$$۴۴۱۵۹۰ - ۵۴۱۴۸۴ (۲۷)$$

$$۲۵۱۲۹۸ - ۳۴۱۴۴۲ (۲۶)$$

$$۳۲۱۹۸ - ۳۴۵۴۷ (۲۹)$$

$$۱۴۱۵۴۱۲ - ۲۳۴۵۴۷۸ (۲۸)$$

$$۳۴۰۸۰۰ - ۹۰۸۰۴۰۵ (۳۱)$$

$$۴۴۰۰۳۹ - ۹۹۸۸۷۷ (۳۰)$$

$$۳۵۵۸۹۹ - ۳۵۵۹۰۰ (۳۳)$$

$$۲۱۱۵۰۹ - ۳۴۱۴۸۴ (۳۲)$$

۹۹۰۰۹ - ۱۱۱۱۱ (۳۵)	۸۹۹۹ - ۱۰۰۰۰ (۳۴)
۹۷۶۵۲۱ - ۹۸۷۶۳۰ (۳۶)	۲۲۱۹۰۰۹ - ۲۲۲۱۵۶۲ (۳۷)
۵۵۱۷۹۹ - ۵۵۳۶۸۴ (۳۹)	۹۹۶۹ - ۱۲۳۴۵۶ (۳۸)
۹۰۹۶۹۰ - ۳۴۱۵۶۱۸ (۴۱)	۳۰۰۴۹۹۸ - ۹۰۸۰۵۰۴ (۴۰)
۳۰۳۹۸۶ - ۵۰۴۰۱۰۰ (۴۳)	۹۸۷۶۵ - ۵۶۷۸۹۱ (۴۲)
۱۰۱۷۸۹ - ۱۲۳۹۸۷ (۴۵)	۱۲۳۵۶۷ - ۵۶۷۱۲۳ (۴۴)
۳۶۱۸۹۰ - ۵۶۷۳۸۴ (۴۷)	۱۲۳۹۸۷ - ۹۸۷۱۲۳ (۴۶)
۱۰۰۳۵۰ - ۹۸۷۶۵۴ (۴۹)	۱۰۰۰۰۵ - ۹۹۹۹۹۸ (۴۸)
۳۰۰۹۰۰ - ۳۴۱۵۰۴ (۵۱)	۱۹۰۰۱۰ - ۹۰۰۰۰۹ (۵۰)
۳۰۰۳۰۴ - ۳۴۱۵۶۷ (۵۳)	۲۵۲۰۹۰ - ۳۵۲۰۰۱ (۵۲)
۱۰۰۲۳۵ - ۵۶۷۱۲۳ (۵۵)	۲۰۹۸۹۹ - ۳۰۰۸۰۵ (۵۴)
۸۹۹۱۰۹ - ۹۹۹۹۹۹ (۵۷)	۱۲۳۴۵۶ - ۹۸۷۶۵۴ (۵۶)
۹۰۹۶۰ - ۵۶۷۸۹۱ (۵۹)	۹۹۹۹۰ - ۱۲۳۴۵۶ (۵۸)
۹۹۹۹۰ - ۱۰۰۰۰۰ (۶۱)	۵۶۱۹۰ - ۳۲۱۴۴۵ (۶۰)
	۹۰۸۰۰ - ۱۰۰۲۰۰ (۶۲)

(۶۳) اعداد ذیل میں سے ہر ایک میں کیا جمع کریں کہ حاصل جمع دس لاکھ ہو جاوے

۳۳۵۰۰۰ ۹۹۴۴۶۹ ۹۴۷۵۵۳ ۳۰۵۱۹

(۶۴) ۳۸۶۷ میں سے کیا منہا کریں ۹۰۳ باقی بچیں؟

(۶۵) اُنیتس سے ایک لاکھ کتنے زیادہ ہیں؟

(۶۶) ایک ہزار ایک سے ایک کروڑ کتنے زیادہ ہیں؟

(۶۷) دس ہزار سے اُناسی کتنے کم ہیں؟

(۶۸) ڈیوک آف ویلنگٹن ۱۷۹۶ء میں پیدا ہوئے اور ۱۸۵۲ء میں وفات پائی تو بتاؤ کہ وفات کے وقت اُن کی عمر کیا تھی۔

(۶۹) نیوٹن صاحب ۱۶۴۲ء میں ۸۵ برس کے ہو کر فوت ہوئے تو بتاؤ وہ کس سنہ میں پیدا ہوئے تھے۔

(۷۰) کوہ ایورسٹ ۲۹۱۰۰ فٹ اور کنچن چنگا ۲۸۱۴۴ فٹ اونچا ہے تو بتاؤ کہ کوہ ایورسٹ کوہ کنچن چنگا سے کس قدر اونچا ہے۔

(۷۱) اگر کسی ریلوے کمپنی کی آمدنی ۳۹۸۴۵۰ روپے اور خرچ ۲۸۰۴۶۹ روپے ہے تو بتاؤ اُس کمپنی کی کتنی بچت ہے۔

(۷۲) ایک سوداگر نے کچھ اسباب ۳۰۰۰ روپیہ کو خرید کیا اور ۳۳۲۵ کو فروخت کیا تو بتاؤ اُس کو کیا نفع ہوا۔

(۷۳) اگر میرے پاس ۴۰ روپے علاوہ اُن روپیوں کے جو میرے پاس ہیں اور ہوتے تو میں اپنا ۱۰۰۰ روپے کا قرضہ ادا کر دیتا تو کہ میرے پاس کس قدر روپیہ ہے۔

(۷۴) دو عددوں کا حاصل جمع ۹۳۸۴۵ ہے اور اُن میں کا بڑا عدد ۴۳۵۹ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہے۔

(۷۵) دو عددوں میں سے چھوٹا عدد ۳۴۹۹ ہے اور اُن کا حاصل جمع ۵۸۰۹۰۰ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۷۶) ۳۸۹ میں سے کیا منہا کریں کہ ۹۹۹ باقی بچیں؟

(۷۷) دس لاکھ اور ایک ہزار کے حاصل جمع اور حاصل تفریق میں کیا فرق ہوگا؟

(۷۸) سوہن کے پاس ۳۹۸۴۶ روپے اور سوہن کے پاس سوہن کے روپیوں سے

۳۴۵۸ روپے کم اور روہن کے پاس سوہن سے ۸۴۶ روپے کم ہیں تو بتاؤ روہن کے پاس کتنے روپے ہیں۔

مشق پیارہ (زبانی)

- (۱) ستے کتنے ہوتے ہیں ۸ نم کتنے ہوتے ہیں ۱۲ بارہ کتنے ہوتے ہیں وغیرہ
- (۲) ۱۲ کو ۸ سے ۹ کو ۷ سے ضرب دو غیسر
- (۳) ۹۹ کا حاصل ضرب کیا ہوتا ہے اور ۱۶ کا ۶ کا وغیرہ
- (۴) اگر ۶ کو ۹ مرتبہ جمع کریں تو حاصل جمع کیا ہوگا وہ ۵۸ کو ۸ مرتبہ جمع کریں تو حاصل جمع کیا ہوگا وغیرہ۔
- (۵) گیارہ کا دس گنا کیا ہوتا ہے کاسٹ گنا کتنا ہوتا ہے۔ وغیرہ
- (۶) اگر ۹ لڑکوں میں سے ہر ایک کے پاس چھ گولیاں ہیں تو بتاؤ ان سب کے پاس کتنی گولیاں ہیں۔
- (۷) ایسے ۱۲ صندوقوں میں کتنے پُپے ہونگے جن میں سے ہر ایک میں ۱۱ پُپے ہیں؟
- (۸) ایک روپیہ میں ۱۶ آنے ہوتے ہیں تو بتاؤ ۵ پُپے میں کتنے آنے ہونگے۔
- (۹) ایک منیچ پر ۱۵ لڑکے بیٹھے ہیں اور اسکول میں ۵۰ منیچ ہیں تو بتاؤ اس اسکول میں لڑکوں کی تعداد کیا ہے؟
- (۱۰) اگر مضروب ۱۱ و مضروب فیہ ۱۳ ہے تو بتاؤ ان کا حاصل ضرب کیا ہے۔
- (۱۱) کسی حاصل ضرب کے اجزاء ضربی ۹ و ۱۹ ہیں تو بتاؤ وہ حاصل ضرب کیا ہے۔
- (۱۲) اگر ایک پُپے کے ۲۰ آم آتے ہیں تو وہ پُپے کے کتنے آدینگے؟
- (۱۳) ایک ہفتہ میں ۷ دن ہوتے ہیں تو ۸ ہفتوں میں کتنے دن ہونگے؟
- (۱۴) اگر ایک چومنز لہ مکان میں ہر منزل پر ۵ اکڑے ہیں تو اس مکان میں کتنے کڑے ہیں؟
- (۱۵) اگر ایک گائے کی قیمت ۵ پُپے ہے تو ۹ گایوں کی کیا قیمت ہوگی؟

(۱۶) کسی کتاب کے ایک صفحہ پر ۱۷ سطر ہیں اور ہر سطر میں ۱۹ حروف ہیں تو بتاؤ کہ ایک صفحہ میں کتنے حروف ہیں۔

(۱۷) بتاؤ کہ گیارہ کا ۷ گن نوے سے کس قدر کم ہے۔

(۱۸) بتاؤ کہ ۱۶ تیا ۳۵ سے کس قدر زیادہ ہیں۔

(۱۹) وہ کونسا عدد ہے جو ۹ نم سے بقدر ۱۹ کے بڑا ہے؟

(۲۰) ۷ گھوڑوں اور ۳ گایوں کی کتنی ٹانگیں ہوتی ہیں؟

ذیل میں بڑے بڑے اعداد کے ضرب دینے کا قاعدہ درج کیا جاتا ہے۔

مثال ۲۰۹۵ کو ۳ سے ضرب دو۔

اعداد مذکورہ بالا کو بموجب نمونہ ذیل لکھو۔

۲۰۹۵

۶۲۸۵ حاصل ضرب

چونکہ ۳ پنجے اکائیاں ۱۵ اکائیاں ہوئیں لہذا ۵ اکائی کو اکائی کے درجہ پر لکھو اور ایک دہائی کو جو حاصل ہوئی دہائیوں میں جمع کرنے کی غرض سے علیحدہ رکھو چونکہ ۳ نم دہائیاں ۲۷ دہائیاں ہوئیں اور ایک دہائی حاصل شدہ جمع کرنے کے بعد ۲۸ دہائیاں ہوئیں لہذا ۸ کو دہائی کے درجہ پر لکھو اور ۲ حاصل شدہ کو سیکڑے میں جمع کرنے کی غرض سے علیحدہ رکھو کیونکہ ۳ مضروب برابر ۹ کے (۳ × ۳ = ۹) کیونکہ ۲۰ × ۲۰ = ۴۰۰ لہذا وہ حاصل شدہ کو سیکڑے کے درجہ پر رکھو چونکہ ۳ دوئی (ہزار) ۶ ہزار ہوئے لہذا ۶ کو ہزار کے درجہ پر رکھو اس طرح حاصل ضرب ۶۲۸۵ ہوا۔

زبانی عمل

۳ پنجے ۱۵ کے ۵ حاصل ہوا ایک

۲ نم ۲۷ اور ایک ۲۸ کے ۸ حاصل ہوئے ۲ دو کے دو ہی ۲

۳ دوئی ۶ کے چھ ہی ۶

۲۰۹۵
۲۰۹۵
۲۰۹۵
۶۲۸۵

علم الحساب حصہ اول

مبتدی کو معلوم ہوگا کہ مذکورہ بالا طریقہ اوپر کے طریقہ جمع کا اختصار ہے۔

مشق ۸

ضرب کرد

(۱) ۲۳ کو ۲ سے	(۲) ۳۲ کو ۳ سے	(۳) ۲۱ کو ۴ سے
(۴) ۳۹ کو ۵ سے	(۵) ۴۴ کو ۶ سے	(۶) ۵۸ کو ۹ سے
(۷) ۹۸ کو ۸ سے	(۸) ۷۶ کو ۹ سے	(۹) ۸۵ کو ۹ سے
(۱۰) ۳۲۹ کو ۳ سے	(۱۱) ۴۰۵ کو ۷ سے	(۱۲) ۸۷۹ کو ۹ سے
(۱۳) ۳۲۳۵ کو ۶ سے	(۱۴) ۷۰۸۹ کو ۵ سے	(۱۵) ۹۲۰۴ کو ۸ سے
(۱۶) ۷۸۹۵۶ کو ۴ سے	(۱۷) ۸۹۰۳۵ کو ۷ سے	(۱۸) ۸۵۵۰۳ کو ۹ سے
(۱۹) ۳۴۰۷۹ کو علیحدہ علیحدہ ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹ سے		

(۲۰) $۶۲۵ + ۶۲۵ + ۶۲۵ + ۶۲۵ + ۶۲۵$ کس عدد کے برابر ہے؟

اگر کسی عدد کے دہنی طرف ایک صفر بٹھا دیا جائے تو اس کی قیمت ۱۰ گنی زیادہ ہو جاتی ہے لہذا اگر کسی عدد کو ۱۰ سے ضرب دینا منظور ہو تو اسکا حاصل ضرب عدد مذکور کے دہنی طرف صفر بٹھانے سے معلوم ہو سکتا ہے مثلاً $۱۰ \times ۲۳ = ۲۳۰$ اسی طرح اگر کسی عدد کو ۱۰۰ یا ۱۰۰۰ وغیرہ سے ضرب دینا منظور ہو تو عدد مذکور پر دہنی طرف ۲ یا ۳ وغیرہ صفر بٹھانے سے اسکا حاصل ضرب معلوم ہو سکتا ہے۔

نیز اگر کسی عدد کو ۳۰ سے ضرب دینا ہو تو اول ۳ سے ضرب دو اور پھر حاصل ضرب میں دہنی طرف ایک صفر بٹھا دو آخر نتیجہ جواب مطلوبہ ہوگا۔ اسی طرح اگر ۳۰۰ سے ضرب دینا ہو تو ۳۰ سے ضرب دیکر حاصل ضرب کے دہنی طرف ۲ صفر بٹھا لو۔

مثال ۳۲۹ کو ۶۰۰ سے ضرب دو۔

اجزاء کے ذریعہ سے حاصل ضرب دریافت
کرنے کا طریقہ مندرجہ بالا امثلہ سے ظاہر ہے
۳۰۰۰۲۰ کے حاصل ضرب معلوم کرنے میں
عملاً صفر نہیں لگائے جاتے ہیں۔ کیونکہ

$$\begin{array}{r} \text{(ب)} \quad 428 \\ \underline{329} \\ 1284 \\ 8560 \\ \underline{2182} \\ 239512 \end{array}$$

وقت جمع جو کہ بعد کو کی جاتی ہے ان کا کچھ اشریں پڑتا بلکہ طریقہ عمل مثل طریقہ (ب) کے ہوا کرتا ہے۔

یہ بات یاد رکھنی چاہیے کہ مضروب فیہ ہمیشہ مضروب کے نیچے مثل طریقہ جمع رکھنا چاہیے اور یہ بھی یاد رکھنا چاہیے کہ ہر حالت میں ہر ایک مضروب کے دائیں جانب کا اول منہٴ اُسی ہندسہ کے ٹھیک نیچے رہے جبکہ وہ حاصل ضرب ہو۔

نوٹ ۱۔ ہم بلا خیال ترتیب مضروب فیہ کے کسی ہندسہ سے ضرب یا شروع کر سکتے ہیں بشرطیکہ قاعدہ مذکورہ بالا کا لحاظ رکھیں۔

(ب) 428	(الف) 428
329	329
3 کا حاصل ضرب 1284	3 کا حاصل ضرب 1284
2 کا حاصل ضرب 6560	2 کا حاصل ضرب 6560
4 کا حاصل ضرب 17120	4 کا حاصل ضرب 17120
جواب 239512	جواب 239512

نوٹ ۲۔ اگر مضروب یا مضروب فیہ یاد دونوں کے شروع میں صفر ہوں اس بات میں آسانی رہتی ہے کہ اول عمل کرتے وقت صفروں کو چھوڑ دیا جائے اور بعد کو حاصل ضرب میں اتنے ہی صفر بڑھائے جادیں جتنے کہ چھوڑ دیئے گئے ہوں۔

مثال ۲۰۰۸ کو ۲۰۳ سے ۳۰۹ کو ۲۳۰۰ کو ۲۹۰ کو ۲۴۳ سے ۳۰۰ کو ۳۴۰ سے ضرب دو۔

$$\begin{array}{r}
 ۳۳۰۹ \text{ (ب)} \\
 \underline{۱۲۳۰۰} \\
 ۲۱۲۹۲۴ \\
 ۸۶۱۸ \\
 \hline
 ۳۳۰۹ \\
 ۵۳۰۰۰۰۰۰
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ۳۴۰۰۹ \text{ (الف)} \\
 \underline{۳۲۰۳} \\
 ۱۱۱۰۲۲ \\
 ۴۳۰۱۶ \\
 \hline
 ۱۳۸۰۳۲ \\
 ۱۵۵۵۳۲۶۲۳
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ۲۰۳۰۰ \text{ (د)} \\
 \underline{۳۳۴۰۰} \\
 ۲۸۲۱ \\
 ۱۲۰۹ \\
 \hline
 ۱۶۱۲ \\
 ۱۴۶۱۱۱۰۰
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 ۲۹۰ \text{ (س)} \\
 \underline{۲۲۳} \\
 ۸۷ \\
 ۱۱۶ \\
 \hline
 ۵۸ \\
 ۷۰۳۷۰
 \end{array}$$

مشق ۱۰

اعداد ذیل کو ضرب کرو۔

$۶۹ \times ۷۲۰ \text{ (۳)}$	$۹۸ \times ۹۰۳ \text{ (۲)}$	$۵۴ \times ۳۷۵ \text{ (۱)}$
$۹۷۲ \times ۸۰۷۲ \text{ (۴)}$	$۹۰۳ \times ۸۷۶۲ \text{ (۵)}$	$۳۳۵ \times ۳۹۷۲ \text{ (۴)}$
$۵۰۰۹ \times ۸۶۳۹ \text{ (۹)}$	$۳۴۰ \times ۸۴۶۳ \text{ (۸)}$	$۷۰۸ \times ۷۰۸ \text{ (۷)}$
$۶۰۵۰ \times ۹۰۴۰۷ \text{ (۱۱)}$	$۸۰۰۷ \times ۸۹۰۲۵ \text{ (۱۰)}$	
$۷۰۶۰۰ \times ۸۶۳۴۰۰ \text{ (۱۳)}$	$۷۰۸۰۹ \times ۱۲۳۳۵۶ \text{ (۱۲)}$	
$۸۹۰۷ \times ۳۸۰۳۹۰ \text{ (۱۵)}$	$۹۰۰۷۲ \times ۸۶۰۰۷۸ \text{ (۱۴)}$	
$۳۰۰۹۰۰۰ \times ۷۳۹۰۲۵۰ \text{ (۱۷)}$	$۹۰۰۰۰۸۲ \times ۸۵۷۳۰۵۶ \text{ (۱۶)}$	
$۸۰۹۰۲۵۰۰۰ \times ۳۷۰۰ \text{ (۱۹)}$	$۴۹۴۲۱ \times ۹۸۷۴۵۰۷ \text{ (۱۸)}$	
$۶۰۷۰۳۷۰ \times ۳۷۰۰۰۴ \text{ (۲۱)}$	$۹۷۸۶۵۳ \times ۸۹۷۶۵۴۳ \text{ (۲۰)}$	
$۸۰۰۷۵ \times ۷۸۴۶۹۲ \text{ (۲۳)}$	$۹۰۰۶۰ \times ۳۰۷۶۵۰ \text{ (۲۲)}$	
$۳۲۵۷۶۵۰ \times ۳۲۵۷۶۵۰ \text{ (۲۵)}$	$۷۰۰۲۰۸ \times ۸۳۰۰۳۸ \text{ (۲۴)}$	

(۲۶) ۲۰۹۰۳۰ × ۲۰۹۰۳۰ = ۴۳۷۰۰۰۲۳۳۵۵۶ (۲۶)

اعداد مندرجہ ذیل کا حاصل ضرب ایک سطر میں ضرب کر معلوم کرو۔

(۲۸) ۱۱ × ۲۹ = ۳۸۰۹ (۲۹) ۱۲ × ۳۸ = ۴۵۶ (۳۰) ۱۳ × ۴۲ = ۵۴۶

(۳۱) ۱۴ × ۶۰ = ۸۴۰ (۳۲) ۱۵ × ۲۸ = ۴۲۰ (۳۳) ۱۶ × ۸۷ = ۱۴۰۲

(۳۴) ۱۷ × ۳۵ = ۵۹۵ (۳۵) ۱۸ × ۲۸ = ۵۰۴ (۳۶) ۱۹ × ۳۵ = ۶۶۵

(۳۷) ایک روپیہ میں ۱۰۰ پائیاں ہوتی ہیں تو بتاؤ کہ ۳۷۰ روپیوں میں کتنی پائیاں ہوں گی؟

(۳۸) ایک کتاب میں ۷۵ صفحے ہیں اور ہر صفحہ میں ۳۷۹ حروف ہیں تو بتاؤ کہ کل کتاب میں کتنے حروف ہیں۔

(۳۹) اگر کلکتہ میں ایک گٹھ آرضی کی قیمت ۹۷۰ روپے ہو تو بتاؤ ۳۲۵ گٹھے آرضی کی قیمت کیا ہوگی۔

(۴۰) اگر ۲۹۳ آدمی روزانہ دریائے گنگا کے پل پر اترتے ہیں تو ۳۷۵ روز میں کتنے آدمی اُس پل پر سے اترینگے؟

(۴۱) چاول کی ۲۹ بوریوں کا کیا وزن ہوگا جبکہ ایک بوری کا وزن ۲۸ من ہو؟
(۴۲) اگر ایک ہاتھی کی قیمت ۳۷۹ روپے ہو اور ایک گھوڑے کی ۷۵ روپے ہو تو ۴ ہاتھی اور ۱۶ گھوڑوں کی کیا قیمت ہوگی؟

(۴۳) ایک حوض میں ایک سو راخ ہیں جس سے ۷۸ تولہ پانی فی گھنٹہ نکلتا ہے اگر پورا بھر اہو حوض ۸ گھنٹوں میں خالی ہو جاتا ہے تو بتاؤ حوض میں کتنے تولہ پانی آتا ہے۔

ضرب دو

(۴۴) ۲ × ۳۳۵۶ = ۶۷۱۲ (۴۵) ۴ × ۸۱۰۵۹ = ۳۲۴۲۳۶ (۴۶) ۸ × ۳۴۰۱۲ = ۲۷۲۰۹۶

(۴۷) ۹ × ۲۱۹۳۳۶ = ۱۹۷۴۰۲۴۴ (۴۸) ۱۱ × ۵۶۳۸۲ = ۶۲۰۲۱۰ (۴۹) ۱۲ × ۲۲۹۳۳۵ = ۲۷۵۲۰۰

۱۶ × ۲۹۰۸۱۶ (۵۲)	۱۴ × ۶۱۴۰۸۲ (۵۱)	۱۵ × ۹۸۴۴۲ (۵۰)
۸۰ × ۹۶۸۴۱ (۵۵)	۲۰ × ۸۴۱۸۶۵ (۵۴)	۱۸ × ۹۶۴۴۱۸ (۵۳)
۲۴ × ۳۵۶۲۱ (۵۸)	۲۱ × ۹۵۴۴۲۸ (۵۷)	۴۰ × ۱۰۶۶۵۲ (۵۶)
۳۶ × ۶۸۴۲۸ (۶۱)	۳۲ × ۴۵۶۱۰۳ (۶۰)	۲۸ × ۶۱۸۳۹۵ (۵۹)
۶۹ × ۶۵۴۴۴ (۶۴)	۵۴ × ۲۰۸۶۶۳ (۶۳)	۴۶ × ۹۵۴۴۱۶ (۶۲)
۹۳ × ۴۰۹۲۳۷ (۶۷)	۸۴ × ۹۱۸۶۲۳ (۶۶)	۷۲ × ۳۸۲۰۷۹ (۶۵)
۱۰۷ × ۸۳۲۱۹۴ (۷۰)	۹۸ × ۴۲۳۵۷۱ (۶۹)	۹۶ × ۹۱۴۲۷۳ (۶۸)
۴۰۳ × ۴۶۱۸۳۹ (۷۳)	۳۰۸ × ۹۰۴۸۶۱ (۷۲)	۲۰۶ × ۴۲۵۷۳۴ (۷۱)
۹۶۰ × ۹۶۱۳۷۴ (۷۶)	۸۰۵ × ۴۴۸۷۹۲ (۷۵)	۷۰ × ۵۷۴۲۸۳ (۷۴)
۸۳۰ × ۸۰۵۰۹۷ (۷۹)	۶۴۰ × ۵۶۴۴۷۷ (۷۸)	۵۹۰ × ۴۱۹۷۷۳ (۷۷)
۹۴۶ × ۸۱۰۳۷ (۸۲)	۶۷۱ × ۹۵۷۳۸ (۸۱)	۴۵۲ × ۴۵۵۶۳ (۸۰)
۳۶۹ × ۶۲۱۶۷ (۸۵)	۴۵۸ × ۷۱۹۲۴ (۸۴)	۳۵۷ × ۲۶۱۰۸ (۸۳)
۳۰۹۲ × ۲۹۶۴ (۸۸)	۴۷۰۳ × ۳۲۰۸ (۸۷)	۴۰۵۶ × ۴۸۷۳ (۸۶)
۷۲۲۵ × ۵۹۰۴۸ (۹۱)	۴۳۸۲ × ۳۹۶۲۶ (۹۰)	۳۸۱۴ × ۲۱۶۷۱ (۸۹)
۱۳۰۰۶ × ۸۱۳۶۱ (۹۴)	۵۰۰۸ × ۹۲۴۴۴ (۹۳)	۸۰۰۷ × ۹۵۳۸ (۹۲)
۵۸۰۳۱ × ۸۳۹۲۰۶ (۹۶)	۶۴۰۹ × ۷۵۸۳۲۶ (۹۵)	
۸۴۲۶۷ × ۷۸۰۰۵۹ (۹۸)	۶۳۷۵۰ × ۶۴۸۷۹۰ (۹۷)	
۱۹۰۵۸ × ۱۷۹۶۲۰۵ (۱۰۰)	۷۹۸۳ × ۹۳۵۴۴۳۸ (۹۹)	

حاصل ضرب متواتر دریافت کرنے کا قاعدہ یہ ہے کہ اول دو عددوں کو آپس میں ضرب کر دے اور جو کچھ حاصل ضرب ہو اُس کو تیسرے عدد سے ضرب دے اور اسی طرح ضرب دیتے جاؤ آخر میں جو حاصل ضرب ہو گا جواب مطلوب ہو گا۔

مثال ۸۰۲۸ و ۳ کا حاصل ضرب متواتر بناؤ
 اول ۲۸ کو ۸ سے ضرب دیا اور حاصل ضرب کو ۳ سے

$$\begin{array}{r} 28 \\ 3 \times 28 \\ \hline 84 \end{array}$$
 جواب مطلوب

مشق ۱۱

اعداد ذیل کا حاصل ضرب متواتر معلوم کرو۔

$$30860 \times 8050 (3) \quad 49 \times 85 \times 603 (2) \quad 2 \times 8 \times 24 (1)$$

$$44 \times 66 \times 88 \times 99 (6) \quad 5 \times 8 \times 9 \times 3205 (5) \quad 5 \times 64 \times 85 \times 59 (4)$$

(۷) تہتر کے ۹ گنے کا دوگنا کیا ہوگا؟

(۸) ۲۴ گھنٹے کا دن او۔ ۶ منٹ کا ایک گھنٹہ اور ۶۰ سکند کا ایک منٹ ہوتا ہے تو بتاؤ کہ ایک دن میں کتنے سکند ہوتے ہیں۔

(۹) ۵ تولہ کی ایک چٹانک ۱۶ چٹانک کا ایک سیر اور ۲۰ سیر کا ایک من ہوتا ہے تو بتاؤ ایک من میں کتنے تولے ہوتے ہیں۔

(۱۰) ایک کتاب میں ۳۲۹ صفحے ہیں اور ہر صفحہ میں ۲۷ سطریں اور ہر سطر میں ۲۵ حروف ہیں تو بتاؤ کل کتاب میں کتنے حروف ہیں۔

(۱۱) ایسے درخت میں کتنے آم ہیں جس میں ۲۹ شاخیں ہیں اور جن کی ہر شاخ میں ۳۲۵ آم ہیں؟

(۱۲) ایک ریل کی قطار میں ۶ گاڑیاں ہیں اور ہر گاڑی میں ۶ کمرے ہیں اور ہر کمرہ میں ۸ مسافر سفر کرتے ہیں تو بتاؤ کل گاڑی میں کتنے مسافر سوار ہیں۔

کسی عدد کی دوسری - تیسری - چوتھی وغیرہ طاقت یا قوت ایسے دو - تین چار وغیرہ اجزاء ضربی کی حاصل ضرب ہر جن میں سے ہر ایک عدد مذکور کی برابر ہو مثلاً ۴ کی دوسری طاقت = ۲ × ۲ = ۴ اور تیسری طاقت = ۲ × ۲ × ۲ = ۸ کے -

کسی عدد کی دوسری طاقت اُس کا مربع اور تیسری طاقت مکعب کہلاتی ہے اور عدد بذات خود پہلی طاقت کہلاتا ہے۔

علامت ۲ سے ۴ × ۴ نیز ۲ سے ۴ × ۴ × ۴ طاقت ہوتے ہیں علیٰ ہذا چھوٹے ہند ۲ و ۳ وغیرہ وغیرہ جو عدد کے اوپر لکھے جاتے ہیں قوت نامہ کہلاتے ہیں۔ اور کسی عدد کی طاقت معلوم کرنے کے طریقہ کو صعود کہتے ہیں

مشق ۱۲

اعداد ذیل کا مربع معلوم کرو۔

(۱) ۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰
۱	۴	۹	۱۶	۲۵	۳۶	۴۹	۶۴	۸۱	۱۰۰	۱۲۱	۱۴۴	۱۶۹	۱۹۶	۲۲۵	۲۵۶	۲۸۹	۳۲۴	۳۶۱	۴۰۰

اعداد مندرجہ ذیل کا مکعب دریافت کرو۔

(۱) ۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰
۱	۸	۲۷	۶۴	۱۲۵	۲۱۶	۳۴۳	۵۱۲	۷۲۹	۱۰۰۰	۱۳۳۱	۱۷۲۸	۲۱۹۷	۲۷۴۴	۳۳۷۵	۴۰۹۶	۴۹۱۳	۵۸۳۲	۶۸۵۹	۸۰۰۰

(۱۶) قیمت دریافت کرو $۲ + ۱۲ - ۳۰ + ۲۵$

تقسیم

تقسیم وہ طریقہ ہے جس کے ذریعے یہ بات معلوم کی جاتی ہے کہ ہم ایک دیئے ہوئے عدد کو جو مقسوم علیہ کہلاتا ہے دوسرے دیئے ہوئے عدد میں سے جو مقسوم کہلاتا ہے کتنی مرتبہ تفریق کر سکتے ہیں کہ باقی پئے عدد یعنی مقسوم علیہ سے کم بچے یعنی مرتبہ تفریق ہو سکتا ہے اُس عدد کو خارج قسمت کہتے ہیں۔

یہ بات صیح ہے کہ اگر ۳ اکائیوں میں سے ۷ اکائیوں کو تفریق کرنا چاہیں تو چار مرتبہ

تفریق ہو سکے گی اور منجملہ ۳۰ کے ۲ اکائیاں باقی رہیں گی لہذا جب ۳۰ کو ۲ تقسیم کیا جائے تو ۱۵ مقسوم علیہ ۲ خارج قسمت اور ۲ باقی رہے۔
تقسیم کی علامت یہ (÷) ہی مثلاً ۳۰ ÷ ۲ سے یہ بات ظاہر ہوتی ہو کہ ۳۰ کو ۲ تقسیم کرنا ہے اور اس کو ۱۵ تقسیم پڑھتے ہیں۔

۳۰ ÷ ۲ کو ۱۵ علامت کے ذریعہ سے بھی ظاہر کرتے ہیں۔

تقسیم کی تعریف سے یہ نتیجہ نکلتا ہے۔

مقسوم علیہ × خارج قسمت + باقی = مقسوم
اگر کچھ باقی نہیں بچتا تو اس تقسیم کو نام کہتے ہیں ایسی صورت میں تقسیم کو ضرب کا عکس بھی کہہ سکتے ہیں کیونکہ خارج قسمت کو اگر مقسوم علیہ سے ضرب تین چار ضرب عکس مقسوم ہوگا۔

تقسیم کے ذریعہ سے ہم مقسوم کے برابر حصے کر لیتے ہیں اگر مقسوم علیہ سے ایک حصہ کی مقدار کا اظہار ہوتا ہے تو خارج قسمت سے تعداد حصوں کی معلوم ہوتی ہے اگر حصوں کی مقسوم علیہ سے تعداد معلوم ہوتی ہے تو خارج قسمت کے ان حصوں میں سے ایک حصہ کی مقدار معلوم ہوگی۔

مثلاً ۱۲ نازنگیاں کچھ لڑکوں میں اس طرح تقسیم کی گئیں کہ فی لڑکے کے حصہ ۲ نازنگیاں آئیں تو بتاؤ لڑکوں کی تعداد کیا تھی۔

جواب ہم لڑکے اور ۲ نازنگیاں باقی چھیں
مثلاً ۱۲ نازنگیاں ، لڑکوں میں برابر تقسیم کی گئیں تب تو کہ ہر ایک لڑکے کو کتنی نازنگیاں ملیں۔

جواب ہم نازنگیاں فی لڑکا اور ۲ نازنگیاں باقی چھیں۔

نوٹ۔ استاد یہ بات طلباء کو بخوبی سمجھادیں کہ اشلہ مذکورہ بالا میں بھی جواب بذریعہ تفریق

۲۲) ۷۲۱۲۴ کو ۹ پر	۲۳) ۹۰۰۰۱ کو ۹ پر	۲۴) ۷۸۰۰۰ کو ۹ پر
۲۵) ۳۸۹۷۲ کو ۱۰ پر	۲۶) ۲۴۵۶۰ کو ۱۰ پر	۲۷) ۳۲۰۰۰ کو ۱۰ پر
۲۸) ۷۷۷۷۷ کو ۱۱ پر	۲۹) ۳۹۰۴۲ کو ۱۱ پر	۳۰) ۷۷۰۸۴ کو ۱۹ پر
۳۱) ۳۸۹۵۶ کو ۲۶ پر	۳۲) ۷۲۰۴۳ کو ۳۷ پر	۳۳) ۹۶۱۰۰ کو ۴۸ پر
۳۴) ۱۰۰۰۰ کو ۵۹ پر	۳۵) ۷۰۷۰۷ کو ۶۲ پر	۳۶) ۱۰۰۲۰ کو ۷۴ پر
۳۷) ۳۵۸۹۶ کو ۸۸ پر	۳۸) ۷۷۰۰ کو ۹۱ پر	۳۹) ۲۸۹۲۳ کو ۹۲ پر
۴۰) ۹۷۸۵۶ کو ۱۴۱ پر	۴۱) ۳۰۱۳ کو ۲۶۹ پر	۴۲) ۲۶۵۳۴ کو ۵۸ پر
۴۳) ۸۹۰۸۹ کو ۵۵۵ پر	۴۴) ۳۶۷۸ کو ۴۲۸ پر	۴۵) ۳۰۳۲۱ کو ۷۸ پر
۴۶) ۳۹۸۴ کو ۷۷۷۷۷ پر	۴۷) ۷۷۷۷۷ کو ۹۹۹ پر	۴۸) ۷۷۷۷۷ کو ۸۸۸ پر
۴۹) ۷۷۷۷۷ کو ۸۰۹۳۴ پر	۵۰) ۷۷۷۷۷ کو ۳۲۷۰۰ پر	۵۱) ۷۷۷۷۷ کو ۷۷۷۷۷ پر
۵۲) ۷۷۷۷۷ کو ۲۰۸۰۴ پر	۵۳) ۷۷۷۷۷ کو ۹۹۹۷۷ پر	۵۴) ۷۷۷۷۷ کو ۸۴۲ کو ۹۸ پر
۵۵) ۷۷۷۷۷ کو ۹۸۷۵۴ پر	۵۶) ۷۷۷۷۷ کو ۱۲۳۴۷۸ پر	۵۷) ۷۷۷۷۷ کو ۱۸۷۵۴ پر
۵۸) ۷۷۷۷۷ کو ۱۰۸۰۹۲ پر	۵۹) ۷۷۷۷۷ کو ۱۲۰۷۳ پر	۶۰) ۷۷۷۷۷ کو ۲۰۸۹۰۰ پر
۶۱) ۷۷۷۷۷ کو ۲۰۸۹۰۰ پر	۶۲) ۷۷۷۷۷ کو ۲۹۷۵۰ پر	۶۳) ۷۷۷۷۷ کو ۵۷۷۸۹ پر
۶۴) ۷۷۷۷۷ کو ۷۷۷۷۷ پر	۶۵) ۷۷۷۷۷ کو ۹۸۷۵۴ پر	۶۶) ۷۷۷۷۷ کو ۹۸۷۵۴ پر
۶۷) ۷۷۷۷۷ کو ۹۸۷۵۴ پر	۶۸) ۷۷۷۷۷ کو ۹۸۷۵۴ پر	۶۹) ۷۷۷۷۷ کو ۹۸۷۵۴ پر

(۶۶) دو انداز کا حاصل ضرب ۳۵۷۴۳۵ ہے اور ان میں سے ایک ۷۰۵ ہے تو بتاؤ کہ دوسرا عدد کیا ہے۔
(۶۷) ۴۸۰۰۰ سے کتنے آدمیوں کو فی آدمی ۱۳ روپے ملیں گے؟

تقسیم

(۶۸) ۸۱۷ کا کتنا گنا ۳۷۳۱۳ کے برابر ہے؟

(۶۹) کس عدد کو ۳۹۳ سے ضرب دیں کہ حاصل ضرب ۶۴۰۹ ہو؟

(۷۰) ۸۰۹۵۳ میں سے اول ۳۲۰۵ تفریق کیے گئے اور پھر باقی میں سے ۳۲۰۵ تفریق کیے گئے اور پھر ہی طرح بتاؤ کہ ایسی تفریق کتنی مرتبہ ہو سکتی ہے۔

(۷۱) اگر خراج قسمت ۳۰۷ مقسوم علیہ ۹۸ اور باقی ۲۹ ہے تو بتاؤ کہ مقسوم کیا ہے۔

(۷۲) کسی قصبہ کی آبادی ۳۳۵۳۳۰ ہے اور ہر ۴۵ میں سے ایک آدمی سالانہ مرتا ہے تو بتاؤ کہ سالانہ کتنے آدمی مرتے ہیں۔

(۷۳) ایک شخص کی سالانہ آمدنی ۱۹۵۰۰ ہے تو بتاؤ کہ اُس کو فی ہفتہ کیا صرف کرنا چاہیے کہ اُس کو نہ کچھ قرض لینا پڑے اور نہ کچھ بچے۔

(سال = ۵۲ ہفتے)

(۷۴) اگر ایک جہاز ۱۱۲ میل روزانہ چلتا ہے تو اُس کو ۳۲۰۰۰ میل چلنے کی واسطے کتنا عرصہ درکار ہوگا۔

(۷۵) ۲۷۵۰ بوتلیں ایسے صندوقوں میں روانہ کرنی ہیں کہ ہر صندوق میں ۱۲۵ بوتلیں آویں تو بتاؤ کہ کتنے صندوقوں کی ضرورت ہوگی۔

تقسیم کرد

$$۲۴ \div ۲۹۲۲۱۹ \quad (۷۷) \quad ۷۰ \div ۸۷۳۳۷۵۰ \quad (۷۶)$$

$$۲۵ \div ۱۷۹۳۶۷۵ \quad (۷۹) \quad ۲۱ \div ۲۰۱۰۵۰۲۲ \quad (۷۸)$$

$$۲۷ \div ۱۲۹۰۱۳۸۳ \quad (۸۱) \quad ۲۸ \div ۳۶۵۳۲۲۲ \quad (۸۰)$$

$$۳۲ \div ۱۶۶۱۲۰۸ \quad (۸۳) \quad ۳۵ \div ۶۶۵۳۲۳۰ \quad (۸۲)$$

$$۴۲ \div ۲۶۴۹۸۱۳۶ \quad (۸۵) \quad ۳۶ \div ۱۲۰۷۰۲۲ \quad (۸۴)$$

$$۴۸ \div ۳۳۵۰۲۳۶۶۲ \quad (۸۷) \quad ۴۵ \div ۳۳۳۰۲۱۶۰ \quad (۸۶)$$

$۴۴ \div ۲۶۱۱۹۶۴۹۶ (۸۹)$	$۵۵ \div ۴۳۵۵۹.۷۶۰ (۸۸)$
$۷۲ \div ۲۸۵۰.۹۶۶۰ (۹۱)$	$۶۶ \div ۲۷۰.۶۳۲۵۵۰ (۹۰)$
$۸۱ \div ۳۷۰.۸۵۰.۱۹۷۵ (۹۳)$	$۵۴ \div ۴۰۴۸۲۸۲۸۰ (۹۲)$
$۳۳ \div ۱۹۳۵۲۷.۶ (۹۵)$	$۵۶ \div ۳۴۷۸۰.۸ (۹۴)$
$۸۰ \div ۲۳۹۷۵۳۲۶۳۱ (۹۷)$	$۷۰ \div ۹۲۶۴۵۸۴۳۱ (۹۶)$
$۶۴ \div ۲۰۵۷۳۹۲۴۵۱ (۹۹)$	$۹۰ \div ۴۹۸۱۰۰.۴۲۵ (۹۸)$
$۹۶ \div ۶۳۲۱۵۰۰.۸۳۱۹ (۱۰۱)$	$۵۴ \div ۱۷۵۸۷۹۴۴۹۳ (۱۰۰)$
$۱۰۸ \div ۹۲۸۳۱۴۶۸۳۷۵ (۱۰۳)$	$۸۴ \div ۱۴۵۲۸۳۴۰.۶۳۱ (۱۰۲)$
$۱۳۲ \div ۴۷۱۲۳۴۱۹۳۶۱ (۱۰۵)$	$۱۴۴ \div ۱۷۲۱۰.۳۴۶۵۵ (۱۰۴)$

تقسیم مختصر

عمل تقسیم بہت مختصر ہو سکتا ہے بشرطیکہ مقسوم علیہ ۲۰ سے زیادہ نہ ہو۔

مثال ۸۲۵۹ کو ۶ پر تقسیم کر دو

$$\begin{array}{r} ۸۲۵۹ \\ ۶ \overline{) ۱۳۷۶} \end{array}$$

باقی ۳

مقسوم کے نیچے ایک خط کھینچو اور اس خط کے نیچے خارج قسمت کے ہندسے سلسلہ وار لکھو اور ضربا و تفریق وغیرہ بانی کر دو۔

مشق ۱۴

اعداد ذیل کی تقسیم بذریعہ قاعدہ مختصر کر دو۔

۸۰۳۵۸ کو ۴ سے	۷۸۹۳۰ کو ۳ سے	۳۴۵۶۱ کو ۲ سے
۹۸۲۰۰ کو ۷ سے	۶۲۳۰۵۷ کو ۶ سے	۱۲۷۹۲ کو ۵ سے
۳۴۵۶۷ کو ۱۰ سے	۹۸۷۰ کو ۹ سے	۳۴۵۶۷ کو ۸ سے
۳۵۶۸۹ کو ۱۳ سے	۸۰۷۰۴ کو ۱۲ سے	۵۸۰۰۴ کو ۱۱ سے

- (۱۳) سے ۱۴۲.۶۸۲ کو ۱۴۳ سے
 (۱۴) سے ۱۶۹.۳۵۴ کو ۱۷۰ سے
 (۱۵) سے ۱۸۲.۶۳۰ کو ۱۸۳ سے
 (۱۶) سے ۱۹۵.۹۰۶ کو ۱۹۶ سے
 (۱۷) سے ۲۰۹.۱۸۲ کو ۲۱۰ سے
 (۱۸) سے ۲۲۲.۴۵۸ کو ۲۲۳ سے
 (۱۹) سے ۲۳۵.۷۳۴ کو ۲۳۶ سے
 (۲۰) سے ۲۴۸.۰۱۰ کو ۲۴۹ سے
 (۲۱) سے ۲۶۱.۲۸۶ کو ۲۶۲ سے
 (۲۲) سے ۲۷۴.۵۶۲ کو ۲۷۵ سے
 (۲۳) سے ۲۸۷.۸۳۸ کو ۲۸۸ سے
 (۲۴) سے ۳۰۱.۱۱۴ کو ۳۰۲ سے
 (۲۵) سے ۳۱۴.۳۹۰ کو ۳۱۵ سے
 (۲۶) سے ۳۲۷.۶۶۶ کو ۳۲۸ سے
 (۲۷) سے ۳۴۰.۹۴۲ کو ۳۴۱ سے
 (۲۸) سے ۳۵۴.۲۱۸ کو ۳۵۵ سے
 (۲۹) سے ۳۶۷.۴۹۴ کو ۳۶۸ سے
 (۳۰) سے ۳۸۰.۷۷۰ کو ۳۸۱ سے
 (۳۱) سے ۳۹۴.۰۴۶ کو ۳۹۵ سے
 (۳۲) سے ۴۰۷.۳۲۲ کو ۴۰۸ سے
 (۳۳) سے ۴۲۰.۵۹۸ کو ۴۲۱ سے
 (۳۴) سے ۴۳۳.۸۷۴ کو ۴۳۴ سے
 (۳۵) سے ۴۴۷.۱۵۰ کو ۴۴۸ سے
 (۳۶) سے ۴۶۰.۴۲۶ کو ۴۶۱ سے
 (۳۷) سے ۴۷۳.۷۰۲ کو ۴۷۴ سے
 (۳۸) سے ۴۸۷.۰۰۰ کو ۴۸۸ سے
 (۳۹) سے ۴۹۰.۲۷۶ کو ۴۹۱ سے
 (۴۰) سے ۵۰۳.۵۵۲ کو ۵۰۴ سے
 (۴۱) سے ۵۱۶.۸۲۸ کو ۵۱۷ سے
 (۴۲) سے ۵۳۰.۱۰۴ کو ۵۳۱ سے
 (۴۳) سے ۵۴۳.۳۸۰ کو ۵۴۴ سے
 (۴۴) سے ۵۵۶.۶۵۶ کو ۵۵۷ سے
 (۴۵) سے ۵۶۹.۹۳۲ کو ۵۷۰ سے
 (۴۶) سے ۵۸۳.۲۰۸ کو ۵۸۴ سے
 (۴۷) سے ۵۹۶.۴۸۴ کو ۵۹۷ سے
 (۴۸) سے ۶۰۹.۷۶۰ کو ۶۱۰ سے
 (۴۹) سے ۶۲۳.۰۳۶ کو ۶۲۴ سے
 (۵۰) سے ۶۳۶.۳۱۲ کو ۶۳۷ سے
 (۵۱) سے ۶۴۹.۵۸۸ کو ۶۵۰ سے
 (۵۲) سے ۶۶۲.۸۶۴ کو ۶۶۳ سے
 (۵۳) سے ۶۷۶.۱۴۰ کو ۶۷۷ سے
 (۵۴) سے ۶۸۹.۴۱۶ کو ۶۹۰ سے
 (۵۵) سے ۷۰۲.۶۹۲ کو ۷۰۳ سے
 (۵۶) سے ۷۱۶.۰۰۰ کو ۷۱۷ سے
 (۵۷) سے ۷۲۹.۲۷۶ کو ۷۳۰ سے
 (۵۸) سے ۷۴۲.۵۵۲ کو ۷۴۳ سے
 (۵۹) سے ۷۵۵.۸۲۸ کو ۷۵۶ سے
 (۶۰) سے ۷۶۹.۱۰۴ کو ۷۷۰ سے
 (۶۱) سے ۷۸۲.۳۸۰ کو ۷۸۳ سے
 (۶۲) سے ۷۹۵.۶۵۶ کو ۷۹۶ سے
 (۶۳) سے ۸۰۸.۹۳۲ کو ۸۰۹ سے
 (۶۴) سے ۸۲۲.۲۰۸ کو ۸۲۳ سے
 (۶۵) سے ۸۳۵.۴۸۴ کو ۸۳۶ سے
 (۶۶) سے ۸۴۸.۷۶۰ کو ۸۴۹ سے
 (۶۷) سے ۸۶۲.۰۳۶ کو ۸۶۳ سے
 (۶۸) سے ۸۷۵.۳۱۲ کو ۸۷۴ سے
 (۶۹) سے ۸۸۸.۵۸۸ کو ۸۸۹ سے
 (۷۰) سے ۹۰۱.۸۶۴ کو ۹۰۲ سے
 (۷۱) سے ۹۱۵.۱۴۰ کو ۹۱۶ سے
 (۷۲) سے ۹۲۸.۴۱۶ کو ۹۲۹ سے
 (۷۳) سے ۹۴۱.۶۹۲ کو ۹۴۲ سے
 (۷۴) سے ۹۵۴.۹۶۸ کو ۹۵۵ سے
 (۷۵) سے ۹۶۸.۲۴۴ کو ۹۶۹ سے
 (۷۶) سے ۹۸۱.۵۲۰ کو ۹۸۲ سے
 (۷۷) سے ۹۹۴.۷۹۶ کو ۹۹۵ سے
 (۷۸) سے ۱۰۰۸.۰۷۲ کو ۱۰۰۹ سے
 (۷۹) سے ۱۰۲۱.۳۴۸ کو ۱۰۲۲ سے
 (۸۰) سے ۱۰۳۴.۶۲۴ کو ۱۰۳۵ سے
 (۸۱) سے ۱۰۴۷.۹۰۰ کو ۱۰۴۸ سے
 (۸۲) سے ۱۰۶۱.۱۷۶ کو ۱۰۶۲ سے
 (۸۳) سے ۱۰۷۴.۴۵۲ کو ۱۰۷۵ سے
 (۸۴) سے ۱۰۸۷.۷۲۸ کو ۱۰۸۸ سے
 (۸۵) سے ۱۱۰۱.۰۰۰ کو ۱۱۰۲ سے
 (۸۶) سے ۱۱۱۴.۲۷۶ کو ۱۱۱۵ سے
 (۸۷) سے ۱۱۲۷.۵۵۲ کو ۱۱۲۸ سے
 (۸۸) سے ۱۱۴۰.۸۲۸ کو ۱۱۴۱ سے
 (۸۹) سے ۱۱۵۴.۱۰۴ کو ۱۱۵۵ سے
 (۹۰) سے ۱۱۶۷.۳۸۰ کو ۱۱۶۸ سے
 (۹۱) سے ۱۱۸۰.۶۵۶ کو ۱۱۸۱ سے
 (۹۲) سے ۱۱۹۳.۹۳۲ کو ۱۱۹۴ سے
 (۹۳) سے ۱۲۰۷.۲۰۸ کو ۱۲۰۸ سے
 (۹۴) سے ۱۲۲۰.۴۸۴ کو ۱۲۲۱ سے
 (۹۵) سے ۱۲۳۳.۷۶۰ کو ۱۲۳۴ سے
 (۹۶) سے ۱۲۴۷.۰۳۶ کو ۱۲۴۸ سے
 (۹۷) سے ۱۲۶۰.۳۱۲ کو ۱۲۶۱ سے
 (۹۸) سے ۱۲۷۳.۵۸۸ کو ۱۲۷۴ سے
 (۹۹) سے ۱۲۸۶.۸۶۴ کو ۱۲۸۷ سے
 (۱۰۰) سے ۱۲۹۹.۱۴۰ کو ۱۲۹۹ سے

ابتدائی طریقوں پر مفید اصول

ایک سے کسی عدد تک کا مجموعہ معلوم کرنے کا طریقہ
 قاعدہ۔ آخری عدد کو اُس سے آئندہ اعلیٰ عدد سے ضرب داور حاصل ضرب کو ۲ پر
 تقسیم کرو۔

مثال ۱۔ ۱ + ۲ + ۳ + ۴ + ۵ + ۶ + ۷ + ۸ + ۹ + ۱۰ + ۱۱ + ۱۲ + ۱۳ + ۱۴ + ۱۵ کا حاصل جمع دریافت کرو۔
 اس مثال کا آخری عدد ۱۵ ہے اور آئندہ عدد اعلیٰ ۱۶ ہے لہذا ۱۵ اور ۱۶ کے حاصل ضرب
 ۲۴۰ کو ۲ پر تقسیم کرو تو ۱۲۰ جواب مطلوب حاصل ہوگا۔

$$\text{عمل} \quad ۱۲۰ = ۲ \div ۲۴۰ = ۲ \div ۱۶ \times ۱۵$$

مثال ۲۔ ۲۱ + ۲۲ + ۲۳ + ۲۴ + ۲۵ + ۲۶ + ۲۷ + ۲۸ + ۲۹ + ۳۰ کا حاصل جمع دریافت کرو۔
 اس مثال میں ۲۱ لغاتہ ۳۵ کا مجموعہ معلوم کرنا ہے لہذا اول لغاتہ ۳۵ کا مجموعہ
 حسب قاعدہ بالا معلوم کرو نیز لغاتہ ۲۰ کا اور پہلے مجموعہ میں سے دوسرے
 مجموعہ کو تفریق کرو حاصل تفریق جواب مطلوب ہوگا۔

اگر دو عددوں کا حاصل جمع و فرقی معلوم ہو تو ان اعداد کے معلوم کرنے کا طریقہ یہ ہے۔
 قاعدہ۔ اگر بڑا عدد معلوم کرنا ہو تو حاصل جمع اور حاصل تفریق کو جمع کر کے مجموعہ کو

۲ تقسیم کرو اور اگر چھوٹا عدد معلوم کرنا ہی تو مجموعہ میں سے فرق کو تفریق کر دھل تفریق کو ۲ تقسیم کرو خارج قسمت جواب مطلوب ہوگا۔

مثال دو عددوں کا حاصل جمع ۴۰ ہے اور ان کا فرق ۱۶ بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

عمل $۱۶ + ۴۰ = ۵۶$ $۵۶ \div ۲ = ۲۸$ جواب

مثال ۲ دو عددوں کا حاصل جمع ۵۹ اور ان کا فرق ۱۱ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہے۔

عمل $۱۱ - ۵۹ = ۳۸$ $۳۸ \div ۲ = ۱۹$ جواب

مشق ۱۵

قیمت دریافت کرو

(۱) $۱ + ۲ + ۳ + \dots + ۳۰$ وغیرہ وغیرہ

(۲) $۱ + ۲ + ۳ + \dots + ۴۵$ وغیرہ وغیرہ

(۳) $۱ + ۲ + ۳ + \dots + ۱۰۰$ وغیرہ وغیرہ

(۴) $۱۰۰ + ۱۰۱ + ۱۰۲ + \dots + ۲۰۰$ وغیرہ وغیرہ

(۵) دو عددوں کا حاصل جمع ۳۷۴ اور ان کا فرق ۱۱۴ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۶) دو عددوں کا حاصل جمع ۸۹۲۵۱ ہے اور ان کا فرق ۳۸۵ ہے تو بتاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔

(۷) دو عددوں کا مجموعہ ۸۳۹۵۷ ہے اور فرق ۴۸۲۱ ہے تو بتاؤ کہ چھوٹا عدد کیا ہے۔

(۸) اگر دو عددوں کا حاصل جمع ۷۹۳۵۸ اور فرق ۳۴۵۶ ہے تو بتاؤ کہ

چھوٹا عدد کیا ہے۔

(۹) دو عددوں کا مجموعہ ۸۵۶۷ اور فرق ۷۲۹ ہے تو بتاؤ کہ وہ اعداد کیا ہیں۔

(۱۰) دو اعداد بتاؤ کہ جن کا مجموعہ ۱۰۰۰۰ اور فرق ۸۸۸ ہے۔

ضرب بذریعہ جسٹراز ضربی

مثال ۳۲۹ کو ۳۵ سے ضرب دو۔ اس مثال میں ۳۵×۳۲۹

$$\begin{array}{r} ۳۲۹ \\ \times ۴ \\ \hline ۲۳۰۲ \\ ۱۱۵۱۵ \\ \hline \end{array}$$

مثال ۲ ۴۲۵ کو ۲۱۴ و ۴۲۱ سے دو سطروں میں ضرب دو۔

$$\begin{array}{r} ۱۴۲۵ \text{ (ب)} \\ \times ۴۲۱ \\ \hline ۱۲۰۶۵ \\ ۳۶۲۲۵ \\ \hline \end{array}$$

جواب ۱۲۲۳۴۲۵

$$\begin{array}{r} ۱۴۲۵ \text{ (الف)} \\ \times ۲۱۴ \\ \hline ۱۲۰۶۵ \\ ۳۶۲۲۵ \\ \hline \end{array}$$

جواب ۳۰۴۳۲۵

اس مثال میں ۴۲۱ سے ضرب لیا گیا ہے مگر حاصل ضرب ۲۱ کا اول کے حاصل ضرب کو ۳ کے ضرب دینے سے دریافت کر لیا گیا ہے۔
ضرب کرنے کے مختصر قواعد

(الف) اگر کسی عدد کو ۵ سے ضرب دینا ہو تو عدد مذکور میں صفر بڑھاؤ اور بعد کو ۲ سے تقسیم کرو مثلاً $۱۴۲ \times ۵ = ۷۱۰$ $۷۱۰ \div ۲ = ۳۵۵$ جواب ۷۱۰

۴۲ کو ۱۵ سے ضرب دو

(۱) حاصل ضرب ۱۰ کا $۱۴۲۰ =$

(۲) " " ۵ کا $۸۱۰ =$

∴ " " ۱۵ کا $۲۱۳۰ =$ (۱) و (۲) کے جمع کرنے سے

(ب) اگر کسی عدد کو ۲۵ سے ضرب دینا ہو تو عدد مذکور میں دو صفر بڑھاؤ اور نتیجہ کو ۴ پر تقسیم کرو۔

مثلاً $۳۸ \times ۲۵ = ۹۵۰$ $۹۵۰ \div ۴ = ۲۳۷.۵$ جواب

مثال ۳۸ کو ۳۵ سے ضرب دو۔

(۱) ۸ کو ۴ سے ۸۰۲۵ (۲) ۴ کو ۲ سے ۳۴۵ (۳) ۴ کو ۲ سے

(۴) ۹ کو ۳ سے ۲۸۰ (۵) ۸ کو ۲ سے ۱۲۸ (۶) ۴ کو ۲ سے

اعداد ذیل کا حاصل ضرب دو سطروں میں ضرب لیکر معلوم کرو

$$۳۲۱ \times ۳۸۲ (۹) \quad ۷۲۹ \times ۸۲۵ (۸) \quad ۳۲۸ \times ۷۹۲۵ (۷)$$

$$۲۸۱۲ \times ۷۳۴ (۱۲) \quad ۸۴۸ \times ۵۲۴ (۱۱) \quad ۳۶۶ \times ۳۹۲ (۱۰)$$

(۱۳) ۲۳۵۶ و ۱۲۵۲۵۵ کا حاصل ضرب ۳ سطروں میں ضرب لیکر معلوم کرو۔

(۱۴) ۸۲۷۳ کو ۱۴۷۹ سے تین سطروں میں ضرب دو۔

ذیل کے اعداد کا حاصل ضرب معلوم کرو

$$۵ \times ۸۱۲ (۱۷) \quad ۵ \times ۳۲۹ (۱۶) \quad ۵ \times ۷۲۵ (۱۵)$$

$$۳۵ \times ۹۲ (۲۰) \quad ۲۵ \times ۷۲۹ (۱۹) \quad ۲۵ \times ۸۴ (۱۸)$$

$$۱۲۵ \times ۲۰۷ (۲۳) \quad ۱۲۵ \times ۱۲۵ (۲۲) \quad ۱۲۵ \times ۹۸ (۲۱)$$

$$۹۹۹۹ \times ۲۰۴ (۲۶) \quad ۹۹۹ \times ۳۸۲ (۲۵) \quad ۹۹ \times ۱۱۲ (۲۴)$$

$$۹۹۹۷۰ \times ۸۲۷ (۲۹) \quad ۹۸۰ \times ۴۲۴۸ (۲۸) \quad ۹۰۸ \times ۴۲۱ (۲۷)$$

$$۳۵ \times ۸۹۲ (۳۲) \quad ۱۵ \times ۳۷۱ (۳۱) \quad ۵۰ \times ۷۳۹ (۳۰)$$

$$۷۵ \times ۷۸۹ (۳۵) \quad ۱۵ \times ۳۰۴ (۳۴) \quad ۷۵ \times ۷۰۹ (۳۳)$$

تقسیم بذریعہ جزاء ضربی

مثال ۱۵۷۹۲ کو ۳۸ پر تقسیم کرو

اس مثال میں ۳۸ = ۴۸

$$\begin{array}{r} ۸۱۵۷۹۲ \\ ۳۸ \overline{) ۱۵۷۹۲} \end{array}$$

۳۲۹ خارج قیمت

مثال ۲ ۳۴۷ کو ۳۴ پر تقسیم کرو

$$\begin{array}{r} \text{(الف)} \quad ۲۳۹۲ \text{ باقی } ۲ \\ \underline{۲۳۳۳} \\ ۵۸ \text{ خارج قسمت} \end{array} \quad \begin{array}{r} \text{(ب)} \quad ۳۲۹۲ \text{ باقی } ۲ \\ \underline{۳۳۳۳} \\ ۴۱ \text{ خارج قسمت} \end{array}$$

باقی = ۵ گنی ۲ اکائیاں + ۲ اکائیاں

۲۲ = ۲ + ۲۰ = باقی
 بصورت میں پہلی باقی = باقی پہلی + (باقی دوسری × مقسوم علیہ پہلا) + (باقی تیری × مقسوم علیہ پہلا × مقسوم علیہ دوسرا) وغیرہ وغیرہ
 مختصر قواعد تقسیم

(الف) اگر کسی عدد کو ۱۰۰ یا ۱۰۰۰ وغیرہ سے تقسیم کرنا منظور ہو تو عدد کے دہنی طرف سے ۱۰ یا ۲ یا ۳ وغیرہ وغیرہ ہندسے خارج کر دویہ خارج شدہ ہندسے تقسیم کی باقی ہونگے اور باقی ماندہ ہندسے خارج قسمت ہونگے۔

مثلاً ۵۳۲۴ ÷ ۱۰۰ = ۵۳۲ خارج قسمت اور باقی ۲۴

(ب) اگر کسی عدد کو ایسے عدد سے تقسیم کرنا ہو جس کے اخیر میں صفر ہوں تو مقسوم علیہ میں سے صفر اور مقسوم کے دہنی جانب کے اتنے ہندسے جتنے کہ مقسوم علیہ میں صفر ہیں خارج کر دو پھر مقسوم کے باقی ماندہ ہندسوں کو مقسوم علیہ کے باقی ماندہ ہندسوں پر تقسیم کر دو اور جو باقی رہے اُس میں اپنی طرف مقسوم کے خارج شدہ ہندسوں کو رکھ دو تو پورا باقی حاصل ہو جائیگا مثلاً اگر ۵۳۴ کو ۱۰۰ پر تقسیم کرنا ہو تو ۵۳ کو ۱ پر تقسیم کر دو جبکہ خارج قسمت ۵۳ ہوا اور باقی ہے جس میں ۵۳ خارج شدہ ہندسے ملا لیے تو کل باقی ۲۵ ہوئے۔

(س) اگر کسی عدد کو ۵ یا ۱۰ یا ۲۰ یا ۳۰ یا ۴۰ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد کو ۱۰ سے ضرب کر دو اور حاصل ضرب کو ۱۰ یا ۲۰ یا ۳۰ یا ۴۰ پر (موجب قاعدہ مذکورہ بالا) تقسیم کر دو اور باقی کو ۲ پر تقسیم کر دو تو حاصل باقی معلوم ہو جائیگی مثلاً ۸ کو ۵ پر تقسیم کرنا ہو۔ لہذا ۸ کو ۲ سے

ضرب یا تو حاصل ضرب ۱۵۶ ہوا اُس کو ۱۰ پر تقسیم کرنے سے ۱۵ خارج قسمت اور ۶ باقی حاصل ہوئی ۶ کو ۲ پر تقسیم کیا تو ۳ ملی باقی حاصل ہوا لہذا اگر ۷ کو ۵ پر تقسیم کیا جائے تو ۱۵ خارج قسمت اور ۳ باقی حاصل ہوئی۔

(۵) اگر کسی عدد کو ۲ یا ۵ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد مذکور کو ۲ سے ضرب اور حاصل ضرب کو ۱۰۰ یا ۳۰ پر تقسیم کرو اور جو باقی رہے اُسکو اصل باقی حاصل کرنے کی غرض سے ۲ پر تقسیم کرو۔
(۷) اگر کسی عدد کو ۱۲۵ سے تقسیم کرنا ہو تو عدد مذکور ۸ سے ضرب اور حاصل ضرب کو ۱۰۰ پر تقسیم کرو اور جو باقی رہے اُسکو ۸ پر اصلی باقی حاصل کرنے کی غرض سے تقسیم کرو۔

مشق ۱۷

اعداد ذیل کو بموجب قواعد مختصر تقسیم کرو

$۲۵ \div ۱۸۹۹ (۳)$	$۳۲ \div ۷۳۶ (۲)$	$۲۲ \div ۹۳۶ (۱)$
$۲۵ \div ۸۲۷۴ (۴)$	$۱۲۲ \div ۳۳۱۲ (۵)$	$۲۲ \div ۲۸۵۶ (۴)$
$۹۹ \div ۷۸۲۹ (۹)$	$۶۳ \div ۲۳۲۵۶ (۸)$	$۷۲ \div ۳۸۹۲۰ (۷)$
$۶۴ \div ۸۲۵۰۶ (۱۲)$	$۲۴۰ \div ۷۰۴۵۶۸ (۱۱)$	$۱۲۱ \div ۸۲۰۳۲ (۱۰)$
$۶۲۵ \div ۸۸۸۸۸۸ (۱۵)$	$۴۸۰ \div ۹۸۷۵۶۴ (۱۴)$	$۳۴۳ \div ۱۲۳۴۵۶ (۱۳)$

اعداد ذیل کو تقسیم کرو

$۱۰۰۰ \div ۸۹۳۴۵ (۱۸)$	$۱۰۰ \div ۳۴۵۶ (۱۷)$	$۱۰ \div ۳۸۹۴ (۱۶)$
$۱۰۰۰۰ \div ۱۲۳۴۵۶ (۲۱)$	$۱۰۰۰ \div ۸۹۳۴۵ (۲۰)$	$۱۰۰ \div ۸۲۷۴ (۱۹)$
$۸۰۰ \div ۹۸۴۷۶ (۲۴)$	$۵۰ \div ۷۸۹۲ (۲۳)$	$۳۰ \div ۳۸۹۲ (۲۲)$
$۱۲۴۰۰ \div ۹۸۷۵۶۴ (۲۷)$	$۱۴۰۰۰ \div ۷۳۴۸۹۴ (۲۶)$	$۱۹۰۰ \div ۷۳۵۶۸ (۲۵)$
$۳۴۰۰ \div ۹۲۳۴۵۸۷ (۳۰)$	$۷۹۰ \div ۷۸۹۲۴۶ (۲۹)$	$۲۹۰۰ \div ۳۵۴۹۳ (۲۸)$
$۵ \div ۱۲۷۶ (۳۳)$	$۵ \div ۴۷۸۹ (۳۲)$	$۵ \div ۳۷۸ (۳۱)$

$$۲۵ \div ۱۳۶۸۹۲ (۳۶) \quad ۲۵ \div ۸۲۷۹ (۳۵) \quad ۲۵ \div ۷۸۲۵ (۳۴)$$

$$۱۲۵ \div ۲۷۹۲ (۳۹) \quad ۱۲۵ \div ۱۳۷۸۹۱ (۳۸) \quad ۱۲۵ \div ۸۳۷۹۲ (۳۷)$$

$$۴۵ \div ۹۲۱ (۴۲) \quad ۴۵ \div ۷۸۹ (۴۱) \quad ۱۵ \div ۳۷۴ (۴۰)$$

$$۸۵ \div ۹۲۴۴ (۴۵) \quad ۴۵ \div ۱۲۹۴ (۴۴) \quad ۷۵ \div ۱۲۳۴ (۴۳)$$

ایسے سوالات میں جب کا نمونہ مندرجہ ذیل پر ضرب اور تفریق کا عمل ساتھ ساتھ ہو سکتا ہے۔

مثال ۳۴۷ کا سات گنا ۳۲۸۳ میں سے تفریق کرو

$$\begin{array}{r} ۳۲۸۳ \\ ۳۲۷ \\ \hline ۶ \end{array}$$

عمل (زبانی) سات سے ۴۹ د ۴۹ اور ۵۳ = ۵۳ حاصل ہوئے ۵

۴ سے متعلق حاصل شدہ = ۳۳ و ۳۳ اور ۵ = ۳۸ " ۳

۳ " " = ۲۲ د ۲۲ اور ۸ = ۳۲

نوٹ - قاعدہ مذکورہ بالا کا استعمال تقسیم کرنے میں بڑا مفید ہو گا۔

۳۲۸ کو ۳۴ پر تقسیم کرو

مذکورہ بالا مثال کے قاعدہ سے ۳۴ کو ۳۲ سے ضرب

اور حاصل ضرب کو ۳۴ میں سے گھٹاؤ اور صرف باقی

یعنی ۱۶ کو نکھو اور اسی طرح عمل کرتے جاؤ۔

$$\begin{array}{r} ۳۲۸۳۲۲۲۲۲۲۲ \\ ۱۶۲ \\ \hline ۲۶۲ \\ \hline ۲۲ \end{array}$$

مشق ۱۸

تفسیق کرو

$$(۱) ۳۲۹ \times ۸ \text{ کو } ۸۲۷ \text{ میں سے} \quad (۲) ۳۲ \times ۷ \text{ کو } ۸۲۱۷ \text{ میں سے}$$

$$(۳) ۳۷۹۸۱ \times ۷ \text{ کو } ۸۹۴۷۷ \text{ میں سے} \quad (۴) ۳۷۹۸۱۲ \times ۷ \text{ کو } ۳۶۸۱۲ \text{ میں سے}$$

$$(۵) ۳۸۴ \times ۱۱ \text{ کو } ۱۰۰۰۰ \text{ میں سے} \quad (۶) ۳۶۹۱۲ \times ۸ \text{ کو } ۸۹۴۷۸ \text{ میں سے}$$

جمع کرو

$$(۸) ۸۹۴ \times ۷ \text{ کو } ۷۸۶ \text{ میں سے}$$

$$(۷) ۳۸۹ \times ۷ \text{ کو } ۳۹۹ \text{ میں سے}$$

(۹) $۱۲ \times ۴۲۵ = ۵۰۹۴$ میں (۱۰) ۳۹۸۷۴ کو ۳۲۹×۱۷ میں

سوالات مندرجہ ذیل کو حل کرو

$$۳۲۹ \div ۳۸۸۷۵ (۱۲) \quad ۷۹ \div ۳۷۹۸ (۱۱)$$

$$۳۷۸ \div ۷۷۰۸۲۰ (۱۴) \quad ۷۲۹ \div ۸۲۲۵۶ (۱۳)$$

$$۳۹۸۷ \div ۳۲۵۰۷۸۹ (۱۶) \quad ۳۲۲۷ \div ۳۳۵۶۷۸۵ (۱۵)$$

ضرب کی جانچ جس کو چھٹی جانچ کہتے ہیں -

طریقہ مندرجہ ذیل جس کو چھٹی جانچ کہتے ہیں حاصل ضرب کے تصحیح کی جانچ کرنے میں اکثر استعمال کیا جاتا ہے۔

قاعدہ - مضروب کے سب ہندسوں کو جمع کرو اور حاصل جمع کو ۹ سے تقسیم کرنے سے جو باقی رہے اُسے ایک ایسا $\times$ ڈھیر اکھینکا یا اُس طرف لکھو اور مضروب فیہ کے کبھی سب ہندسوں کو جمع کرو اور حاصل جمع کو ۹ سے تقسیم کرنے سے جو باقی رہے اُسے اُس ڈھیر کے دائیں جانب لکھو اور پھر ان دونوں کے حاصل ضرب کو ۹ سے تقسیم کرنے سے جو باقی بچے اُسے ڈھیر کے اوپر لکھو مضروب اور مضروب فیہ کے حاصل ضرب کے سب ہندسوں کو جمع کرو اور اسے تقسیم کرنے پر جو باقی بچے اُسے ڈھیر کے نیچے لکھو اگر ڈھیر کے اوپر اور نیچے کا ہندسہ برابر ہو تو سمجھنا چاہیے کہ غلطی نہیں ہوئی۔

$$۸۷۲۲ = ۲۷ \times ۱۸۶ \text{ مثال}$$

$$۱۸۶ \text{ کے ہندسوں کا مجموعہ } = ۱۵ \text{ اور } ۱۵ \div ۹ \text{ سے باقی } ۶$$

$$۲۷ \text{ " " " } = ۱۱ \text{ اور } ۱۱ \div ۹ \text{ سے باقی } ۲$$

$$۲ \times ۶ = ۱۲ \text{ اور } ۱۲ \div ۹ \text{ سے باقی } ۳$$

$$۸۷۲۲ \text{ " " " } = ۲۱ \text{ اور } ۲۱ \div ۹ \text{ سے باقی } ۳ \text{ مضروب فیہ } ۳$$

نوٹ - اگر یہی غلطی ہو جاوے گی جس کا اثر حاصل ضرب کے ہندسوں کی میزان پر نہ ٹپے
یادہ بتدو یا بتدرو کے کسی ضلع کے بڑھ جائے تو قاعدہ مندرجہ بالا مفید نہ ہوگا۔

مشق ۱۹

اعداد ذیل کو ضرب دد اور پرتال کر دو کہ آیا حاصل ضرب صحیح ہے۔

$$(۱) ۳۷۵۴ کو ۷۳۸ سے (۲) ۸۹۴۳ کو ۸۲۶ سے$$

$$(۳) ۳۷۸۹ کو ۹۸۹ سے (۴) ۳۰۸۰ کو ۳۰۸۰ سے$$

$$(۵) ۷۸۰۹۳ کو ۸۰۳ سے (۶) ۷۳۹۸۰ کو ۳۰۰۱ سے$$

$$(۷) ۳۹۴۰۰ کو ۳۹۰۰ سے (۸) ۸۰۳۰۷۵ کو ۳۹۰ سے (۹) ۸۲۳۴۹۴ کو ۸۲۳ سے$$

جمع اور تفریق کے جملہ میں عمل کی ترتیب دائیں طرف سے بائیں طرف کو

شروع ہوتی ہے۔

مثلاً ۵ - ۲ + ۲ سے یہ مراد ہے کہ ۵ میں سے ۲ کو گھٹاؤ اور باقی میں ۲ کو جمع کرو بعد ازاں اس آخری مجموعہ میں سے ۲ کو تفریق کرو لیکن اگر اعداد مثبت کے مجموعہ میں سے اعداد منفی کے مجموعہ کو تفریق کریں تب بھی یہی جواب آئیگا اور اس طریقہ میں اکثر سہولت زیادہ رہتی ہے۔

ضرب اور تقسیم کے جملہ میں ترتیب عمل میں دائیں جانب سے بائیں جانب کو شروع ہوتی ہے مثلاً ۲ × ۲ ÷ ۲ سے یہ مراد ہے کہ ۲ کو ۲ سے ضرب دیا جائے اور حاصل ضرب کو ۲ پر تقسیم کیا جائے اور ۲ ÷ ۲ × ۲ سے یہ مراد ہے کہ ۲ کو ۲ پر تقسیم کرو اور خارج قسمت کو ۲ سے ضرب دد اور ۲ ÷ ۲ ÷ ۲ سے یہ مراد ہے کہ ۲ کو ۲ پر تقسیم کرو اور خارج قسمت کو پھر ۲ پر تقسیم کرو۔

اگر کسی جملہ میں تمام نشانات (یا ان میں سے کچھ) + و - و × و ÷ مستعمل ہوتی ہوں تو اول ضرب اور تقسیم کرنا چاہیے بعد کو جمع اور تفریق۔

مثلاً ۷ - ۲ ÷ ۲ + ۳ × ۵ میں تفریق کرنے سے پہلے ۲ کو ۲ پر تقسیم کرنا چاہیے اور جمع کرنے سے پہلے ۳ کو ۳ سے ضرب دینا چاہیے۔

متفرق شق

$$۳ \div ۲ \div ۴ \times ۴ = ۳ \div ۲ \div ۴ \times ۲ \div ۸ \text{ مثال}$$

$$۳ \div ۲ \div ۲۴ =$$

$$۳ \div ۱۲ =$$

$$۴ =$$

$$۲ - ۳ \div ۱۲ + ۴ = ۴ \div ۱۲ - ۴ \div ۴ \times ۲ + ۴ \text{ مثال}$$

$$۲ - ۳ + ۴ =$$

$$۲ - ۱۰ =$$

$$۸ =$$

مشق ۱۹ (الف)

ذیل کے جملوں کی قیمت دریافت کرو۔

$$۲ \div ۵ \div ۲۰ (۳) \quad ۳ \times ۸ \div ۱۶ (۲) \quad ۳ \div ۴ \times ۴ (۱)$$

$$۳ \div ۴ \div ۴ \times ۸ (۶) \quad ۲ \times ۳ \div ۵ \times ۴ (۵) \quad ۲ \div ۳ \times ۵ \div ۱۰ (۴)$$

$$۳ \div ۴ - ۲ \div ۸ (۹) \quad ۲ \times ۳ - ۲ \div ۱۶ (۸) \quad ۲ \times ۵ + ۳ \times ۴ (۶)$$

$$۸ + ۲ \div ۴ - ۹ (۱۲) \quad ۸ - ۲ \div ۴ + ۹ (۱۱) \quad ۴ \div ۸ - ۵ \times ۴ (۱۰)$$

$$۵ \times ۴ - ۴ \times ۳ - ۴ \times ۴ (۱۴) \quad ۴ \times ۲ - ۴ + ۳ \div ۴ \div ۱۲ (۱۳)$$

$$۲ \div ۱۴ + ۳ \div ۴ - ۲ \div ۱۸ (۱۶) \quad ۱۸ - ۳ \times ۱۲ - ۹ \times ۸ \times ۴ (۱۵)$$

$$۲۳ + ۲۵ \div ۱۰۰ - ۱۸ \div ۸۲۸ (۱۸) \quad ۹ \div ۳۴ + ۳ \times ۴ - ۱۰۰ (۱۶)$$

$$۹ \times ۲ \div ۲۲ + ۲ \times ۵۳ - ۱۵ \div ۸ \div ۴۲۰ - ۳ \times ۹ \div ۴۳۹ (۱۹)$$

$$۳ \times ۴۴ - ۲ \div ۹ \times ۴ \times ۴ - ۳ \div ۲ \times ۴ \div ۴۳۰ + ۴ \div ۳ \times ۲۰۴ (۲۰)$$

مشق ۲۰ (سوالات متفرق)

۳۴۵۲ میں کیا جمع کریں کہ ۴۰۰۰ ہو جائیں۔

- (۲) ۳۰۲۱ میں سے کونسا عدد تفریق کریں کہ ۹۹۹ باقی بچیں؟
- (۳) دو عددوں کا مجموعہ ۸۹۲۰ ہے اور ان میں کا چھوٹا عدد ۳۰۹ ہے تو بڑاؤ کہ
بڑا عدد کیا ہے۔
- (۴) دو عددوں کا فرق ۳۷۹ ہے اور ان میں سے بڑا عدد ۱۰۰۰ ہے تو بڑاؤ کہ
چھوٹا عدد کیا ہے۔
- (۵) دو عددوں کا فرق ۷۹ ہے اور چھوٹا عدد ۷۰۹ ہے تو بڑاؤ کہ بڑا عدد کیا ہے۔
- (۶) ہندسوں کے سب سے چھوٹے عدد اور ۳ ہندسوں کے سب سے بڑے عدد میں کیا فرق ہوگا؟
- (۷) اگر مقسوم ۳۷۹۲ و خارج قسمت ۱۲ اور باقی صفر ہے تو بڑاؤ مقسوم علیہ کیا ہے۔
- (۸) کس عدد کو ۳۰ سے ضرب دیں کہ حاصل ضرب ۳۳۴۴ ہو؟
- (۹) اگر مقسوم علیہ ۳۲۱ اور خارج قسمت ۱۱ اور باقی ۲۶۰ ہے تو بڑاؤ مقسوم کیا ہے۔
- (۱۰) اگر مقسوم ۳۴۵ و باقی ۵ اور خارج قسمت ۲۰ ہے تو بڑاؤ مقسوم علیہ کیا ہے۔
- (۱۱) تین ہندسوں کے ان تمام اعداد کا مجموعہ جن کا ہم ۳۰۰ سے بنا سکیں معلوم کرو
- (۱۲) چار ہندسوں ۳۲۰۷۸ سے جو عدد بن سکتے ہیں ان میں سے سب سے
بڑے اور سب سے چھوٹے عدد کا فرق بتاؤ۔
- (۱۳) دو عددوں کا حاصل ضرب ۷۲۳۴۱ ہے اور بڑا عدد ۷۲۰۰ ہے تو بڑاؤ
ان دونوں عددوں کا فرق کیا ہے۔
- (۱۴) اعداد ذیل کے دو دو عددوں کے حاصل ضرب کا مجموعہ معلوم کرو ۳۶۹
۷۱۷ اور ۶۲۸۔
- (۱۵) ۹۲۰۵۵۰ میں سے ۳۳ کتنی مرتبہ تفریق ہو سکتے ہیں بتاؤ اور باقی کیا رہے گا۔
- (۱۶) دو عددوں کا حاصل ضرب ۷۳۴۳۲ ہے اور ان میں ایک کا نصف ۱۷۳ ہے
تو دوسرا عدد بتاؤ۔

متفرق مشق

۶۳

(۱۷) دو عدد ۷۰۱ کا حاصل ضرب ۲۳۹۰۲ ہے اور اُن میں سے ایک کا دو گنا

۳۰۸ ہے تو دوسرا عدد بتاؤ۔

(۱۸) کتنی مرتبہ متواتر ۲۰ کو ۳۱۶۶ میں جمع کریں کہ مجموعہ ۱۰۰۰۰ ہو جائے۔

(۱۹) ۸۳۷۵۰ کے حاصل ضرب میں کیا جمع کریں کہ مجموعہ ۵۷۵۰ کے حاصل ضرب کے

برابر ہو جائے اور یہ بھی بتاؤ کہ ۸۳۷۵۰ کے حاصل ضرب میں سے کیا تفریق کریں کہ فرق

۸۳۷۵۰ کے حاصل ضرب کے برابر ہو۔

(۲۰) ۳۶۹۲۳۷۹۲ کے حاصل جمع میں کتنا حاصل تفریق کو مرتبہ شامل ہے؟

(۲۱) کس عدد کو ۳۷۷ سے ضرب دیکر حاصل ضرب ۳۰۹۱۸۵ کے حاصل ضرب کے

برابر ہو؟

(۲۲) ایک تقسیم کے سوال میں مقسوم علیہ اور خارج قسمت باقی سے جو ۷۲ ہے گنی

اور گنی جداگانہ ہر مقسوم بتاؤ۔

(۲۳) اگر کسی عدد کو ۱۰ سے تقسیم کرنے کے لیے بذریعہ عمل مختصر اجازت ضربی ۳۷۵

۷۷ سے متواتر تقسیم کیا جائے اور مختلف باقی ۲۷۲۰ دہ پیس توپور باقی کیا ہے۔

(۲۴) اگر کسی عدد کو ۷۹۰ پر متواتر تقسیم کریں تو ۵۷۳۵۰ جداگانہ باقی بچتے ہیں

اگر وہی عدد ۷۹۰ کے حاصل ضرب متواتر کے تقسیم کیا جاوے تو باقی کیا بچے گا؟

(۲۵) اگر خارج قسمت ۷۰۲ اور باقی ۲۲ اور مقسوم علیہ اُن دونوں کے حاصل جمع سے

بقدر زیادہ ہے تو مقسوم کیا ہے۔

(۲۶) دو عدد ۷۰۱ کا حاصل جمع ۲۰۵ ہے اور ایک دوسرے سے بقدر زیادہ ہے تو بتاؤ

کہ وہ احساں کیا ہیں۔

(۲۷) تمہاری عمر ۱۲ سال کی ہے اور تمہارے بہائی کی عمر ۱۹ سال کی ہے تو بتاؤ کہ تمہارے

معا کی عمر کیا ہوگی جب تمہاری عمر ۱۶ سال کی ہے۔

(۲۸) اُن تین اعداد کے حاصل جمع معلوم کر جن میں سے ایک ۳۹۰، ۸ اور ۴۰۹ کے مجموعہ کے برابر ہو اور دوسرا پہلے سے بقدر ۴۰ زیادہ ہو اور تیسرا عدد پہلے او دوسرے کے فرق سے بقدر ۸۰۹ زیادہ ہو۔

(۲۹) دو عدد دوں میں سے ۴۵۶۷ چھوٹا عدد ہو اور دوسرا اس سے بقدر ۳۲ زیادہ ہو تو بتاؤ کہ اُن عددوں کا مجموعہ کیا ہو۔

(۳۰) میرے پاس ۳۲۹۰ پے نقد ہیں اور ۵۰۰۰ پے کے پرامیٹری نوٹ ہیں اور میں سوہن کا ۳۵۲۵ پے کا قرضدار ہوں اور سوہن کا سوہن سے بقدر ۲۵ کم تو بتاؤ میری حیثیت کیا ہو۔

(۳۱) دو عدد دوں کا مجموعہ ۷۲۹ ہو اور چھوٹا عدد ۵۷۵ ہو تو بتاؤ اُن کا فرق کیا ہو۔
(۳۲) ۳۲۹ اور ۴۱۲ کے حاصل ضرب میں سے کیا تفریق کریں کہ حاصل تفریق اُنکے مجموعہ کی برابر ہو جائے؟

(۳۳) ایک شخص نے ۲۶۰ آم ۲ پیسے فی عدد کے حساب سے ۵۰ ناڑیاں فی مہینہ ناڑیوں کے حساب سے فروخت کیں تو بتاؤ اُس نے کل کتنے پیسے حاصل کیے۔

(۳۴) ۳۷۴ کو ۲۱۶۶۳۶ سے تین سطروں میں ضرب دو۔

(۳۵) ۷۳۸۴ اور ۴۲۲۲ کو تین سطروں میں ضرب دو۔

(۳۶) اگر میرے پاس ۳۰۰ پے اور ہوتے تو میں ۵۰ پے کا قرضہ ادا کر دیتا اور ۲۵ پے میرے پاس بچے رہتے تو اس وقت میرے پاس کتنے پے تھے؟

(۳۷) کرکٹ کی ایک میچ میں زید و عمرو اور بکر نے کل ۱۳۴ رن کیے اور عمرو اور بکر نے باہم ۷۴ رن اور زید و بکر نے باہم ۱۰۰ رن کیے تو بتاؤ ہر ایک نے کتنے رن کیے؟

(۳۸) زید اور عمرو کے پاس باہم ۷۹ پے ہیں اور بکر کے پاس زید اور عمرو کے روپیوں کے مجموعہ سے ۴۹ پے کم ہیں اور عمرو کے پاس بکر سے ۹ پے زیادہ ہیں تو بتاؤ کہ

ہر ایک مھے پاس کیا ہے۔

(۳۹) میں نے ۲۵ ٹپے کو ایک کتا اور اُس کی قیمت ۵ ٹپے کم کو ایک بلی اور کتے اور بلی کی قیمت کے مجموعہ کے دو چہد سے ۳۰ ٹپے زیادہ کو ایک گھوڑا خریدا تو بتاؤ میں نے کل کس قدر روپیہ صرف کیا۔

(۴۰) ایک آدمی جب تین گاہکوں کے ہاتھ نازنگیاں فروخت کر چکا تو اُس کو معلوم ہوا کہ اُس کے پاس ایک ٹپے کی نازنگیاں باقی ہیں اگر وہ ہر ایک گاہک کے ہاتھ نازنگیاں اور فروخت کرتا تو اُس کے پاس ۳ نازنگیاں باقی رہ جاتیں تو بتاؤ کہ اُس نے فی روپیہ کس حساب سے نازنگیاں فروخت کیں۔

(۴۱) ایک حوض میں ۲ نل گئے ہیں جن میں سے ایک سے فی منٹ ۲۴ سیر مانی حوض میں آتا ہے اور دوسرے سے ۴ سیر فی منٹ نکل جاتا ہے تو بتاؤ کہ اگر دونوں نل ۶ منٹ تک نکلے رہیں تو حوض میں کتنا پانی ہوگا اور یہ بھی بتاؤ کہ حوض میں کتنا پانی آتا ہے اگر حوض نہ کوہ ۱۰ منٹ میں بھر جائے بشرطیکہ دونوں نل کھول دیئے جائیں۔

(۴۲) ایک شخص کی ماہانہ آمدنی ۲۵۰ ٹپے ہے اور ماہانہ خرچ ۷۵ ٹپے ہے تو بتاؤ کہ وہ دو سال میں کس قدر روپیہ بچا سکے گا۔ (۱۲ مہینے کا سال ہے)

(۴۳) ایک آدمی کی عمر ۵۰ سال کی ہے اور اُس کا بھائی اُس سے ۷ سال زیادہ بڑا ہے اور اُس کی بہن اُس کے بھائی سے ۱۲ سال چھوٹی ہے تو بتاؤ اُس آدمی کی عمر اُس کی بہن کی پیدائش کے وقت کیا تھی۔

(۴۴) ایک آدمی کی ۳۰ برس کی عمر میں لڑکا پیدا ہوا تو بتاؤ جب اُس کی عمر ۴۰ برس کی ہوگی تو لڑکے کی عمر کیا ہوگی اور اُس آدمی کی عمر اس وقت کیا ہوگی جبکہ اُس لڑکے کی عمر ۴۰ برس کی ہوگی۔

(۴۵) ۱۰۰ عدد معلوم کرو جس میں ۶۰ کا ۱۲ گنا جمع کیا جائے تو حاصل جمع ۸۰ ہو

(۴۶) کلکتہ سے گولند تک ۵۲ میل کا فاصلہ ہے ایک گاڑی کلکتہ سے بائیس بجے کے گولند کی جانب جس کی رفتار فی گھنٹہ ۹ میل ہو روانہ ہوئی تو بتاؤ وہ وہاں کبجے پہنچے گی۔

(۴۷) اگر کسی عدد میں سے اُس کے ہندسوں کا مجموعہ تفریق کریں تو فرق ۹ پر پورا پورا تقسیم ہو جائیگا۔

(۴۸) اگر کوئی عدد اور اُس کے ہندسوں کا مجموعہ ۹ پر تقسیم ہو جائے تو باقی دونوں میں برابر بچے گا۔

(۴۹) اگر کسی عدد کو ۴ سے ضرب یا جائے اور حاصل ضرب میں ۶ اجمع کیے جائیں اور حاصل جمع کو ۲ پر تقسیم کریں اور خارج قسمت میں صلی عدد تفریق کیا جاوے تو ۸ باقی رہیں گے۔

(۵۰) ۳ اعداد کا حاصل ضرب ۶ سے پورا پورا تقسیم ہو سکتا ہے بشرطیکہ اعداد مذکور میں صرف ایک ایک کا فرق ہو۔

سکے اور تحویل

عملاً اس بات میں آسانی رہتی ہے کہ بڑے مقادیر کے اندازے میں بڑی اکائیاں اور چھوٹے مقادیر کے اندازے میں چھوٹی اکائیاں استعمال کی جائیں۔

مثلاً ہم ایک میز کی قیمت ۲۰ روپے اور ایک کتاب کی قیمت ۱۰ آنے اور ایک کھلونے کی قیمت ۳۰ پیسے بولتے ہیں۔

ہر ایک قسم کے مقادیر کے اندازہ کرنے کی غرض سے جو مختلف اکائیاں استعمال کی جاتی ہیں ان کی فہرستیں تدریج لگے لگھی جائیں گی جن سے لُکھے نام اور اُن کے باہمی تناسب معلوم ہوں گے۔

ہندوستانی سکتے

۲ آدمی = ایک دھری ۲ دھری = ایک چھدام
 ۲ چھدام = ایک دھیلہ ۲ دھیلہ = ایک پیسہ
 ۳ پائی = ایک پیسہ ۴ پیسے یا ۱۲ پائی = ایک آنہ
 ۱۶ آنے = ایک روپیہ ۱۵ اُنپے = ایک پونڈ یا ساون
 مہر سونے کی بنائی جاتی ہے جس کا وزن ایک روپیہ کے برابر ہوتا ہے لیکن اس کا
 چاندی اس کی قیمت مختلف ہوتی ہے۔

تانے کے سکتے۔ پائی و دھیلہ و پیسہ و ڈبل پیسہ یا ادھنا
 چاندی کے سکتے۔ دوائی چوائی اٹھتی روپیہ بیکل کا سکتہ = اکتی
 سونے کے سکتے۔ ۵ اُنپے کا سکتہ۔ ۱۵ اُنپے کا سکتہ مہر یا ۵ اُنپے کا سکتہ
 ڈبل مہر یا ۳۰ اُنپے کا سکتہ۔

ہندوستان میں سونے یا چاندی کے سکتے اس نسبت تیار کیے جاتے ہیں کہ
 گیارہ حصے خالص سونا یا چاندی اور ایک حصہ ملا ہوتا ہے۔

تحویل

جو مقدار کہ ایک ہی اکائی کے ذریعہ سے ظاہر کی جاتی ہے مقدار مفرد کہلاتی ہے اور جو مقدار
 ایک سے زیادہ اکائی کے ذریعہ سے ظاہر کی جاتی ہے مقدار مرکب کہلاتی ہے۔
 مثلاً ۳ اُنپے مقدار مفرد ہے اور ۳۰ اُنپے ۱۰ پائی مقدار مرکب ہے۔

تحویل۔ اس ترکیب کو کہتے ہیں جس کے ذریعہ سے (نمبر ۱) مفرد یا مرکب مقدار
 اکائی ادنیٰ کی اصطلاحات (نمبر ۲) یا مقدار مفرد اکائیاں اعلیٰ کی اصطلاحات میں
 ظاہر کی جاتی ہیں۔

نمبر ۱۔ تحول بطرف ادنیٰ

مثال ۴۴: پتے آنہ پانی کی پائیاں

چونکہ ایک دہائی = ۱۶ آئے ۳۴ ہے = (۱۶×۳۴) آئے = ۵۴۴ آئے

∴ ۳۴ رُتے آئے = ۵۴۴ آئے + ۷۱۱ آئے = ۱۲۵۵ آئے

پھر چونکہ ایک آنہ = ۲۱ پائی و ۵۵ آئے = $(12 \times 55) + 12 = 672$ پائی

∴ ۳۳ سُرے، ۴ آنے ۴ یائی = ۴۴۱۲ یائی + ۴۴ یائی = ۴۴۱۸ یائی جواب

عملاً ضرب جمع ساتھ ساتھ کر لیتے ہیں۔ اور طریقہ عمل مثل ذیل ہوتا ہے۔

پانی آنہ روپیہ
۶ ۷
۱۶
۵۵۱
۱۲
۶۶۱۸

بناؤ

(۲۱) ۳۷۰۵ روپے کی اٹھتیاں
(۲۲) ۴۰۸ روپے کی جوانیاں
(۲۳) ۷۸ روپے ۴ آنے کی دوائیاں
(۲۴) ۳ روپے ۲ آنے کے ادھتے
(۲۵) ۳۰ روپے ۷ آنے کے دھیلے
(۲۶) ۷ روپے ۸ آنے ۶ پائی کے پیسے

چھدام بناؤ

(۲۷) ۷۲۰ روپے
(۲۸) ۲۴۰ روپے
(۲۹) ۷۰۹ روپے
(۳۰) ۳۰۵ روپے
(۳۱) ۲۰ روپے ۵ آنے
(۳۲) ۲۶ روپے ۱۲ آنے
(۳۳) ۳۰ روپے ۵ آنے
(۳۴) ۳۵ روپے ۱۵ آنے

پائی بناؤ

(۳۵) ۳۵ روپے
(۳۶) ۶۷۰ روپے
(۳۷) ۷۰ روپے ۲ آنے
(۳۸) ۴۵ روپے ۱ آنے
(۳۹) ۵۰ روپے ۳ آنے
(۴۰) ۷۴ روپے ۵ آنے
(۴۱) ۳ روپیہ ۱۲ آنہ ۶ پائی
(۴۲) ۹ روپیہ ۱۰ پائی
(۴۳) ۷ روپیہ ۱۱ آنہ ۱۱ پائی

دھڑی بناؤ

(۴۴) ۱۰۰۰ آنے
(۴۵) ۳۰۵ آنے
(۴۶) ۷ روپے ۷ آنہ ۳ پیسے
(۴۷) ۷ روپے ۹ آنے
(۴۸) ۷ روپے ۹ آنے
(۴۹) ۲ روپے ۵ آنے
(۵۰) ۹ روپے ۴ آنے
(۵۱) ۱۰ روپے ۱۲ آنے
(۵۲) ۵ روپے ۴ آنے
(۵۳) ۷ روپے ۷ آنے ۶ پائی کی ادھی بناؤ۔
(۵۴) ۳ روپے ۳ آنے ۹ پائی کی دھڑی بناؤ۔
(۵۵) ۳۰۰ اکئی کے چھدام بناؤ۔
(۵۶) ۵۶ سادرن کے ادھتے بناؤ۔

- (۵۷) اگر ایک نازنگی کی قیمت ایک پیسہ ہو تو بتاؤ ایک روپیہ ۹ آنے کی کتنی نازنگیاں آویں گی :-
 (۵۸) ۲ روپیہ ۷ آنے ۷ پائی کا قرضہ پائیوں میں ادا کرنا ہو تو بتاؤ کتنی پائیوں کی ضرورت ہے
 (۵۹) ۷ روپیہ ۱۳ آنے کی ایسی کتابیں کتنی آویں گی جن میں سے ہر ایک کی قیمت ایک آنہ ۷ پائی ہو
 (۶۰) اگر فی سچہ ۳ آنے صرف ہوتے ہیں تو ۱۳ روپے ۱۲ آنے کتنے سچوں کی پرورش ہو سکتی ہو گی ؟

(۶۱) میں نے ایک روپیہ ۱۳ آنے کچھ فقیروں میں تقسیم کیے جن میں سے ہر ایک کو ایک پیسہ ملا تو بتاؤ کتنے فقیر تھے :-

پائیاں بناؤ

(۶۲) ۵۲ روپے ۳ آنے	(۶۳) ۱۶۰ روپے ۷ آنے ۹ پائی
(۶۴) ۴۰۵ روپے ۳ آنے ایک پائی	(۶۵) ۲۰ روپے ۱۰ آنے ۸ پائی
(۶۶) ۴۰ روپے ۱۳ آنے ۷ پائی	(۶۷) ۵۷ روپے ۱۵ آنے ۷ پائی
(۶۸) ۵۷ روپے ۱۴ آنے ۱۱ پائی	(۶۹) ۲۴ روپے ۵ آنے ۱۰ پائی
(۷۰) ۲ روپے ۳ آنے ایک پائی	(۷۱) ۱۵ روپے ۱۱ آنے ۸ پائی
(۷۲) ۵۹ روپے ۳ آنے ۱۱ پائی	(۷۳) ۴۸ روپے ۴ آنے ۲ پائی
(۷۴) ۵۵ روپے ۶ آنے ۱۱ پائی	(۷۵) ۶۹ روپے ۴ آنے ۸ پائی
(۷۶) ۱۲۰ روپے ایک آنہ ۸ پائی	

نمبر ۲۔ تحویل بطرف اعلیٰ

مثال ۱۹۹۵ پائیوں کے روپے آنے پائیاں بناؤ۔

پائی ۱۹۹۵

۱۶۶

باقی پائی ۳ + آنہ

۱۰ روپیہ ۱۰ روپے ۴ آنے ۴ پائی جواب

عمل

تحویل مشق ۲۲

روپیہ آنہ پائی بناؤ

پائیاں ۱۰۰۰۰ (۱)	پائیاں ۳۰۷۳ (۲)	پائیاں ۷۷۷۷ (۳)
پائیاں ۳۹۳۸ (۴)	پائیاں ۷۸۲۳ (۵)	پائیاں ۱۱۱۱ (۶)
پائیاں ۳۰۳۰۳ (۷)	پائیاں ۷۷۷۷ (۸)	پائیاں ۱۰۰۱ (۹)
پیسے ۱۰۰۰ (۱۰)	پیسے ۳۷۸۵ (۱۱)	پیسے ۳۰۸۲ (۱۲)
دھیلے ۷۰۸۲ (۱۳)	دھیلے ۸۹۳۴ (۱۴)	دھیلے ۳۸۴۰ (۱۵)

روپیہ آنہ پائی بناؤ

پیسے ۸۹۲۰ (۱۸)	اکٹی ۷۰۲۳ (۱۷)	اٹھنی ۳۷۶ (۱۶)
چھدام ۳۳۳۳ (۲۱)	دٹری ۱۰۰۰۸ (۲۰)	اچھدام ۱۰۰۰ (۱۹)
چھدام ۴۴۰۸ (۲۴)	دٹری ۷۹۲۹ (۲۳)	دٹری ۸۰۴۰ (۲۲)
ساورن ۲۷ (۲۷)	چوانی ۳۹۴۰ (۲۶)	دوانی ۳۷۹ (۲۵)
پیسے ۳۹۰ (۲۸)	اٹھنی ۳۹۶ (۲۹)	اکٹی ۳۰۰ (۳۰)

(۳۱) میں نے ۹۶۰ فقیروں کو فی فقیر ایک پیسہ دیا تو کتنے رُپے مجھے صرف کرنا پڑے؟
 (۳۲) پیسے والے ۳۰۰ پوسٹ کارڈ خریدنے کی واسطے کتنے رُپے کی ضرورت ہو؟
 (۳۳) اگر تم ۷۲۰ نازنگیاں فی نازنگی ایک پیسہ کے حساب سے خریدنا چاہتے ہو تو کتنے دام میوہ فروش کو دینے چاہئیں؟

رُپے آنے پائیاں بناؤ

پائیاں ۵۸۲ (۳۴)	پائیاں ۱۵۰۳ (۳۵)	پائیاں ۱۹۰۵ (۳۶)
پائیاں ۵۱۸۷ (۳۷)	پائیاں ۷۶۴۱ (۳۸)	پائیاں ۲۳۰۵۵ (۳۹)
پائیاں ۳۸۷۰۰ (۴۰)	پائیاں ۲۱۶۲۴ (۴۱)	پائیاں ۳۵۳۲۲ (۴۲)

(۴۳) ۵۹۳۲۸ پائیاں (۴۴) ۱۲۲۰۸۰ پائیاں (۴۵) ۵۳۱۵۳۵ پائیاں
(۴۶) ۱۰۰ ادھتے (۴۷) ۲۸۲ پیسے (۴۸) ۳۸۹۶ دھیلے

جمع مرکب

نوٹ۔ ایسی رقموں کے جوڑنے کو جن میں ایک سے زیادہ اکائیاں ملی ہوں جمع مرکب کہتے ہیں۔

تمثیلات مندرجہ ذیل سے طریقہ متادیر مرکب جمع کرنے کا معلوم ہوگا۔

مثال ۴ اڑپے ۵ آئے ۱۰ پائی ۵۴ پیسے ۳ آئے ۱۰ پائی ۵۶ پیسے ۱۱ آئے ۲ پائی ۳ پیسے ۴ آئے ۱۰ پائی کو جمع کرو۔

اول پائیوں کو جمع کیا تو معلوم ہوا کہ کل پائیاں ۱۳ ہیں جو ۲ آنے ۷ پائی کی برابر ہیں = لہذا
۷ کو پائیوں کی جگہ پر رکھا اور ۲ آنے حاصل ہوا پھر آنوں کو جمع کیا تو ان کا مجموعہ ۳ آنے حاصل شد
کے ۵۶ ہوا جو ۳ روپیہ ۸ آنے کے برابر ہے لہذا کو
آنوں کی جگہ پر رکھا اور حاصل شدہ ۳ کو روپیوں میں
جمع کیا۔ اور باقی عمل بھی ہی طرح سے کیا۔

روپیہ	آنے	پائی
۱۴	۱۵	۱۰
۵۴	۱۴	۹
۱۵۶	۱۱	۲
۳۴	۱۴	۱۰
۲۶۱	۸	۷

جواب

مشق ۲۳

پیسہ (۱)	آنے	پیسہ (۲)	آنے	پیسہ (۳)	آنے	پیسہ (۴)	آنے
۲۳	۳	۱۳	۸	۳۱	۱۲	۲۳	۱۳
۲۳	۶	۱۲	۱۲	۱	۴	۳	۱۰
۳	۶	۳	۱۰	۳۵	۱۵	۱	۸
پائی (۵)	آنے	پائی (۶)	آنے	پائی (۷)	آنے	پائی (۸)	آنے
۹	۹	۱۰	۱۲	۶	۴	۳	۸
۴	۱۰	۱۱	۴	۱۰	۱۴	۱۱	۹
۱۱	۱۱	۸	۱۳	۳	۱۳	۹	۱۲

جمع مرکب

۷۳

پانی (۹)	آنہ	روپیہ	پانی (۱۰)	آنہ	روپیہ
۳۳	۱۲	۵۹	۳۳	۱۲	۵۹
۲۲	۲۰	۱۰	۲۲	۲۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱

پانی (۱۱)	آنہ	روپیہ	پانی (۱۲)	آنہ	روپیہ
۳۳	۱۲	۵۹	۳۳	۱۲	۵۹
۲۲	۲۰	۱۰	۲۲	۲۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱

پانی (۱۳)	آنہ	روپیہ	پانی (۱۴)	آنہ	روپیہ
۳۳	۱۲	۵۹	۳۳	۱۲	۵۹
۲۲	۲۰	۱۰	۲۲	۲۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱

پانی (۱۵)	آنہ	روپیہ	پانی (۱۶)	آنہ	روپیہ
۳۳	۱۲	۵۹	۳۳	۱۲	۵۹
۲۲	۲۰	۱۰	۲۲	۲۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱

پانی (۱۷)	آنہ	روپیہ	پانی (۱۸)	آنہ	روپیہ
۳۳	۱۲	۵۹	۳۳	۱۲	۵۹
۲۲	۲۰	۱۰	۲۲	۲۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱

علم الحساب حصہ اول

۷۴

پانی (۲۳)	آن	روپیہ	پانی (۲۵)	آن	روپیہ	پانی (۲۶)	آن	روپیہ
۳	۱۲	۶	۱۰	۱۰	۳۹	۹	۱۳	۱۰۰
۶	۱۱	۱۹	۹	۱۲	۲۹	۳	۳	۷۶
۹	۱۳	۱۰۰	۳	۱۵	۳۰	۷	۱۴	۲۸۹
۲	۸	۳۰۳	۶	۱۴	۲۹	۹	۱۵	۳۹

پانی (۲۷)	آن	روپیہ	پانی (۲۸)	آن	روپیہ	پانی (۲۹)	آن	روپیہ
۳	۸	۳۹۳	۱۰	۱۲	۹	۳	۱۱	۳۲۶
۹	۹	۷۶	۸	۱۴	۷۲	۳	۱۲	۲۶
۸	۷	۹۶	۷	۱۵	۳۸۲	۶	۱۳	۳۹
۲	۱۳	۳۰۰	۲	۱۶	۸۲	۷	۱۴	۴
۱	۱۴	۳۹	۳	۱۷	۱۱	۷	۱۵	۹
۳	۱۵	۰	۳	۱۸	۹۲	۱۲	۱۶	۱۳
۲	۱۰	۹۲	۶	۱۹	۴	۱۲	۱۷	۵

پانی (۳۰)	آن	روپیہ	پانی (۳۱)	آن	روپیہ	پانی (۳۲)	آن	روپیہ
۵	۱۲	۳	۱	۱۰	۳۰۰	۹	۹	۳۳۲
۱۰	۱۳	۱۳	۵	۱۱	۲۹	۲	۱۲	۷۳
۷	۱۱	۵۲۷	۲	۱۲	۳۱	۳	۱۳	۲۰
۳	۱۳	۱۲	۵	۱۳	۴	۹	۱۴	۷۰
۸	۷	۵	۵	۱۵	۵	۲	۱۵	۸
۶	۹	۸	۹	۱۱	۶	۳	۱۴	۹
۳	۱۲	۵	۱۱	۱۲	۸۱	۴	۱۳	۱۲
۱۰	۱۵	۳۰۰	۱۱	۱۱	۳۹۰	۷	۱۲	۳۲۹

جمع کرو

(۳۳) ۱۳ روپے ۵ آنے پانی دو روپے ۹ آنے پانی دو روپے ۷ آنے پانی دو روپے ۱۰ روپے

و آئے ۵ پائی۔

(۳۴) ۳۱ پئے ۲ آئے ۵ پائی ۵ پئے ۶ پائی ۵ آئے ۱۱ پئے ۵ آئے ۲ پئے ایک نہ ایک پائی
(۳۵) ۹ پئے ۵ آئے ۸ پائی ۶ پئے ۴ آئے ۱۰ پائی ۵ پئے ۳ آئے ۱۱ پائی ۶ پئے
۵ آئے ۵ پائی ۳ پئے ۳ آئے ۳ پائی۔

(۳۶) ۱۷ پئے ۳ پئے ۸ آئے ۵ پائی ۳ آئے ۶ پائی ۵ آئے ۱۰ پئے ۳ آئے ۲۹ پئے
۷ آئے ۳ پائی۔

(۳۷) ۱۷ پئے ۴ آئے ۲ پائی ۵ پئے ۴ پائی ۳ پئے ۶ آئے ۵ پائی ۱۰ پئے ۱۱ آئے
۸ پائی ۵ پئے ۵ آئے ۲ پئے ایک پائی۔

(۳۸) ۹ پئے ۷ آئے ۵ پئے ۸ آئے ۵ پائی ۳ پئے ۶ پائی ۲ پئے ۵ آئے ۱۱ پائی
۶ پئے ۱۱ آئے ۱۰ پائی ۵ پئے ۴ آئے ۵ پائی۔

(۳۹) ۲۱ پئے ۱۰ آئے ۷ پائی ۴ پئے ۳ آئے ۵ پائی ۲ پئے ۵ آئے ۶ پئے
۸ آئے ۳ پائی ۱۰ پئے ۵ پائی ۶ آئے ۶ پائی۔

(۴۰) ۱۶ پئے ۹ آئے ۴ پائی ۵ پئے ۳ آئے ۲ پائی ۶ پئے ۸ آئے ۱۰ پائی ۲ پئے
۵ آئے ۸ پائی ۲ پئے ۷ آئے ۵ پائی ۵ پئے ۱۰ آئے ۴ پائی۔

(۴۱) ۲۶ پئے ۹ آئے ۲ پائی ۳ پئے ۱۱ پائی ۶ پئے ۶ آئے ۴ پائی ۵ پئے ۷ آئے
۸ پائی ۴ پئے ۹ آئے ۲ پائی ۳ پئے ۵ آئے ۳ پائی۔

(۴۲) ۷ پئے ۷ آئے ۱۰ پائی ۱۱ پئے ۱۱ آئے ۴ پائی ۸ پئے ۵ آئے ۵ پائی ۲ پئے
۴ آئے ۷ پائی ۲ پئے ۳ آئے ۷ پائی ۶ پئے ۵ آئے ۶ پائی۔

(۴۳) ۲۱ پئے ۱۱ آئے ۳ پائی ۲ پئے ۵ آئے ۵ پائی ۴ پئے ۶ آئے ۲ پائی ۵ آئے ۲ پئے
۴ آئے ۵ پائی ۳ پئے ۸ آئے ۵ پائی ۵ پئے ۱۱ آئے ۱۰ پائی۔

(۴۴) ۵ پئے ۵ آئے ۳ پئے ۲۸ پئے ۴ آئے ۲ پئے ۳ پئے ۳ آئے ۳ پئے ۳ پئے

لہذا ہم کو روپیہ کے درجہ پر رکھا

مشق ۲۴

تفسیق کرو

- (۱) ۳ اُپے ۱۲ آنے ۳ پیسے میں سے ۷ اُپے ۱۲ آنے ۲ پیسے کو
- (۲) ۳۰ اُپے ۱۲ آنے ۲ پیسے میں سے ۲۸ اُپے ۱۲ آنے ۳ پیسے کو
- (۳) ۳ اُپے ۱۲ آنے میں سے ۳ اُپے ۱۲ آنے ایک پیسہ
- (۴) ۳ اُپے ۱۲ آنے ۳ پائی میں سے ۳ اُپے ۱۲ پائی
- (۵) ۹ اُپے ۱۲ آنے ۶ پائی میں سے ۳۹ اُپے ۱۲ آنے ۹ پائی
- (۶) ۳ اُپے ۱۲ آنے میں سے ۳ اُپے ۱۲ آنے ۸ پائی
- (۷) ۲۹ اُپے ۱۲ آنے میں سے ۳ اُپے ۱۲ آنے ۷ پائی
- (۸) ۱۵ اُپے ۱۲ آنے میں سے ۳ اُپے ۱۲ آنے ۳ پائی
- (۹) ۸۰ اُپے ۱۲ آنے میں سے ۶۹ اُپے ۱۲ آنے ۲ پائی
- (۱۰) ۱۵۰ اُپے ۱۲ آنے میں سے ۹۹ اُپے ۱۲ آنے ۱ پائی
- (۱۱) ۱۰۰۰ اُپے ۱۲ آنے ۳ پائی میں سے ۲۶ اُپے ۱۲ آنے ۵ پائی
- (۱۲) ۱۱۰ اُپے ۱۲ آنے ۷ پائی میں سے ۱۰۹ اُپے ۱۲ آنے ۳ پائی
- (۱۳) ۱۳ اُپے ۱۲ آنے ۷ پائی میں سے ۱۰ اُپے ۱۲ آنے ۷ پائی
- (۱۴) ۲۷ اُپے ۱۲ آنے ۸ پائی میں سے ۳ اُپے ۱۲ آنے ۷ پائی
- (۱۵) ۶۶ اُپے ۱۲ آنے ۸ پائی میں سے ۵۸ اُپے ۱۲ آنے ۱۱ پائی
- (۱۶) ۱۰۰ اُپے ۱۲ آنے ۷ پائی میں سے ۷۹ اُپے ۱۲ آنے ۷ پائی
- (۱۷) ۱۵۰ اُپے ۱۲ آنے ۸ پائی میں سے ۱۳۹ اُپے ۱۲ آنے ۸ پائی
- (۱۸) ۲۹۰ اُپے ۱۲ آنے ۸ پائی میں سے ۲۸۹ اُپے ۱۲ آنے ۸ پائی

- (۱۹) ۱۰۴ روپے ۱۲ پائی میں سے ۹۶ روپے ۴ آئے ۱۰ روپے ۱۲ پائی
- (۲۰) ۱۰۵ روپے ۳ آئے ۱۲ پائی میں سے ۱۰۲ روپے ۵ آئے ۱۱ روپے ۱۲ پائی
- (۲۱) ۹۸ روپے ۶ آئے ۲ روپے ۱۲ پائی میں سے ۹۴ روپے ۱۱ آئے ۱۲ پائی
- (۲۲) ۹۰ روپے ۱۱ آئے ۲ روپے ۱۲ پائی میں سے ۸۸ روپے ۱۲ آئے ۱۲ پائی
- (۲۳) ۸۳ روپے ۴ روپے ۱۲ پائی میں سے ۷۵ روپے ۵ آئے ۵ روپے ۱۲ پائی
- (۲۴) ۶۱ روپے ۱ آئے ۲ روپے ۱۲ پائی میں سے ۴۹ روپے ۱۲ آئے ۱۲ پائی
- (۲۵) ۲۲ روپے ۳ آئے ۶ پائی میں سے ۱۸ روپے ۱۰ آئے ۹ پائی
- (۲۶) ۶۹ روپے ۷ آئے میں سے ۶۲ روپے ۶ آئے ۹ پائی
- (۲۷) ۱۲ روپے ۷ آئے ۶ پائی میں سے ۱۱ روپے ۱۲ آئے ۷ پائی
- (۲۸) ۵۰ روپے ۵ میں سے ۳۲ روپے ۶ آئے ۹ پائی
- (۲۹) ۲۵ روپے ۱۲ آئے ۸ پائی میں سے ۱۸ روپے ۱۱ آئے ۱۰ پائی
- (۳۰) ۶۸ روپے ۶ پائی میں سے ۵۹ روپے ۷ آئے ۱۰ پائی
- (۳۱) ۱۱۵ روپے ۶ پائی میں سے ۱۱۱ روپے ۵ آئے ۹ پائی
- (۳۲) ۱۰۲ روپے ۳ آئے ۱۲ پائی میں سے ایک روپیہ ۳ آئے ۸ پائی
- (۳۳) ۹۸ روپے ۷ آئے ایک پائی میں سے ۹۶ روپے ۲ آئے ۷ پائی
- (۳۴) ۵۲ روپے ۳ آئے ۱۲ پائی میں سے ۴۸ روپے ۱۲ آئے ۸ پائی
- (۳۵) ۵۱ روپے ۵ آئے ۱۲ پائی میں سے ۴۳ روپے ۶ آئے ۸ پائی
- (۳۶) ۹۸ روپے ۱ آئے ۶ پائی میں سے ۸۵ روپے ۱۲ آئے ۱۱ پائی
- (۳۷) ۲۰ روپے ۸ پائی میں سے ۱۳ روپے ۱۰ آئے ۱۲ پائی
- (۳۸) ۹۸ روپے ۱۱ آئے ۱۲ پائی میں سے ۶۵ روپے ۱۱ آئے ۸ پائی
- (۳۹) ۹۹ روپے ۱۰ آئے میں سے ۹۵ روپے ۱۲ آئے ۲ پائی

- (۴۰) ۱۱۸ ٹیپے ۷ آئے ۸ پائی میں سے ۲۹ ٹیپے ۵ آئے ۱۰ پائی
 (۴۱) ۴۳ ٹیپے ۳ آئے ۲ پائی میں سے ۵۵ ٹیپے ۱۱ آئے ۸ پائی
 (۴۲) ۹۸۲ ٹیپے ۱۰ آئے ایک پائی میں سے ۹۸۹ ٹیپے ۳ آئے ۷ پائی
 (۴۳) ۳۴۰ ٹیپے ۵ آئے ۳ پائی میں سے ۱۸۶ ٹیپے ۱۰ آئے ۸ پائی
 (۴۴) ۴۴۰ ٹیپے ۵ پائی میں سے ۲۰۰ ٹیپے ۶ پائی
 (۴۵) ۳۰۰ ٹیپے ۳ پائی میں سے ۲۱۰ ٹیپے ۱۰ آئے ۱۱ پائی
 مشق ۴۴ (الف)

- (۱) اگر میں ہر روز ایک آنہ خرچ کروں تو ۳۸ دن میں میرا کیا خرچ ہو گا؟
 (۲) اگر میں نے ۳۴ آم ہر ایک ۷ پائی کے نرخ سے خریدے تو مجھ کو کل قیمت میں کتنے ٹیپے کتنے آئے کتنی پائیاں دیں پڑیں؟
 (۳) ایک ہزار آنے اور ایک لاکھ پائی کا مجموعہ نکالو۔

(۴) میں نے ایک دکان سے ایک علم الحساب ایک دپیہ ۶ آنہ ۳ پائی کو اور ایک جغرافیہ ایک روپیہ ۲ آنہ ۶ پائی کو اور ایک تواریخ ایک دپیہ ۷ آنہ ۹ پائی کو خریدیں پتہ تھا مجھ کو کل کتنا روپیہ دینا پڑا۔

- (۵) اگر ۱۵۸ ٹیپے ۷ آئے ۸ پائی میں سے ۸۹ ٹیپے ۱۲ آئے ۱۰ پائی دیر سے جائیں تو باقی کتنے رہیں گے؟

(۶) دو تھیلیوں میں ۳۲۰ ٹیپے ۲ آئے ۶ پائی ہیں اگر ان میں سے ایک میں ۲۳ ٹیپے ۱۰ آئے ۱۱ پائی ہوں تو دوسری میں کتنے ہونگے؟

(۷) میں نے دو شنبہ کو ۳ ٹیپے ۵ آنہ ۶ پائی شنبہ کو ۴ ٹیپے ۵ آنہ ۴ پائی چار شنبہ کو ۵ ٹیپے ۶ پائی پانچ شنبہ کو ۹ ٹیپے ۱۲ آنہ ۱۱ پائی جمعہ کو ۱ ٹیپے ۵ آنہ ۴ پائی شنبہ کو ۳ روپیہ ۳ آنہ ۴ پائی یک شنبہ کو ۳ روپیہ ۲ آنہ ایک پائی صرف کیے تو بتاؤ کل ہفتہ میں میرا کتنا صرف ہوا۔

(۸) ۲۴۴ روپے ۱۲ آنے ۶ پائی میں کتنا جمع کرنے سے حاصل جمع ۲۰ روپے ہو گا؟
 (۹) ۲۴ روپے ۳ آنے ۱۰ پائی میں کتنا تفریق کرنے سے باقی ۸ روپے ۱۲ آنے ۲ پائی رہے گا؟
 (۱۰) کتنے روپے میں سے ۱۰ روپے ۳ آنے ۶ پائی تفریق کریں کہ باقی ۵ روپے ۱۲ آنے ۶ پائی رہ جاوے؟

(۱۱) زید کے پاس ۵ روپے ۳ آنے ۴ پائی ہیں اور عمر کے پاس زید سے ایک روپیہ ۲ آنہ ۵ پائی کم ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس کیا ہے۔
 (۱۲) زید کے پاس ۲۵ روپے ۹ آنے ۸ پائی ہیں اور عمرو کے پاس زید سے ۵ روپے ۱ آنے ۵ پائی زیادہ ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس کیا ہے۔
 (۱۳) زید کے پاس ۳۰ روپے ۵ آنے ۴ پائی ہیں اور عمرو کے پاس زید سے ایک روپیہ ۵ آنے ۶ پائی زیادہ ہیں اور بکر کے پاس عمرو سے ۴ روپے ۳ آنے ۲ پائی کم ہیں تو بتاؤ بکر کے پاس کیا ہے۔

(۱۴) ایک گائے اور ایک بھینس کی قیمت ۱۰ روپے ۲ آنے ۱۰ پائی ہے اگر گائے کی قیمت ۵ روپے ۳ آنے ۸ پائی ہو تو بھینس کی قیمت کیا ہے۔
 (۱۵) ایک شخص نے ایک مہینہ میں ۳۴۵ روپے پیدا کیے اور ۲۸۳ روپے ۵ آنے ۳ پائی خرچ کیے اور دوسرے مہینہ میں ۲۳۶ روپے پیدا کیے اور ۲۱۹ روپے ۴ آنے ۵ پائی خرچ کیے تو اس کی دو مہینے کی بچت بتاؤ۔

(۱۶) میں نے ایک مکان ۲۲۲ روپے میں خریدا اور ۲۴۴ روپے ۸ آنہ ۶ پائی اس کی مرمت میں لگے بعد کو وہ مکان ۶۰۰ روپے میں بیچ دیا تو بتاؤ مجھے کیا فائدہ ہوا۔
 (۱۷) ایک شخص ۸۵ روپے کا قرضدار ہے اس نے ۳۲۵ روپے ۳ آنے ۲ پائی و ۳۶ روپے ۲ آنے ۳ پائی دو دفعہ میں بدیئے تو اب اس کو کتنا دینا رہا؟
 (۱۸) ۱۰۰ روپے میں سے ایک شخص کو ۲۴ روپے ۳ آنہ ۸ پائی اور دوسرے کو

۵۷۳ روپے ۶ آنے۔ اپانی دینے کے بعد کیا باقی رہیگا؟

(۱۹) ایک مرد نے ۶۰ روپے ۷ آنے اپانی پیدا کیے اُن میں سے ۲ روپے ۶ آنے ہم پانی اپنی عورت کو اور ۵ روپے ۲ آنے ہم پانی لڑکے کو دیئے تو بتاؤ اُس نے اپنے پاس کیا رکھا۔

(۲۰) ایک گڈریہ ۲ بھیر اور ایک بکری لیکر سٹیٹھ کو گیا اور اُس نے ہر ایک بھیر ۳ روپیہ ۸ آنے ہم پانی کو اور بکری ۲ روپے ۷ آنے ہم پانی کو فروخت کی تو بتاؤ وہ کتنا روپیہ گھر لایا۔

(۲۱) ایک شخص نے سیونگ بنک میں متفرق وقت میں ۳ روپے ۴ آنے وہم ۱ روپے ۸ آنے ۲ روپے ۱۲ آنے جمع کیے اور بعد کو ۲۱ روپے ۱۲ آنے اُن میں سے لے لیے تو بتاؤ کد اب بنک میں ہسکا کتنا روپیہ باقی رہا۔

(۲۲) ۴ آدمیوں کے پاس ملا کر ۱۰۰ روپے ہیں ان میں سے ایک کے پاس ۵ روپے ۱۰ آنے ہم پانی دوسرے کے پاس ۳ روپے ۲ آنے ہم پانی اور تیسرے کے پاس ۹ روپے ۹ آنے ہم پانی میں تو بتاؤ چوتھے کے پاس کتنے روپے ہیں؟

(۲۳) زید کے پاس ایک روپیہ ۵ آنے ہم پانی عمرو کے پاس ایک روپیہ ۲ آنے ہم پانی ہیں اگر زید عمرو کو ایک روپیہ ۳ آنے ہم پانی اور عمرو زید کو ایک روپیہ ایک آنے ہم پانی دیدے تو اب کس کے پاس روپیہ زیادہ ہوگا اور کتنا زیادہ؟

(۲۴) ۱۰ روپے ۵ آنے ہم پانی اور ۹ روپے ۱۲ آنے ہم پانی کے مجموعہ میں کیا جمع کریں جو کل ۲۵ روپے ہو جاویں؟

(۲۵) الف کے پاس ۳ روپے ۶ آنے ہم پانی ہیں اور ب کے پاس ۳ روپے ہیں اگر الف ۵ روپے ۳ آنے ہم پانی ب کو دیدے تو ب کے پاس الف سے کتنا روپیہ زیادہ ہوگا؟

(۲۶) ایک شخص کے پاس ایک ہزار روپے تھے اُس نے اُن میں سے ایک ہزار پانچ اپنی عورت کو ایک ہزار آنے اپنے لڑکے کو اور باقی اپنی لڑکی کو دیدیئے تو بتاؤ لڑکی کو کیا ملا (۲۷) ایک گائے اور بھیا کی قیمت ۹ روپے ۸ آنے ہم پانی ہر اگر گائے کی قیمت ۴ روپے

۱۲. آنے والی ہو تو اُس کی قیمت بچھیا کی قیمت سے کتنی زیادہ ہے؟
 (۲۸) ایک گاڑی اور ایک گھوڑے کی قیمت ۲۵ روپے ۸ آنے والی ہے اگر گھوڑے کی قیمت ۱۹ روپے ۵ آنے والی ہو تو اُس کی قیمت گاڑی کی قیمت سے کتنی کم ہے؟
 (۲۹) زید کے پاس ۶۰ روپے ۵ آنے والی ہیں عمرو کے پاس ۴۸ روپے ۷ آنے والی ہیں اور بکر کے پاس ۳۰ روپے ۸ آنے والی ہیں تو بتاؤ زید کے پاس عمرو اور بکر کے ملے ہوئے روپے سے کتنا کم ہے؟

(۳۰) زید کے پاس ۵۰۰ روپے ہیں عمرو کے پاس ۲۲۸ روپے ۶ آنے والی ہیں تو بتاؤ عمرو کے پاس اور کتنے ہونے سے زید کی دولت کے برابر ہونگے۔
 (۳۱) میں نے دس ہزار روپے فی آدم ایک ہزار روپے کے نرخ سے خریدے تو بتاؤ مجھے کتنے روپے اور کتنے آنے دینے پڑینگے۔

(۳۲) کسی ہزار روپے کے ایک تھان ۵ روپے ۷ آنے والی ہے اور دوسرا تھان ۸ روپیہ ۵ آنہ والی ہے کو فروخت کیا اور اسکو ۲ روپے ۶ آنے والی ہے تو بتاؤ اُس کو اور کتنے ملنے چاہئیں۔
 (۳۳) ایک شخص نے ۴۸ روپے ۵ آنے والی ہے اور ۲ روپے ۱ آنے والی ہے قرض کے دینے کے لیے ایک مکان ۲۷۲ روپے ۸ آنے کو اور ایک باغ ۲۰ روپے ۲ آنے کو فروخت کر دیا تو بتاؤ اُس کو ان قرضوں کے دینے کے بعد کیا بچ رہیگا۔

(۳۴) الف۔ ب۔ س کے پاس ملا کر ۶۳۲ روپے ۸ آنے والی ہیں اگر الف کے پاس ۲۳۲ روپے ۴ آنے والی ہیں اور ب کے پاس الف سے ۳ روپے ۶ آنے والی ہے پائی کم ہوں تو بتاؤ س کے پاس کتنے روپے ہیں۔

(۳۵) زید کے پاس ۳۲۸ روپے ۷ آنے والی ہیں عمرو کے پاس جتنے روپے ہیں اُسے ۷ روپیہ سو آنہ والی زیادہ ہوتے تو زید کا سرمایہ دونوں ہوتا تو عمرو کے پاس کتنے روپے ہیں۔
 (۳۶) ۳۲ روپے ۱ آنے میں سے ۴۴ روپے ۴ آنے والی پائی خرچ کر نیسے کیا بچ رہیگا؟

(۳۷) میں نے ۲۰۳ ٹیپے ۸ آنے ۳ پانی کو ایک کپڑے کا تھان خرید اُس کو کتنے ٹیپے کو فروخت کرنے سے جھکو ۱۶ ٹیپے ۷ آنے و پانی کا فائدہ ہوگا؟
(۳۸) کچھ سباب ۳۲۳ ٹیپے ۷ آنے کو فروخت کرنے سے جھکو ۲ ٹیپے ۱۵ آنے ۳ پانی کا فائدہ ہوا تو بتاؤ میں نے کتنے کو اسباب خرید اتھا؟

(۳۹) الف کے پاس ۲۰ روپے آئے نہ پائی ہیں بکے پاس ۱۰۰ روپے ہیں اگر الف بک کو ۵ روپے ۵ پائی دیدے تو بک کے پاس الف سے کتنے روپے زیادہ ہو جائیں گے ؟
(۴۰) ایک تیلی میں ۹۰ روپے آئے ، اپائی اور دوسری میں ۷۰ روپے آئے ۸ پائی ہیں اگر پہلی میں سے ۸ روپے ۵ آئے ۷ پائی کمال کر دوسری میں اور دوسری میں سے ۱۰ روپے ۳ آئے ۳ پائی کمال کر پہلی میں رکھ دیے جائیں تو ہر ایک تیلی میں کتنے روپے ۵ پائی جائیں گے ؟
(۴۱) میرے پاس ۳ روپے ۷ آئے نہ پائی اور ۲ روپے ۷ آئے نہ پائی قیمت کی دو کتابیں ہیں اگر میں ان کے تبادلہ میں ۷ روپے ۳ آئے ۷ پائی قیمت کی ایک کتاب لے لوں تو کتنا نذرہ نذرہ کو مجھے نقد کیا دینا پڑے گا ؟

متفرق مشق

(۱) جنگ اول پانی پت ۱۵۲۴ء میں ہوئی۔ جنگ دم اسکے ۳ برس بعد اور جنگ سوم جنگ دم کے ۲۰۵ برس بعد ہوئی۔ تباؤ جنگ دم اور سوم کب ہوئی تھی۔

(۲) ایک شہر کی مردم شماری میں ۱۵۹۵ء ہندو اور ۳۹۸۹ مسلمان اور ہندو اور مسلمانوں کے برابر بودہ ہیں۔ تباؤ اُس شہر کی کل مردم شماری کیا ہے۔

(۳) ایک فوج میں ۶ رسالے ہیں اُن میں ترتیب دار ۸۷۵، ۹۷۶، ۱۰۸۸، ۱۱۹۳، ۱۲۹۴، ۱۳۹۵ سپاہی ہیں۔ پہلے تیسرے اور پانچویں سالے میں ترتیب دار ۲۲۴، ۲۳۵، ۲۴۵، ۲۵۵، ۲۶۵ سپاہی اور زیادہ کیے گئے تباؤ اُس فوج میں کل کتنے سپاہی ہیں۔

(۴) ایک دُولتمند نے مرنے سے پیشتر اپنے ۵ لاکھوں میں مندرجہ ذیل طریقہ پر روپیہ تقسیم کرنا چاہا کہ سب سے بڑے لاکھ کو دوسرے لاکھ سے ایک سو تیسے زیادہ ملیں۔ دوسرے کو تیسرے سے ۲۰ تیسے زیادہ۔ تیسرے کو چوتھے سے ۳۰ تیسے زیادہ۔ چوتھے کو پانچویں سے ۴۰ تیسے زیادہ اور سب سے چھوٹے کو ۲۰ تیسے ملیں تو بتاؤ اُس کے پاس کل روپیہ کتنا تھا۔

(۵) سوموار کے روز ۲۵۶۲ مسافر دہلی جانے کے لیے ایسٹ انڈیا ریل پر سوار ہوئے۔ منگل کے روز ۱۵۰۲ مسافر بدھ کے روز ۱۵۱۱ مسافر۔ جمعرات کو ۱۲۵۱ مسافر۔ جمعہ کو ۱۰۱۱ مسافر۔ منگل کو ۱۵۱۱ مسافر اور اتوار کو ۲۴۴۲ مسافر تھا دُوبہفتہ میں کتنے مسافر دہلی گئے۔

(۶) ایک آدمی کے پاس ۹۸۱ تیسے ہیں اُس نے ۱۰۰ تیسے ۳ لاکھوں میں سے ہر ایک کو دیئے اور ۱۲۰ تیسے لاکھوں میں سے ہر ایک کو اور باقی تیسے اپنی بیوی کو دیئے بتاؤ کہ بیوی کو کیا ملا۔

(۷) ۵ ہزار میں ۶۲۵ کتنی مرتبہ شامل ہے؟

(۸) ایک نجی ٹیم میں ۷ ممبر ہیں۔ سب سے بڑے ممبر کی عمر ۷۵ برس دوسرے ممبروں کی عمریں بڑے ممبر کی بہ نسبت ترتیب وار ۶۴، ۵۳، ۴۲، ۳۱، ۲۰، ۱۰ برس کم ہیں تو کل ممبران کی عمر کا مجموعہ بتاؤ۔

(۹) ایک خرگوش فی منٹ ۱۱۴۴ گز کی رفتار سے ۷ منٹ چل چکا تھا تب ایک کتے نے فی منٹ کسی رفتار سے اُس کا پیچھا کیا اگر کتا اُس کو ۹ منٹ میں پکڑ لے تو خرگوش کو کل کتنا دوڑنا پڑ چکا؟

(۱۰) $3140 - 159 + (15 \times 612) + \{3 \times 4 - 3 \times 3\}$ کی قیمت بتاؤ۔

(۱۱) دو عددوں کا مجموعہ ۴۲۹ ہے اور ان میں سے ایک عدد ۴۱۸ ہے تو بتاؤ ان دونوں عددوں کا حاصل ضرب کیا ہے۔

(۱۲) ایک سو اسی گاڑی میں ۳۲ گاڑیاں لگی ہوئی ہیں۔ ہر ایک گاڑی میں ۱۲ کمرے ہیں اور ہر کمرہ میں ۵ بنچیں ہیں اور ہر ایک بنچ پر ۴ مسافر کے بیٹھنے کو جگہ ہے تاہذا سواری گاڑی میں کل کتدر مسافر ہیں۔

$$(۱۳) (۵ \times ۳ - ۵ \times ۴) + (۴ \times ۲ + ۴ \times ۳) + (۵ \times ۳ - ۵ \times ۴) - (۴ \times ۲ - ۴ \times ۳)$$

کی قیمت بتاؤ۔

(۱۴) ۵۴۳۷۲۸۹۳ کو ۳۷۱۲۵ سے ضرب کر دو اور حاصل ضرب کو ۵۶۲۵ پر تقسیم کر دو

(۱۵) ۱۰۰۰ ٹپے ۱۔ ب۔ س کے درمیان اس طرح پر تقسیم کرو کہ اکوٹ ۳۶۰ ٹپے

زیادہ ملیں۔

(۱۶) اگر ایک کروڑ میں سے ۳ لاکھ ۵ مرتبہ لیے جاویں تو کیا باقی رہیگا؟

(۱۷) ۲۵۱۱۷۲ روپیوں کو ۳۴ مرد اور ۲۷ عورتوں میں اس طرح تقسیم کرو کہ ہر ایک کو ہر ایک

عورت سے ۲ ٹپے زیادہ ملیں۔ بتاؤ ہر ایک کو کیا ملا۔

(۱۸) ایک حوض میں ۳ نل لگے ہوئے ہیں پہلے نل سے فی گھنٹہ ۵۶۰ من اور دوسرے

نل سے ۴۲۵ من پانی حوض میں آتا ہے اور تیسرے نل سے اُنٹے ہی وقت میں ۴۸۴ من

پانی باہر نکل جاتا ہے۔ اگر تینوں نل ایک ساتھ کھول دیئے جائیں تو بھر ابو حوض ۱۳۲ گھنٹے

میں خالی ہو جاتا ہے۔ بتاؤ اُس حوض میں کتدر پانی آتا ہے۔

(۱۹) ایک گھوڑا اور ایک گاڑی کی قیمت ملکر ۱۲۵ ٹپے ہے اور گھوڑے کی قیمت گاڑی

کی قیمت سے چوگنی ہے تو گھوڑے کی قیمت بتاؤ۔

(۲۰) ۱۴۶ ٹپے ۵ آئے و پائی ۳۴ ٹپے ۲ آئے ۸ پائی ۷۰ ٹپے ۳ آئے ۵ پائی +

۷ ٹپے ۱۲ آئے ۱۰ پائی ۱۲ ٹپے ۵ آئے ۳ پائی ۴۰ ٹپے ۳ آئے ۸ پائی ۱۰۳ ٹپے ۷ آئے

۳ پائی ۷ ٹپے ۶ آئے ۶ پائی ۵ ٹپے ۵ پائی ۱۱ ٹپے ۵ آئے ۷ پائی ۳۸ ٹپے ۵ آئے

۸ پائی ۷ ٹپے ۸ آئے و پائی کو جمع کرو۔

پانی (۳۰)	آنہ	روپیہ
۹	۱۴	۱۸۵

پانی (۳۱)	آنہ	روپیہ
۹	۱۴	۹۹۹

(۳۳) ۵ روپے ۴ آنے ۳ پانی + ۶ روپے ۷ آنے ۸ پانی - ۳ روپے ۲ آنے ۱ پانی + ۲ روپے ۷ آنے ۹ پانی - ۲ روپے ۱۰ آنے ۳ پانی کی قیمت بتاؤ۔

(۳۴) ۱۳ روپے ۷ آنے ۳ پانی میں سے کتنا گٹھا دیں کہ ۴ روپے ۱۲ آنے ۶ پانی باقی بچیں؟

(۳۵) ۳ روپے ۵ آنے ۶ پانی میں کیا ملا دیں کہ ۹ روپے ۴ آنے ہو جائیں؟

(۳۶) ۱ کے پاس ۳ تھیلیاں ہیں جن میں ترتیب وار ۳ روپے ۴ آنے ۸ پانی و ۱۷

روپے ۵ آنے ۳ پانی اور ۲ روپے ۱۱ آنے ۷ پانی ہیں۔ اور ب کے پاس دو تھیلوں میں ترتیب وار ۲ روپے ۵ آنے ۴ پانی و ۹ روپے ۵ آنے ۴ پانی ہیں بتاؤ کس کا روپیہ زیادہ ہے اور کس قدر۔

(۳۷) ۷ ہزار پانی اور ۷ روپے میں کیا فرق ہو؟

(۳۸) ۱ روپے ۱۴ آنے ۳ پانی + ۲ روپے ۷ آنے ۸ پانی + ۸ روپے ۴ آنے ۳ پانی - ایک آنہ پانی کی قیمت بتاؤ۔

(۳۹) ایک آدمی ہر سال ۵۵ روپے ۱۰ آنے پیدا کرتا ہے اور ۳ روپے ۳ روپے ۷ آنے و پانی خرچ کرتا ہے تو اس کی سالانہ بچت بتاؤ۔
قیمت بتاؤ

(۴۰) ۹ روپے ۵ آنے ایک پانی - ۸ روپے ۵ آنے ایک پانی۔

- (۴۱) ۹۰۰ روپے، آٹے، پانی - ۸۷۵ روپے، آٹے، پانی
 (۴۲) ۷۸۱ روپے، آٹے، پانی - ۷۹۹ روپے، آٹے، پانی
 (۴۳) ۲۰ روپے، آٹے، پانی + ۲۸ روپے، آٹے، پانی + ۷ روپے، آٹے، پانی +
 ۹۵ روپے، آٹے، پانی - ۱۳ روپے، آٹے، پانی + ۸ روپے، آٹے، پانی - ۲۸ روپے، آٹے، پانی -
 ۲ روپے، آٹے، پانی - ۱۰ روپے، آٹے، پانی -
 (۴۴) ۸۰۰ روپے، آٹے، پانی - ۸۸۸ روپے، آٹے، پانی
 (۴۵) ۱۰۰ روپے، آٹے، پانی - ۱۳ روپے، آٹے، پانی
 (۴۶) ۱۰۳ روپے، آٹے، پانی میں کیا جوڑیں کہ ایک ہزار روپے ہو جائیں؟
 (۴۷) ۳۰۰ روپے میں سے کتنے روپے نکالیں کہ ۷۲ روپے، آٹے، پانی باقی بچیں؟
 (۴۸) ۱۵ روپیوں میں سے ۱۰ روپے، آٹے، پانی تین مرتبہ گنٹانے سے کیا بچے گھا؟

کسر $\frac{1}{2}$ و $\frac{1}{4}$ کی مثالیں

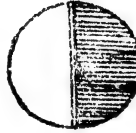
پون یا تین چوتھائی

پوایا چوتھائی

نصف

پورا

ایک گول گنڈ یا نارنگی کو اور اس کے دو برابر برابر کے حصے کرو۔ ہر ایک حصہ کو $\frac{1}{2}$ یا نصف کہتے ہیں۔ اسی طرح نصف کے دو برابر برابر کے حصے اور کرو تو آپس سے ایک کو $\frac{1}{4}$ یا چوتھائی یا پوایا کہتے ہیں اور تین ملے ہوئے کو تین چوتھائی یا پون یا $\frac{3}{4}$ کہتے ہیں۔

اس کی دوسری مثالی اس طرح بھی ہو سکتی ہے۔

پون یا تین چوتھائی	پوایا چوتھائی	نصف	پورا
$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	۱

• ایک سید ماخط ایک انچ لمبا ہو۔ اس کے دو برابر برابر کے حصے کرو۔ ہر ایک اُس کا نصف ہو گا یا آدھا انچ ہو گا اور وہ $\frac{1}{4}$ انچ لکھا جاوے گا۔ اب اس نصف کے دو برابر حصے کرو۔ ہر ایک حصہ پورے کا چوتھائی یا پوایا ہو گا اور وہ $\frac{1}{4}$ انچ لکھا جائیگا۔ اوپر کے ہوئے چار حصوں میں کے ۳ حصوں کو پون یا تین چوتھائی کہتے ہیں اور وہ $\frac{3}{4}$ انچ لکھا جاوے گا۔

نقشہ کسر

۱۰	۰۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	۲	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	۱	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	پوایا
۵	$\frac{1}{4}$	۴	$\frac{1}{4}$	۳	$\frac{1}{2}$	۲	$\frac{1}{4}$	۱	$\frac{1}{4}$	نصف
$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$	۶	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$	۳	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$	پون

جوابات

مشق ۱

- (۱) دس - سولہ - اڑتالیس - ننانوے - پچتر - تینتالیس - پچاس - اکیس - باسٹھ -
- (۲) ایک سو - ایک سو گیارہ - نو سو دو - چھ سو بیس - تین سو - ایک سو تین - دو سو چونتیس - ایک سو تیس -
- (۳) نو ہزار دو سو سولہ - پانچ ہزار چار سو نو - پانچ ہزار چار - ایک ہزار گیارہ - ایک ہزار دو سو دس - نو ہزار - نو ہزار نو سو ننانوے -
- (۴) بارہ ہزار تین سو پینتالیس - بیس ہزار ایک سو تین - چالیس ہزار چالیس - پچاس ہزار ایک - نوے ہزار چھ سو - اسی ہزار تین سو چھیالیس -
- (۵) پانچ لاکھ - سات لاکھ آٹھ ہزار نو سو - ایک لاکھ دو ہزار تیس - تین لاکھ نو ہزار آٹھ سو نو - تین لاکھ اسی ہزار پانچ سو چھیالیس -
- (۶) بہتر لاکھ چونتیس ہزار چھ سو اکیاون - ستر لاکھ نوے ہزار سات سو نو - نوے لاکھ - اٹھتر لاکھ چالیس - پینتیس لاکھ ستر لاکھ سو اکیاون -
- (۷) تین کروڑ چھ لاکھ ستر لاکھ سو اکیاون - تین کروڑ چالیس لاکھ

۵۹.۳۸ (۱۲)	۱۴۱۴۵ (۱۱)	۴۹۹۴ (۱۰)
۴۵۲۴۱ (۱۵)	۳۴۹۴۴ (۱۴)	۴۳۴۴۱ (۱۳)
۹۸۲۲۵۵ (۱۸)	۹۲۰۱۱۴ (۱۶)	۲۲۴۲۵۱۴ (۱۷)
۴۴۴۵.۵۴۴ (۲۱)	۳۹۴۴۳۴۱ (۲۰)	۴۴۴۴.۹۵ (۱۹)
۱۵۸۵۳۴ (۲۴)	۱۸.۰۵۳ (۲۳)	۱۴۱۰۴ (۲۲)
۲۵.۸۶۰.۵ (۲۶)	۲۱۵۸.۴ (۲۵)	۱۲.۳۳۹۲ (۲۵)
۱.۲۴.۲۱ (۳۰)	۱۴۵۸۴۴ (۲۹)	۴۵۵۹۱۶۰ (۲۸)
۱۲۴۸۸۹۹۸ (۳۳)	۳۸۶.۱۵۴ (۳۲)	۱۴۴۴۴ (۳۱)
۲۹۴۸۳۱ (۳۴)	۱.۲۹۱۴۰.۴ (۳۵)	۲۲۸۴۴۴۵ (۳۴)
۴.۸۳.۵۲ (۳۹)	۱۳۸۹۳۲۸۲ (۳۸)	۱۵۴۸۸۵۳ (۳۶)
۳۸۹۵۰.۱۰۲ (۴۲)	۱۸۳.۵۲۴۳ (۴۱)	۱۶۱۹۴۱۴۲ (۴۰)
۴.۴.۱۴۴۳ (۴۵)	۴۴۳۱۹۴۴ (۴۴)	۳۲۶۱.۴۴. (۴۳)
۴۴۴۴۱۴۵ (۴۸)	۱۴۴۴۳.۴ (۴۶)	۱۶۱۵۴۴۴ (۴۷)
۱۲۴۴۱۵۵۵ (۵۱)	۸۲۲۱۵۹ (۵۰)	۸۴۴۲۵۸۴. (۴۹)
۱۱۵۳۲۹.۴ (۵۴)	۲۳۵۴۴۴۸۹ (۵۳)	۹۴۵۲۳۱۱۴ (۵۲)
۱۶۴۵۵۲۴۹۹ (۵۶)	۱۹۹۴ ۴۹۹۸ (۵۵)	۲۴۴۴۴۴۴۴۵۵
۱۶۴۴۴۴۴۴ (۶۰)	- ۱۲۱۴۸۸۳۸ (۵۹)	۱.۹۹۸۱۸۴ (۵۸)
۴۱۵۱۹۴۴. (۶۳)	۱۸۵۰.۲۱ (۶۲)	۲۳۱۹۴۴۴۴ (۶۱)
۴۳۱۴۵۱۴۴ (۶۶)	۲۴۴۸۵۴۴۵۴ (۶۵)	۲۴۸۱.۴۴۹ (۶۴)
۲۲۲۲.۵۹۸. (۶۹)	۱۶۹۲۵۲۹۴ (۶۸)	۴۴۴۴۸۸۴۴ (۶۷)
۱۶۴.۴۳۸۲ (۷۲)	۱۴۲۵۴۴۸۹ (۷۱)	۲۴۸۴.۸۸۸ (۷۰)

علم الحساب حصہ اول

۹۴

۱۱۷۳۸۹۰۷۹ (۷۵)	۳۰۸۸۱۰۹۴ (۷۴)	۱۵۵۴۸۱۷۴ (۷۳)
۹۲۴۳۹ (۷۸)	۴۹۴۴۵۱ (۷۷)	۳۴۴۴۳۴۷ (۷۶)
۵۳۱۲۸۴ (۸۱)	۹۳۱۹۷۹ (۸۰)	۸۰۸۲۸۴۲ (۷۹)
۹۹۲۵۰۹۸ (۸۴)	۳۱۱۹۸۹ (۸۳)	۵۴۹۴۴۸۵ (۸۲)
۱۰۲۴۴۴۵۱ (۸۷)	۷۴۳۰۷ (۸۶)	۹۸۴۴۱۰۷۴۳ (۸۵)
۴۴۴۵۱۳۳۰ (۹۰)	۳۱۲۹۲۲۳۲۱۸ (۸۹)	۷۵۵۱۴۸۵۴۷ (۸۸)
۷۴۱ (۹۴)	۳۴۵ (۹۳)	۴۹۳۴ (۹۱)
۱۲۲۰۰۴ (۹۷)	۱۳۸۱۸۷ (۹۶)	۲۰۴۰ (۹۵)
۱۴۳۵۵۴ (۱۰۰)	۱۴۴۸ (۹۹)	۷۷۱۹۳۱۴۵ (۹۸)

مشق ۴

۳۰۵۳۲ (۳)	۴۷۰۱۷ (۲)	۴۴۴۱ (۱)
۲۴۷۹ (۴)	۴۱۹۷۴ (۵)	۲۷۲۷۳ (۶)
۷۳۵۳۴۷ (۹)	۴۸۷۵۹۰ (۸)	۴۸۹۳۵۷ (۷)
۸۵۴۱۴ (۱۲)	۵۵۴۴ (۱۱)	۴۴۹۹۲۴۷ (۱۰)
۱ (۱۵)	۳۵۴۲ (۱۴)	۷۰۷۴۷۷ (۱۳)
۴۱۰۵۹ (۱۸)	۳۹۰۷۹۴ (۱۷)	۴۸۸۸۸۱ (۱۶)
۲۲۴۸۸۹ (۲۱)	۱۴۷۲۰۸۸ (۲۰)	۱۷۷۷۸ (۱۹)
۵۰۵۰۵ (۲۴)	۷۹۰۷۲ (۲۳)	۴۴۹۰۱۴ (۲۲)
۹۹۸۹۴ (۲۷)	۹۰۰۴۴ (۲۶)	۹۰۹۹۵ (۲۵)
۲۳۸۸۳۸ (۳۰)	۲۳۴۹ (۲۹)	۹۳۰۰۴۴ (۲۸)
۱ (۳۳)	۱۲۹۸۷۵ (۳۲)	۴۰۳۹۸۰۵ (۳۱)

۱۲۲۲۵۵۲ (۳۶)	۱۲۱۰۲ (۳۵)	۹۱۰۰۱ (۳۴)
۱۸۸۵ (۳۹)	۱۱۳۸۸۷ (۳۸)	۱۱۱۰۹ (۳۷)
۲۹۹۱۲۶ (۴۲)	۲۵۰۵۹۲۸ (۴۱)	۶۰۷۵۵۰۶ (۴۰)
۲۲۱۹۸ (۴۵)	۲۲۳۵۵۶ (۴۴)	۲۷۳۶۱۲۳ (۴۳)
۸۹۹۹۹۳ (۴۸)	۲۰۵۲۹۴ (۴۷)	۸۶۳۱۳۶ (۴۶)
۲۰۶۰۴ (۵۱)	۷۰۹۹۹۹ (۵۰)	۸۸۷۳۰۴ (۴۹)
۹۰۹۰۶ (۵۴)	۲۱۲۶۳ (۵۳)	۹۹۹۱۱ (۵۲)
۱۰۰۸۹۰ (۵۷)	۸۶۲۱۹۸ (۵۶)	۲۶۶۸۸۸ (۵۵)
۹۴۰۰ (۶۲)	۱۰ (۶۱)	۲۶۵۲۵۵ (۶۰)
		۲۷۹۹۳۱ (۵۹)
		۲۳۲۶۶ (۵۸)
۹۵۶۵۰۰	۹۰۰۵۵۴	۹۹۰۵۲۵
۹۹۹۹۹۹۹ (۶۶)	۹۹۹۷۱ (۶۵)	۹۲۹۶۳ (۶۴)
۱۶۴۲ (۶۹)	۸۳ (۶۸)	۹۹۲۱ (۶۷)
۳۲۵ (۷۲)	۱۱۷۸۱ (۷۱)	۹۲۳ (۷۰)
۷۷۷۱۰۱ (۷۵)	۱۶۵۱۶ (۷۴)	۹۲۶۰ (۷۳)
۳۵۲۲۲ (۷۸)	۲۰۰۰ (۷۷)	۶۳۹۰ (۷۶)
	۲۵۰۳۶۰۰ (۸۰)	۳۰۰۰۰۰۰ (۷۹)

مشق ۷

۱۹۸۳۵ (۵)	۲۸۸ (۴)	۲۷۴۰ (۳)	۶۲۷۸۲ (۲)	۳۵۸ (۱)
۹۹۸۰۳ (۱۰)	۹۲۷۸۸ (۹)	۱۲۰۶ (۸)	۹۹۶۰ (۷)	۹۷۰ (۶)

مشق ۸

۲۸۲ (۵)	۱۹۵ (۴)	۸۴ (۳)	۹۶ (۲)	۲۶ (۱)
---------	---------	--------	--------	--------

5811992249.2 (22)	4222225119.0 (22)	
222222222222 (24)	1.412222222222.0 (25)	
222222 (28)	222222222222.0 (26)	
99122 (31)	922222 (32)	222.2 (33)
22.22. (34)	22.222 (35)	2222.0 (36)
21122. (37)	22222 (38)	5.522. (39)
1.22222. (40)	222222222222 (41)	212.221 (42)
22222 (43)	222222 (44)	22.2222 (45)
22222.22 (46)	2222222 (47)	2222222 (48)
512222. (49)	22.2.2 (50)	1222222 (51)
22222.22 (52)	9992222 (53)	1.2222. (54)
222222. (55)	122222.0 (56)	12222222 (57)
22222.2 (58)	2.2.2222 (59)	222.0.22. (60)
222222.2 (61)	1222222222 (62)	2.112.2. (63)
522222.2 (64)	1122222222 (65)	2222222222 (66)
22.22.2 (67)	2222222222 (68)	222.2222 (69)
22.222222 (70)	222.222222 (71)	2222.2.2 (72)
12.1222222 (73)	222222222222 (74)	222.2222 (75)
22222222.2 (76)	222222222222 (77)	222.222222 (78)
222222.22 (79)	222222222222 (80)	2222222222 (81)
222222.22 (82)	222222222222 (83)	2222222222 (84)
222222.22 (85)	222222222222 (86)	2222222222 (87)
222222.22 (88)	222222222222 (89)	2222222222 (90)
222222.22 (91)	222222222222 (92)	2222222222 (93)
222222.22 (94)	222222222222 (95)	2222222222 (96)
222222.22 (97)	222222222222 (98)	2222222222 (99)

۱۳) ۵۰۶۷۷ باقی ۱	۱۴) ۱۴۵۵۷ باقی ۲	۱۵) ۱۳۱۵۵ باقی ۳
۱۶) ۵۴۱ باقی ۲	۱۷) ۴۵۴۹ باقی ۳	۱۸) ۴۴۳۰ باقی ۴
۱۹) ۳۳۱۳ باقی ۵	۲۰) ۲۰۰۵ باقی ۲	۲۱) ۸۰۱۳ باقی ۴
۲۲) ۸۶۶۶ باقی ۴	۲۳) ۳۸۹۷ باقی ۲	۲۴) ۲۴۵۶ باقی ۲
۲۵) ۷۷۷۷ باقی ۷	۲۶) ۲۴۴۰ باقی ۲	۲۷) ۳۱۱۱ باقی ۸
۲۸) ۱۹۴۷ باقی ۳	۲۹) ۲۰۰۲ باقی ۳	۳۰) ۱۶۹ باقی ۲
۳۱) ۱۱۰۴ باقی ۲	۳۲) ۱۳۵ باقی ۳	۳۳) ۳۰۷ باقی ۸
۳۴) ۵۴۴ باقی ۸	۳۵) ۸۷ باقی ۳	۳۶) ۶۹۴ باقی ۲
۳۷) ۴۸ باقی ۱	۳۸) ۴۵ باقی ۲	۳۹) ۱۶۰ باقی ۲
۴۰) ۵۸ باقی ۳	۴۱) ۴۴ باقی ۳	۴۲) ۳۵۳ باقی ۲
۴۳) ۷۰ باقی ۳	۴۴) ۱۱۲ باقی ۳	۴۵) ۲۳۴ باقی ۴
۴۶) ۳۲۴۳ باقی ۹	۴۷) ۱۰۱۷ باقی ۲	۴۸) ۳۸۱ باقی ۲
۴۹) ۲۵۵۹ باقی ۲	۵۰) ۶۶۵۲ باقی ۵	۵۱) ۱۱۴۸۵ باقی ۳
۵۲) ۱۲۰۰ باقی ۵	۵۳) ۱۵۲۰۰ باقی ۱۰	۵۴) ۱۵۰۰۵ باقی ۵
۵۵) ۱۱۳۳۸ باقی ۱۱	۵۶) ۳۳۲۹۷ باقی ۳	۵۷) ۲۴۰۰۰ باقی ۱۱
۵۸) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۵۹) ۴۳۲۹۱ باقی ۴	۶۰) ۳۱۳۳۳ باقی ۴
۶۱) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۶۲) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۶۳) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۶۴) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۶۵) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۶۶) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۶۷) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۶۸) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۶۹) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۷۰) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۷۱) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۷۲) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۷۳) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۷۴) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۷۵) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۷۶) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۷۷) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۷۸) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۷۹) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۸۰) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۸۱) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۸۲) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۸۳) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۸۴) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۸۵) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۸۶) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۸۷) ۴۴۰۰ باقی ۱۱
۸۸) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۸۹) ۴۴۰۰ باقی ۱۱	۹۰) ۴۴۰۰ باقی ۱۱

۴۳۰۹۰۸۶۸۵۰	۳۹۰۸۲(۸۲)	۳۵۴۴۹(۸۳)	۱۹۰۰۹۸(۸۲)
۵۹۳۴۲۸۲(۸۹)	۷۹۱۹۸۳۲(۸۸)	۷۸۷۵۴۹۳(۸۷)	۷۴۰۰۴۸(۸۴)
۷۴۹۴۸۲۰(۹۲)	۳۹۵۹۴۷۵(۹۱)	۴۱۸۴۷۵(۹۰)	
۲۵ باقی ۵۸۴۵۷(۹۵)	۴۸ باقی ۴۲۱۰(۹۴)	۴۵ باقی ۴۸۹۷۵(۹۳)	
۷۱ باقی ۲۹۹۴۹۱۵۷(۹۷)	۳۱ باقی ۳۲۳۵۱۲۰(۹۶)		
۳ باقی ۳۲۱۴۴۷۵۷(۹۹)	۱۵ باقی ۵۵۳۴۴۴۹(۹۸)		
۵ باقی ۵۳۵۸۳۷۱۹(۱۰۱)	۲۵ باقی ۳۲۵۴۹۸۰۴۲(۱۰۰)		
۱۱ باقی ۸۵۹۵۵۰۴۳۳(۱۰۳)	۷ باقی ۷۴۹۵۴۴۳۴(۱۰۲)		
۲۹ باقی ۳۵۴۹۹۵۴۰۱(۱۰۵)	۷ باقی ۱۱۹۵۱۴۲۹(۱۰۴)		

مشق ۱۴

۲ باقی ۲۰۰۸۹(۳)	۲۴۳۱۰(۲)	۱ باقی ۷۲۸۰(۱)
۱ باقی ۱۴۰۵۷(۴)	۵ باقی ۳۸۴۲(۵)	۲ باقی ۲۵۵۰(۴)
۷ باقی ۳۴۵۴(۹)	۷ باقی ۲۲۰۷(۸)	۷ باقی ۳۳۲۰(۷)
۸ باقی ۱۰۴۳۷(۱۲)	۴ باقی ۴۷۵۳(۱۱)	۵ باقی ۵۲۷۱(۱۰)
۶ باقی ۵۸۴۹۱(۱۵)	۱۰ باقی ۴۹۵۳۸(۱۴)	۱۳ باقی ۳۲۱۹۸(۱۳)
۱۰ باقی ۴۴۹۷۷۲(۱۸)	۷ باقی ۴۵۵۹۴۱(۱۷)	۱۴ باقی ۲۲۸۵۰(۱۶)
(۱۹) (الف) ۷۲۸۳۹۴ باقی ۱۱۵۲۲۴۳۱۱۵۷۸۴۱۹۷۱۳ باقی ۴۹۱۳۵ باقی ۳		
۳۴۵۴۷۸۸ باقی ۳۸۴۰۸۷۵ باقی ۳۲۲۰۹۸۸۴۹۳۸۲۷۳ باقی ۵۷۱۳۱		
باقی ۹۷۳۵۳۲۱ باقی ۳۸۸۰۴۵۷ باقی ۲۴۵۹۰۴۹۷ باقی ۱۱۳۴۹۱۳ باقی ۲		
۳۰۴۵۲۲ باقی ۲۱۴۰۴۹۷ باقی ۵۰۳۳۳۰۰ باقی ۲۰۳۳۳۰۰ باقی ۱۹۲۰۴ باقی ۱۵		
۷ باقی ۱۸۱۹۳۴۷۵ باقی ۵۷۲۸۳۹۷ باقی ۹		

علم انجاء حصه اول

۱۵۲

۳۹۲۵ (۱۵)	۱۲۲۰۳۳۲۹۸۱ (۱۴)	۲۹۵۱۰۰۷۸۰ (۱۳)	
۱۸۲۲۵ (۱۹)	۳۱۰۰ (۱۸)	۴۰۹۰ (۱۷)	۱۹۲۵ (۱۶)
۲۵۸۷۵ (۲۳)	۱۵۹۲۵ (۲۲)	۱۲۲۵۰ (۲۱)	۲۳۰۰ (۲۰)
۴۲۰۱۵۸ (۲۷)	۲۰۳۹۷۹۹ (۲۶)	۲۸۱۷۸ (۲۵)	۱۱۰۸۸ (۲۴)
۵۵۹۵ (۳۱)	۳۹۹۵۰ (۳۰)	۸۲۹۷۵۱۹ (۲۹)	۴۱۸۲۹۴۰ (۲۸)
۵۹۱۷۵ (۳۵)	۴۵۹۰ (۳۴)	۵۳۱۷۵ (۳۳)	۳۱۲۲۰ (۳۲)

مشق ۱۷

۴۰ باقی ۹ (۳)	۲۳ (۲)	۳۹ (۱)
۳۳۰ باقی ۳۳ (۴)	۲۳ (۵)	۹۸ (۴)
۸۴ باقی ۷۵۵ (۹)	۲۰ باقی ۳۷۲ (۸)	۴۰ باقی ۵۴ (۷)
۵۸ باقی ۱۲۸۸۲ (۱۲)	۱۷۸ باقی ۲۹۳۵ (۱۱)	۱۱۷ باقی ۹۷۷ (۱۰)
۱۳۸ باقی ۱۴۲۲ (۱۵)	۲۹۴ باقی ۲۰۵۷ (۱۴)	۳۱۹ باقی ۳۵۹ (۱۳)
۳۴۵ باقی ۸۹ (۱۸)	۵۹ باقی ۳۴ (۱۷)	۳۸۹ باقی ۴ (۱۶)
۳۴۵۹ باقی ۱۲ (۲۱)	۳۴۹ باقی ۸۹ (۲۰)	۴۹ باقی ۸۲۷ (۱۹)
۷۷ باقی ۱۲۳ (۲۴)	۴۲ باقی ۱۵۷ (۲۳)	۲۲ باقی ۱۲۹ (۲۲)
۱۰۷۴۳ باقی ۷۸۳ (۲۷)	۸۹ باقی ۴۹ (۲۶)	۱۳۹۸ باقی ۳۸ (۲۵)
۱۸۷ باقی ۲۷۱۹ (۳۰)	۱۷۹ باقی ۹۷۳۳ (۲۹)	۸۹۳ باقی ۱۲۲ (۲۸)
۲۵۵ باقی ۱ (۳۳)	۹۳۷ باقی ۴ (۳۲)	۷۵ باقی ۳ (۳۱)
۵۵۱۵ باقی ۱۷ (۳۶)	۳۳۱۰ باقی ۱۹ (۳۵)	۳۱۳ باقی ۲۰ (۳۴)
۳۰ باقی ۴۲ (۳۹)	۱۱۰۳ باقی ۱۹ (۳۸)	۹۷۰ باقی ۱۴ (۳۷)

۲۱ (۴۲) باقی	۱۹ (۴۱) باقی	۲۴ (۴۰) باقی
۲۴ (۴۵) باقی	۲۶ (۴۴) باقی	۱۴ (۴۳) باقی

مشق ۱۸

۳۰۳۱۴۹ (۴)	۸۶۱۸۸۲ (۳)	۷۵۵۸۲ (۲)	۲۱۹۵ (۱)
۱۵۹۵ (۷)	۸۵۰۴۰ (۶)		۱۸۶۷۹ (۵)
۴۵۱۳۸ (۱۰)	۹۲۰۸۰ (۹)		۸۸۳۲ (۸)
۷۹ (۱۳) باقی	۵۳ (۱۲) باقی		۷۴ (۱۱) باقی
۲۳۷۷ (۱۴) باقی	۳۰۴۵ (۱۵) باقی		۲۸۴ (۱۴) باقی

مشق ۱۹

۳۷۴۳۲۱ (۳)	۷۳۸۹۹۱۸ (۲)	۲۷۷۹۲۸ (۱)
۲۲۲۰۱۳۹۸۰ (۴)	۹۲۷۳۹۹۱۴۲ (۵)	۹۴۸۷۳۲۰ (۴)
۷۷۸۳۱۱۹۷۹۹ (۹)	۳۱۳۱۹۹۲۵۰ (۸)	۱۵۳۹۹۰۰۰ (۷)

مشق ۱۹ (الف)

۲۰ (۵)	۳ (۴)	۲ (۳)	۹ (۲)	۱۴ (۱)
۲۸ (۱۰)	۲ (۹)	۲ (۸)	۳۱ (۷)	۴ (۶)
۴۵۰ (۱۵)	۱۰ (۱۴)	۰ (۱۳)	۱۴ (۱۲)	۴ (۱۱)
۰ (۲۰)	۲۰۰ (۱۹)	۹۵ (۱۸)	۸۳ (۱۷)	۱۴ (۱۶)

علم الحساب حصہ اول
مشق ۲۰

۱۰۴

۷۸۸ (۵)	۶۲۱ (۴)	۸۶۱۱ (۳)	۲۰۲۲ (۲)	۲۵۴۸ (۱)
۱۷ (۱۰)	۳۷۹ (۹)	۱۱ (۸)	۳۱۶ (۷)	۹۰۰۱ (۶)
۲۵۹۸۰۴ (۱۴)	۳۳۷۹۴ (۱۳)	۶۳۵۴ (۱۲)		۱۴۷۷ (۱۱)
۱۷۶ (۱۷)	۵۳۲ (۱۶)	۲۱ مرتبہ اور باقی		۴۰۰۲۳ (۱۵)
۱۵۴۵ (۲۱)	۷ مرتبہ (۲۰)	۸۳۷۵۰ (۱۹)		۳۴ (۱۸)
۵۱۴۵۹۰ (۲۵)	۳۶۲ (۲۴)	۸۹ (۲۳)		۱۵۹۹۴۳ (۲۲)
۱۸۹۴۶۱ (۲۹)	۱۷۹۹۱۳ (۲۸)	۲۳ برس		۱۰۶۹۹ (۲۶)
۵۴۵ (۳۳)	۱۳۴۸۰۷ (۳۲)	۶۱۵ (۳۱)		۷۱۲۶۵ (۳۰)
۳۱۳۲۸۸۳۵۲ (۳۵)				۸۱۲۱۶۸۳۶۴ (۳۴)
۴۲ زیر ۵۸ عمر ۳ بکر ۴۲				۴۷۵ (۳۶) م رپے
۱۸ فی روپے	۱۳۵ (۳۹) م رپے	۲۹ م رپے بکر ۳۰ م رپے		۴۰ زیر ۴۰ م رپے
۵ برس	۱۸۰۰ (۴۲) م رپے			۶۰ سیر ۱۰۰ سیر
۳ بکر بعد دوپہ	۶۰ (۴۵)			۱۰ برس ۷۰ برس

مشق ۲۱

۱۱۵۳۲۸ (۳) آنے	۱۶۶۴ (۲) آنے	۶۲۴ (۱) آنے
۳۷۲ (۶) آنے	۱۲۱ (۵) آنے	۵۹۱۶۸ (۴) آنے
۵۹۳۲۸ (۹) پائی	۸۳۰ (۸) آنے	۶۰۴ (۷) آنے
۳۸۷۰۰ (۱۲) پائی	۶۵۳۱۸۴ (۱۱) پائی	۱۴۲۰۸۰ (۱۰) پائی
۵۱۸۷ (۱۵) پائی	۱۳۵۳۲۴ (۱۴) پائی	۲۱۶۲۴ (۱۳) پائی

(۱۶) ۷۶۴ پائی (۱۶) ۳۰۵۵ پائی (۱۸) ۱۹۴ پیسے و ۵۸۲ پائی

(۱۹) ۵۰۱ پیسے و ۵۰۳ پائی (۲۰) ۶۳۵ پیسے و ۱۹۰۵ پائی (۲۱) ۷۴۱۰

(۲۲) ۱۶۳۲ (۲۳) ۶۳۱ (۲۴) ۱۰۰ (۲۵) ۳۸۹۶

(۲۶) ۸۴۳۲۰ چھدام (۲۸) ۶۱۴۴۰ چھدام

(۲۹) ۱۸۱۵۰۴ چھدام (۳۰) ۷۸۰۸۰ چھدام

(۳۱) ۵۲۰۰ (۳۲) ۶۸۴۸

(۳۳) ۷۹۲۰ (۳۴) ۹۲۰۰

(۳۵) ۶۷۲۰ پائی (۳۶) ۱۲۸۶۴۰ پائی

(۳۷) ۱۳۴۸۴۰ پائی (۳۸) ۸۷۷۲ پائی

(۳۹) ۹۷۵۶ پائی (۴۰) ۱۴۷۴۳۶ پائی

(۴۱) ۷۲۶ پائی (۴۲) ۱۷۳۸ پائی

(۴۳) ۱۴۸۷ پائی (۴۴) ۳۲۰۰۰ دھری

(۴۵) ۹۷۶۰ دھری (۴۶) ۳۹۹۲

(۴۷) ۱۷۸۴ (۴۸) ۳۸۷۲

(۴۹) ۱۵۰۴ (۵۰) ۳۷ چوٹی ۷۴ دوائی اور ۱۴۸ اکتی

(۵۱) ۳۳ چوٹی ۸۶ دوائی اور ۱۷۲ اکتی

(۵۲) ۶۱ (۵۳) ۲۵۲۸ آدمی

(۵۴) ۱۶۵۶ دھری (۵۵) ۴۸۰۰ چھدام

(۵۶) ۲۶۸۸ ادھنے (۵۷) ۴۷۵ پائیاں

(۵۸) ۱۱۶ بھکاری (۵۹) ۱۲۵ اکتیاں

(۶۰) ۵۵ بچے (۶۱) ۱۱۶ بھکاری

پانی ۷۷۷۷ (۶۴)	پانی ۳۰۸۱۳ (۶۳)	پانی ۱۰۰۲۰ (۶۲)
پانی ۱۱۱۳۱ (۶۷)	پانی ۷۸۴۳ (۶۶)	پانی ۳۹۶۸ (۶۵)
پانی ۱۰۰۲۱ (۷۰)	پانی ۴۷۹۴ (۶۹)	پانی ۳۰۳۳ (۶۸)
پانی ۹۲۶۶ (۷۳)	پانی ۱۱۳۷۵ (۷۲)	پانی ۳۰۲۰ (۷۱)
پانی ۲۳۰۶۰ (۷۶)	پانی ۱۳۴۴ (۷۵)	پانی ۰۶۴۳ (۷۴)

مشق ۲۲

پانی ۱۶۰ (۲) رُپے ۶ آنے ایک پانی	پانی ۵۲ (۱) رُپے ایک آنہ ۴ پانی
پانی ۲۰ (۴) رُپے ۹ آنے	پانی ۴۰ (۳) رُپے ایک آنہ ۵ پانی
پانی ۷۷ (۶) رُپے ۳ آنے ۱۱ پانی	پانی ۴۰ (۵) رُپے ۱ آنے ۱۱ پانی
پانی ۲۴۷ (۸) رُپے ۴ آنے ۲ پانی	پانی ۵۷ (۷) رُپے ۳ آنے ۳ پانی
پانی ۱۵ (۱۰) رُپے ۱ آنے	پانی ۵۲ (۹) رُپے ایک آنہ ۵ پانی
پانی ۴۸ (۱۲) رُپے ۲ آنے ۶ پانی	پانی ۵۹ (۱۱) رُپے ۲ آنے ۳ پانی
پانی ۶۹ (۱۴) رُپے ۳ آنے	پانی ۵۵ (۱۳) رُپے ۵ آنے ۳ پانی
پانی ۱۸۸ (۱۶) رُپے	پانی ۲۰ (۱۵) رُپے
پانی ۳۹ (۱۸) رُپے ۶ آنے	پانی ۴۳۸ (۱۷) رُپے ۱۵ آنے
پانی ۱۹ (۲۰) رُپے ۸ آنے ۹ پانی	پانی ۳ (۱۹) رُپے ۴ آنے ۶ پانی
پانی ۱۵ (۲۲) رُپے ۱ آنے ۳ پانی	پانی ۳ (۲۱) رُپے ۳ پانی
پانی ۷ (۲۴) رُپے ۳ آنے ۶ پانی	پانی ۱۵ (۲۳) رُپے ۷ آنے ۱۱ پانی
پانی ۹۸۵ (۲۶) رُپے	پانی ۴ (۲۵) رُپے ۶ آنے
پانی ۶ (۲۸) رُپے ایک آنہ ۶ پانی	پانی ۴۰۵ (۲۷) رُپے

(۳۱) ۵ اُپے	(۳۰) ۸ اُپے ۱۲ آنے	(۲۹) ۸ اُپے ۱۹ اُپے
(۳۲) ۳ اُپے ۶ پائی	(۳۳) ۱۱ اُپے ۳ آنے	(۳۲) ۴ اُپے ۱۱ آنے
(۳۴) ۹ اُپے ۳ آنے ۹ پائی		(۳۵) ۷ اُپے ۱۳ آنے ۳ پائی
(۳۸) ۳۹ اُپے ۱۲ آنے ۹ پائی		(۳۷) ۲۷ اُپے ۳ پائی
(۴۰) ۲۰ اُپے ۹ آنے		(۳۹) ۲۰ اُپے ۱۱ آنے ۳ پائی
(۴۲) ۷۰ اُپے ۳ آنے		(۴۱) ۱۱۲ اُپے ۱۰ آنے
(۴۴) ۷۴۰ اُپے		(۴۳) ۳۰۹ اُپے
(۴۶) ۳ اُپے ۲ آنے		(۴۵) ۳۴۰۲ اُپے
(۴۸) ۳۰ اُپے ۷ آنے		(۴۷) ۷ اُپے ۸ آنے ۶ پائی

مشق ۲۳

(۲) ۲ اُپے ۳ آنے ایک پیسہ	(۱) ایک دپیہ ۱۱ آنے ۲ پیسے
(۴) ۲ اُپے ۹ آنے ۲ پیسے	(۳) ۳ اُپے ایک آنہ ایک پیسہ
(۶) ۲ اُپے ۱۵ آنے	(۵) ۲ اُپے ۹ آنے
(۸) ۲ اُپے ۳ آنے ۶ پائی	(۷) ۳ اُپے ۳ پائی
(۱۰) ۸۵ اُپے ۱۲ آنے ۱۰ پائی	(۹) ۴۲ اُپے ۱۲ آنے ۹ پائی
(۱۲) ۱۵۱۸ اُپے ۲ آنے	(۱۱) ۸۲ اُپے ۹ آنے
(۱۴) ۶۸۰ اُپے ۱۱ آنے ۳ پائی	(۱۳) ۸۸۸ اُپے
(۱۶) ۴۵۷ اُپے ایک آنہ ۵ پائی	(۱۵) ۹۷۳ اُپے ۳ آنے ۷ پائی
(۱۸) ۶۸۱ اُپے ایک آنہ ۳ پائی	(۱۷) ۴۷۶ اُپے ۶ آنے ۱۰ پائی
(۲۰) ۴۴۹ اُپے ۳ آنے ۱۱ پائی	(۱۹) ۴۲۹ اُپے ۳ آنے ۳ پائی

(۲۲) ۷۷۶ روپے ۷ آئے ۳ پائی	(۲۱) ۲۴۹ روپے ۸ آئے ۹ پائی
(۲۴) ۵۰۹ روپے ۵ آئے ۵ پائی	(۲۳) ۷۷۱ روپے ۵ آئے ۷ پائی
(۲۶) ۷۱۰ روپے ۳ آئے ۹ پائی	(۲۵) ۴۷۰ روپے ۱ آئے
(۲۸) ۶۴۷ روپے ۵ آئے ۶ پائی	(۲۷) ۹۹۹ روپے ۱ آئے ۸ پائی
(۳۰) ۸۷۸ روپے ۹ آئے ۶ پائی	(۲۹) ۴۶۷ روپے ۴ آئے ۳ پائی
(۳۲) ۴۴۹ روپے ۷ آئے ۲ پائی	(۳۱) ۸۵۰ روپے ۴ آئے ۴ پائی
(۳۴) ۱۲۸ روپے ۳ آئے	(۳۳) ۴۰ روپے
(۳۶) ۱۵۶ روپے ۶ پائی	(۳۵) ۱۴ روپے ۵ آئے ۵ پائی
(۳۸) ۲۵۳ روپے ۷ پائی	(۳۷) ۳۰ روپے
(۴۰) ۱۶۹ روپے ۷ آئے ایک پائی	(۳۹) ۷۵ روپے ۶ آئے ۶ پائی
(۴۲) ۲۴۱ روپے ۲ آئے ۷ پائی	(۴۱) ۱۸۱ روپے ۶ پائی
(۴۴) ۱۴۵ روپے ۷ آئے	(۴۳) ۶۸ روپے ۱ آئے
(۴۶) ۹۶۴ روپے ۴ آئے ۷ پائی	(۴۵) ۴۴ روپے ۵ آئے ایک پائی
(۴۸) ۹۶۴ روپے ۱ آئے	(۴۷) ۹۷۰ روپے ۹ آئے ۶ پائی

مشق ۲۴

(۲) ایک روپیہ ۲ آئے ۳ پیسے	(۱) ۶ روپے ۳ آئے ایک پیسہ
(۴) ۳ روپے ۱ آئے ۹ پائی	(۳) ۹ روپے ۱ آئے ۳ پیسے
(۶) ۹ روپے ۸ آئے ۴ پائی	(۵) ۳۹ روپے ۴ آئے ۹ پائی
(۸) ۳ آئے ۹ پائی	(۷) ۵ روپے ۳ آئے ۵ پائی
(۱۰) ۵۸ روپے ۳ آئے ۸ پائی	(۹) ۱۰ روپے ۸ آئے ۱ پائی

- (۱۱) ۲۷۳ ٹپے ۳۵ آنے ۱۱ پائی
 (۱۲) ۵ ٹپے ۱۲ آنے ۷ پائی
 (۱۳) ۲۰ ٹپے ۴ آنے ۸ پائی
 (۱۴) ایک روپیہ ۵ آنے ۳ پائی
 (۱۵) ۷ ٹپے ۱۱ آنے ۳ پائی
 (۱۶) ۳۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۲ پائی
 (۱۷) ۲۷۷ ٹپے ۱۱ پائی
 (۱۸) ۳ ٹپے ۸ آنے ۷ پائی
 (۱۹) ۱۷ ٹپے ۲ آنے ۳ پائی
 (۲۰) ۱۱۸ ٹپے ۴ آنے ۵ پائی
 (۲۱) ۷ ٹپے ۳ پائی
 (۲۲) ۷ ٹپے ۱۰ آنے ۱۲ پائی
 (۲۳) ۱۰ ٹپے ۸ آنے ۱۰ پائی
 (۲۴) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۲۵) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۲۶) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۲۷) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۲۸) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۲۹) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۰) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۱) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۲) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۳) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۴) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۵) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۶) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۷) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۸) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۳۹) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۴۰) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۴۱) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۴۲) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۴۳) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۴۴) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی
 (۴۵) ۱۰ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی

مشق ۲۴ (الف)

(۲) ۱۳ ٹپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی

(۱) ۲۴ ٹپے

- (۳) ۵۸۳ روپے ۵ آٹے سو پائی
(۴) ۶۸ روپے ۱۰ آٹے ۱۰ پائی
(۵) ۴۴ روپے ۷ آٹے سو پائی
(۶) ۳۴ روپے ۷ آٹے سو پائی
(۷) ۱۳۴ روپے ۷ آٹے سو پائی
(۸) ۴ روپے ۱۱ پائی
(۹) ۲۷ روپے ۷ آٹے سو پائی
(۱۰) ۳۱ روپے ۷ آٹے ایک پائی
(۱۱) ۶۶ روپے ۷ آٹے ۶ پائی
(۱۲) ۱۳۴ روپے ۷ آٹے ۶ پائی
(۱۳) ۳۷ روپے ۱۱ آٹے ۶ پائی
(۱۴) ۸۸ روپے ۱۰ آٹے ۷ پائی
(۱۵) ۱۲ روپے ۸ آٹے ۸ پائی
(۱۶) ۲۴ روپے ۱۲ آٹے
(۱۷) ۵۰ روپے ۸ آٹے ایک پائی
(۱۸) ۴ روپے ۴ آٹے ایک پائی
(۱۹) ۹۳۲ روپے ۴ آٹے ۸ پائی
(۲۰) ۱۴۰ روپے ۴ آٹے ۳ پائی
(۲۱) ۲۷ روپے ۷ آٹے سو پائی
(۲۲) ۴ روپے ۱۰ آٹے ۱۱ پائی
(۲۳) ۱۵۶ روپے ۴ آٹے
(۲۴) ۱۱۶ روپے ۷ آٹے سو پائی
(۲۵) ۴۵۰ روپے
(۲۶) ۴۹۴ روپے ۱۱ آٹے ۸ پائی
(۲۷) ۲۲۰ روپے
(۲۸) ۲۵۱ روپے ۷ آٹے سو پائی
(۲۹) ۱۴ روپے ۳ پائی

(۳۰) ۴۱۳ روپے ۷ پائی و ۳۸۳ روپے ۱۰ آنے ۱۱ پائی
(۴۱) ایک روپیہ ۱۱ آنے

متفرق مشق

آبادی ۱۴۲۹۸۶ (۲)	(۱) ۱۵۵۶ روپے ۷ پائی
۴۹۰ روپے (۴)	۶۰۹۶ روپے ۷ پائی (۳)
۲۰۱ روپے (۶)	۲۴۶۶۱ (۵)
۴۴۴ روپے (۸)	۸ روپے ۷ پائی (۷)
۱۳۶۸۴ (۱۰)	۵۶۱۶ روپے ۷ پائی (۹)
۱۵۳۶۰ (۱۲)	۶۳۷۰۳۲ (۱۱)
۲۲۴۰۱۳۱۷۰۷ (۱۴)	۶۴ (۱۳)

(۱۵) ۶۸۰ روپے ۱۰ پائی و ۳۲۰ روپے ۷ پائی

(۱۶) ۸۵ روپے ۷ پائی

(۱۷) ہر ایک مرد کو ۵ روپے - ہر ایک عورت کو ۳ روپے

(۱۹) ۱۰۰۰ روپے

(۱۸) ۲۸۹۰۸ روپے

(۲۱) ۶۴۰ روپے ۸ پائی

(۲۰) ۴۹۷ روپے ۱۱ آنے ۵ پائی

(۲۳) ۸۷۲ روپے ۸ آنے ۸ پائی

(۲۲) ۹۸۳ روپے ۸ آنے ۷ پائی

(۲۵) ۱۸۳ روپے ۱۱ آنے ۹ پائی

(۲۴) ۸۲۳ روپے ۱۰ آنے ۲ پائی

(۲۷) ۴۴ روپے ۶ آنے ۱۰ پائی

(۲۶) ۱۳۷ روپے ۸ آنے ۱۱ پائی

(۲۹) ۱۶ روپے ۲ آنے ۶ پائی

(۲۸) ۲۱۶ روپے ۱۰ آنے ۶ پائی

(۳۱) ۲۱۰ روپے ۱۴ آنے ۱۰ پائی

(۳۰) ۲۱۳ روپے ۷ آنے ۷ پائی

(۳۲) ۹۸۹ روپے ۶ آنے ۳ پائی	(۳۳) ۱۲ آنے ۱۱ پائی
(۳۴) ۷۳ روپے ۴ آنے ۹ پائی	(۳۵) ۱۹۳ روپے ۴ آنے ۶ پائی
(۳۶) ۱ کے پاس ۳۴ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی زیادہ ہیں	
(۳۷) ۳۳ روپے ۸ آنے ۸ پائی	(۳۸) ۵۵ روپے ۸ آنے ۵ پائی
(۳۹) ۲۰۹ روپے ۲ آنے ۳ پائی	(۴۰) ۶۱ روپے ۱۰ آنے ۲ پائی
(۴۱) ۲۲ روپے ۱۰ آنے ۱۰ پائی	(۴۲) ۸۱ روپے ۴ آنے ۷ پائی
(۴۳) ۵۶ روپے ۱۰ آنے ۶ پائی	(۴۴) ۳۱۱ روپے ۸ آنے ۱۰ پائی
(۴۵) ۹۹ روپے ۳ آنے ۲ پائی	(۴۶) ۸۹۶ روپے ایک آنہ ۷ پائی
(۴۷) ۵۲ روپے ۴ آنے ۳ پائی	(۴۸) ۱۹ روپے

تمام شد

اطلاع

نیچے لکھی ہوئی کتابوں کے موافق ہمارے چارو چاند پر کھروٹی ایم۔ اے۔ پروفیسر محمد بن کالیج علی گڑھ ہمارے یہاں موجود ہیں

۱	انگلش ارتھ میٹک	...	...	روپیہ اذنی پائی
۲	کی ٹو انگلش ارتھ میٹک	...	...	۱۲ ۱
۳	اردو ارتھ میٹک بڑے مبتدیان	...	...	۲ ۰
۴	ہندی ارتھ میٹک نئے و دیارتھیوں کے لئے	...	...	۲ ۰
۵	علم الحساب (اردو ارتھ میٹک) مکمل و مجاہد	...	...	۳ ۱
۶	" حصہ اول (دفعہ اول کے لئے)	...	...	۶ ۲ ۰
۷	" حصہ دوم (دفعہ دوم کے لئے)	...	...	۲ ۰
۸	" حصہ سوم (دفعہ سوم کے لئے)	...	...	۳ ۰
۹	" حصہ چہارم (دفعہ چہارم کے لئے)	...	...	۴ ۰
۱۰	" حصہ پنجم (اوار متال کے لئے)	...	...	۳ ۰
۱۱	" حصہ ششم (متال کے لئے)	...	...	۵ ۰
۱۲	انک گنت (ہندی ارتھ میٹک) مکمل و مجاہد	...	...	۴ ۱
۱۳	" پہلا بھاگ (پہلی دفعہ کے لئے)	...	...	۶ ۲ ۰
۱۴	" دوسرا بھاگ (دوسری دفعہ کے لئے)	...	...	۲ ۰
۱۵	" تیسرا بھاگ (تیسری دفعہ کے لئے)	...	...	۳ ۰
۱۶	" چوتھا بھاگ (چوتھی دفعہ کے لئے)	...	...	۴ ۰
۱۷	" پانچواں بھاگ (اوار متال کے لئے)	...	...	۳ ۰
۱۸	" چھٹا بھاگ (متال کے لئے)	...	...	۵ ۰
۱۹	حل علم الحساب مکمل	...	...	۱۰ ۰
۲۰	حل اذنی گنت مکمل	...	...	۱۰ ۰
۲۱	مراثی ارتھ میٹک	...	...	۴ ۱
۲۲	بال گنت	...	...	۲ ۰
۲۳	حساب مبتدی	...	...	۲ ۰

پی۔ سی۔ دواہش شریانی ایند کمپنی علی گڑھ

۵۱۱

بج - ع

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعاجلاً
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

ح

جادو چند حکم و رتی ایم ۴

علم الحساب ۱

۱۲۹۹ سال ۱۲۹۹

۱۱۱

کتابت
جامعه
۱- در این کتاب
۲- در این کتاب
۳- در این کتاب
۴- در این کتاب
۵- در این کتاب
۶- در این کتاب
۷- در این کتاب
۸- در این کتاب
۹- در این کتاب
۱۰- در این کتاب
۱۱- در این کتاب
۱۲- در این کتاب
۱۳- در این کتاب
۱۴- در این کتاب
۱۵- در این کتاب
۱۶- در این کتاب
۱۷- در این کتاب
۱۸- در این کتاب
۱۹- در این کتاب
۲۰- در این کتاب
۲۱- در این کتاب
۲۲- در این کتاب
۲۳- در این کتاب
۲۴- در این کتاب
۲۵- در این کتاب
۲۶- در این کتاب
۲۷- در این کتاب
۲۸- در این کتاب
۲۹- در این کتاب
۳۰- در این کتاب
۳۱- در این کتاب
۳۲- در این کتاب
۳۳- در این کتاب
۳۴- در این کتاب
۳۵- در این کتاب
۳۶- در این کتاب
۳۷- در این کتاب
۳۸- در این کتاب
۳۹- در این کتاب
۴۰- در این کتاب
۴۱- در این کتاب
۴۲- در این کتاب
۴۳- در این کتاب
۴۴- در این کتاب
۴۵- در این کتاب
۴۶- در این کتاب
۴۷- در این کتاب
۴۸- در این کتاب
۴۹- در این کتاب
۵۰- در این کتاب
۵۱- در این کتاب
۵۲- در این کتاب
۵۳- در این کتاب
۵۴- در این کتاب
۵۵- در این کتاب
۵۶- در این کتاب
۵۷- در این کتاب
۵۸- در این کتاب
۵۹- در این کتاب
۶۰- در این کتاب
۶۱- در این کتاب
۶۲- در این کتاب
۶۳- در این کتاب
۶۴- در این کتاب
۶۵- در این کتاب
۶۶- در این کتاب
۶۷- در این کتاب
۶۸- در این کتاب
۶۹- در این کتاب
۷۰- در این کتاب
۷۱- در این کتاب
۷۲- در این کتاب
۷۳- در این کتاب
۷۴- در این کتاب
۷۵- در این کتاب
۷۶- در این کتاب
۷۷- در این کتاب
۷۸- در این کتاب
۷۹- در این کتاب
۸۰- در این کتاب
۸۱- در این کتاب
۸۲- در این کتاب
۸۳- در این کتاب
۸۴- در این کتاب
۸۵- در این کتاب
۸۶- در این کتاب
۸۷- در این کتاب
۸۸- در این کتاب
۸۹- در این کتاب
۹۰- در این کتاب
۹۱- در این کتاب
۹۲- در این کتاب
۹۳- در این کتاب
۹۴- در این کتاب
۹۵- در این کتاب
۹۶- در این کتاب
۹۷- در این کتاب
۹۸- در این کتاب
۹۹- در این کتاب
۱۰۰- در این کتاب

